

RISKA UN AIZSARGĀJOŠO FAKTORU IETEKME UZ ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANU

**PUBLIKĀCIJA SAGATAVOTA PROJEKTA
„JAUNATNE EIROPĀ
JAUNATNE UN LABKLĀJĪBA” IETVAROS**

RĪGA, 2007

Pētījums veikts pēc "Eiropas pilsētas pret narkotikām" (ECAD – *European Cities Against Drugs*) iniciatīvas starptautiskā piecu gadu atkarības profilakses projekta „Jaunatne Eiropā” ietvaros, kura viens no galvenajiem mērķiem ir salīdzināt dažādas stratēģijas un apzināt labās prakses piemērus atkarību izraisošo vielu lietošanas profilaksē. Pētījumu „Jaunatne Eiropā: Jaunatne un labklājība” Rīgā veica SIA “Socioloģisko pētījumu institūts”, piesaistot ECAD Latvijas biroja un Rīgas Atkarības profilakses centra speciālistus, doktorantus un citus nozares speciālistus.

Pētījuma „Jaunatne Eiropā: Jaunatne un labklājība” darba grupa: SIA “Socioloģisko pētījumu institūts” vadošie pētnieki – *Mg. soc.* Ilze Koroļeva, *Dr. sc. soc.* Silva Seņkāne, *Mg. soc.* Sigita Sniķere, *Mg. art.* Ilze Trapenciere, pētniece *Mg. soc.* Inta Mieriņa un zinātniskais asistents Mārcis Trapenciēris.

Pētījuma īstenošanā piedalījās *Mg. psych.* Reinis Lazda, kā arī SIA „Socioloģisko pētījumu institūts” pētnieks *Mg. soc.* Aleksandrs Aleksandrovš un speciālisti Vija Stepa, Ilze Ābele un Mārtiņš Jankovskis.

Pētījuma teorētiskās daļas autore un rezultātu izvērtēšanas konsultante – Rīgas Atkarības profilakses centra galvenā speciāliste metodiskajā darbā *Dr. sc. ing.* Ārija Lodziņa.

Pētījuma lauka darba veikšanu nodrošināja SIA „Socioloģisko pētījumu institūts” intervētāju tīkls un datu apstrādes speciālisti.

Pētījums „Jaunatne Eiropā: Jaunatne un labklājība” ir īstenots ar Rīgas domes Rīgas Atkarības profilakses centra finansiālu atbalstu.

Literārā redaktore: Ināra Stašulāne

Pētījumā „Jaunatne Eiropā. Jaunatne un labklājība” ir veikta atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas un lietošanas analīze: noskaidrota dažādu riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz 15–16 gadu vecu Rīgas skolēnu atkarības vielu lietošanas uzsākšanu un turpināšanu. Tas ļauj izdalīt svarīgākos aizsargājošos faktorus, kas būtu jāstiprina, veidojot atkarības profilakses programmas, un parāda tos riska faktorus, kas būtu jānovērš, lai pasargātu mūsu jauno paaudzi no attīstībai un veselībai kaitīgas uzvedības. Iegūtās zināšanas kalpos par vērtīgu informācijas avotu visiem, kas ir iesaistīti jauniešu aizsargāšanā no psihoaktīvo vielu radītā kaitējuma.

Pētījumā izmantoti Rīgas vidējo mācību iestāžu 9.–10. klašu skolēnu aptaujas dati. Aptaujas metode: 9. un 10. klašu skolēnu anketēšana.

Pētījuma rezultāti ļauj precizēt gan legālo, gan nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatību, raksturu un izpausmes Rīgas skolās, vienlaikus analizējot galvenos riska un aizsargājošos faktorus.

Atslēgas vārdi: atkarība, atkarību izraisošās vielas, psihoaktīvo vielu lietošana, riska un aizsargājošie faktori, jaunieši.

© Darba grupa, pētījuma teksts, 2007

© Rīgas Atkarības profilakses centrs, izdevums latviešu valodā, 2007

Satura rādītājs

TABULU RĀDĪTĀJS	V
ATTĒLU RĀDĪTĀJS.....	VII
SAĪSINĀJUMU SARAKSTS.....	8
TERMINU DEFINĪCIJAS.....	8
1. RISKĀ UN AIZSARGĀJOŠIE FAKTORI ATKARĪBAS PROFILAKSES KONTEKSTĀ.....	9
1.1. IEVADS.....	9
1.2. RISKĀ FAKTORI	11
1.3. AIZSARGĀJOŠIE FAKTORI	15
2. PĒTĪJUMA METODOLOĢIJA.....	19
2.1. IEVADS	19
2.2. PĒTĪJUMA MĒRĶA GRUPA.....	19
2.3. PĒTĪJUMA IZLASE UN APTAUJAS VEIKŠANA	20
<i>Aptaujas gaita.....</i>	<i>20</i>
<i>Skolu un skolēnu sadarbība.....</i>	<i>20</i>
<i>Izlases reprezentativitāte.....</i>	<i>21</i>
<i>Ticamības rādītāji.....</i>	<i>21</i>
3. ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANAS IZPLATĪBA SKOLĒNU VIDŪ.....	22
3.1. ALKOHOLS UN TABAKA.....	22
<i>Tabaka.....</i>	<i>22</i>
<i>Alkohols.....</i>	<i>23</i>
3.2. MEDIKAMENTI, INHALANTI UN NELEGĀLĀS PSIHOAKTĪVĀS VIELAS (MIN GRUPA)	24
3.3. ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒĢINĀŠANAS VECUMS	26
4. PERSONĪBAS RAKSTUROJUMS UN PAŠVĒRTĒJUMS	27
4.1. PERSONĪBAS PRIEKŠSTATI UN VĒRTĪBAS	28
4.2. UZVEDĪBA UN BRĪVĀ LAIKA PAVADĪŠANA.....	32
4.3. INDIVIDUĀLO FAKTORU IETEKME UZ ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒĢINĀŠANU/ LIETOŠANU.....	37
<i>Medikamenti, inhalanti un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa) .....</i>	<i>37</i>
<i>Dažādu faktoru svarīgums alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā.....</i>	<i>42</i>
5. ATTIECĪBAS AR VIENAUDŽIEM.....	45
5.1. ĪEKŠĒJĀS NORMAS UN BRĪVĀ LAIKA PAVADĪŠANA AR DRAUGIEM	45
5.2. ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANA VIENAUDŽU VIDŪ	49
5.3. VIENAUDŽU IETEKME UZ ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒĢINĀŠANU/ LIETOŠANU	52
<i>Medikamenti, inhalanti, un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa).....</i>	<i>52</i>
<i>Dažādu faktoru svarīgums alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā.....</i>	<i>55</i>
6. SKOLAS VIDE.....	58
6.1. ATTIEKSME PRET MĀCĪBĀM	58
6.2. SKOLAS VIDES IETEKME UZ ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒĢINĀŠANU/ LIETOŠANU	62
<i>Medikamenti, inhalanti un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa) .....</i>	<i>62</i>
<i>Dažādu faktoru svarīgums alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā.....</i>	<i>64</i>
7. VECĀKU ĢIMENE UN ĢIMENES ATTIECĪBAS	66
7.1. ĢIMENES STRUKTŪRA UN DZĪVES APSTĀKĻI	66
7.2. VECĀKU UN BĒRNU SAVSTARPĒJĀS SAITES: UZRAUDZĪBA UN KONTROLE	67
7.3. VECĀKU ATTIEKSME PRET ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANU	69
7.4. ĢIMENES ATTIECĪBU IETEKME UZ MIN GRUPAS ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒĢINĀŠANU/ LIETOŠANU	70
<i>Faktoru noteikšana .....</i>	<i>70</i>
<i>Faktoru ietekmes uz MIN grupas vielu lietošanu analīze .....</i>	<i>72</i>
<i>Faktoru ietekmes uz tabakas un alkohola lietošanu analīze .....</i>	<i>73</i>
8. VIDES FAKTORI.....	75

9. ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒGINĀŠANAS UN LIETOŠANAS IEMESLU ATŠKIRĪBAS	80
10. ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒGINĀŠANAS IEMESLI 9. UN 10. KLASĒ.....	82
11. ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANU IETEKMĒJOŠIE FAKTORI UN TO SVARĪGUMS	86
11.1. DAŽĀDU FAKTORU IETEKME UZ MIN GRUPAS ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒGINĀŠANU/ LIETOŠANU	86
11.2. DAŽĀDU FAKTORU IETEKME UZ ALKOHOLA, TABAKAS UN CITU ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU PAMĒGINĀŠANU/ LIETOŠANU	88
IZMANTOTĀ LITERATŪRA	91
PIELIKUMI.....	92

Tabulu rādītājs

1. tabula. Riska un aizsargājošie faktori dažādās sfērās.....	10
2. tabula. 15–16 gadu vecu skolēnu sadalījums pēc skolas veida (%).....	20
3. tabula. 15–16 gadu vecu skolēnu sadalījums pēc vispārizglītojošo skolu klašu grupām (%).....	21
4. tabula. 15–16 gadu vecu skolēnu sadalījums atbilstoši izlasē iekļautajām klašu grupām (%).....	21
5. tabula. Smēķēšanas biežums pēdējā mēneša laikā atkarībā no dzimuma (%).....	24
6. tabula. Košļājamās (zelējamās) un šņaucamās tabakas pamēģināšana un lietošana pēdējā mēneša laikā atkarībā no dzimuma (%).....	24
7. tabula. Piedzeršanās biežums dzīves laikā atkarībā no dzimuma (%).....	25
8. tabula. Dažādu alkohola veidu lietošana 9. un 10. klašu skolēnu vidū (%).....	25
9. tabula. Skolēnu pamēģinātās narkotiskās un psihotropās vielas (%).....	27
10. tabula. Dažādu vielu pamēģināšanas vecums (procentuāli pret to skolēnu skaitu, kuri veikuši attiecīgo darbību).....	28
11. tabula. Agresīvas uzvedības attaisnošana meiteņu un zēnu grupās (%).....	31
12. tabula. Nosvērtība/garastāvokļa maiņas pēdējās nedēļas laikā (%).....	32
13. tabula. Sociālās aksiomas, likumu uztvere (%).....	32
14. tabula. Pārdzīvotās izjūtas pēdējās nedēļas laikā (%).....	33
15. tabula. Satraucoši pārdzīvojumi (%).....	33
16. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupā iekļauto atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.....	43
17. tabula. Atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar agresīvu uzvedību (%).....	44
18. tabula. Apgalvojuma „Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū” saistība ar MIN grupas vielu lietošanu.....	45
19. tabula. MIN grupas vielu pamēģināšanas saistība ar vakaru pavadīšanu ārpus mājas (%).....	45
20. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/ lietošanu.....	46
21. tabula. Meiteņu un zēnu saņemamais atbalsts no draugiem (%).....	50
22. tabula. Zēnu un meiteņu priekšstati par cieņu veicinošajiem faktoriem (%).....	55
23. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.....	57
24. tabula. MIN grupas atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar atkarības vielu lietošanu draugu vidū (%).....	58
25. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu.....	59
26. tabula. Smēķēšanas saistība ar to, cik viegli saņemt atbalstu un palīdzību no draugiem (%).....	60
27. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.....	68
28. tabula. Atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar cītīgumu (%).....	68
29. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu.....	69
30. tabula. Marihuānas lietošanas vai pamēģināšanas saistība ar mājas darbu pildīšanu (%).....	70
31. tabula. Vecāku izglītības līmenis.....	71
32. tabula. Materiālā stāvokļa un materiālo iespēju novērtējums vecāku ģimenē.....	72
33. tabula. Vecāku informētība un attieksme pret bērna brīvā laika nodarbēm jauniešu skatījumā (% , vid.).....	72
34. tabula. Vecāku informētība par bērna brīvā laika pavadīšanu sestdienu vakaros.....	73
35. tabula. Vakar un brīvdienas nodarbes satura slēpšana no vecākiem (%).....	73
36. tabula. Mājinieku informēšana par ikdienas skolas gaitām.....	73
37. tabula. Brīvais laiks kopā ar vecākiem (%).....	73
38. tabula. Brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni (%).....	74
39. tabula. Vecāku reakcijas vērtējums.....	74
40. tabula. Novērojums par alkohola pārmērīgu lietošanu vecāku vidū.....	74
41. tabula. Alkoholisko dzērienu lietošana kopā ar vecākiem (%).....	75
42. tabula. Ģimenes faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.....	77
43. tabula. Faktoru saistība ar regulāru smēķēšanu un piedzeršanos.....	79
44. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.....	81
45. tabula. Dzīvesvietas maiņas saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu (%).....	82
46. tabula. Apkārtnes jauniešu pazīšanas nozīme saistībā ar to, cik droši jūtas, vakarā vienatnē pastaigājoties mājas tuvumā (%).....	84
47. tabula. Dažādu faktoru saistība ar MIN grupas vielu lietošanas biežumu.....	86
48. tabula. Saistība starp MIN grupas vielu lietošanu un dažādiem faktoriem 9. klases skolēniem.....	88
49. tabula. Saistība starp MIN grupas vielu lietošanu un dažādiem faktoriem 10. klases skolēniem.....	89
50. tabula. Saistība starp MIN grupas vielu lietošanas biežumu un dažādiem faktoriem 9. klases skolēniem.....	90
51. tabula. Saistība starp MIN grupas vielu lietošanas biežumu un dažādiem faktoriem 10. klases skolēniem.....	91

52. tabula. Dažādu faktoru grupu ietekme uz MIN grupas vielu pamēģināšanu.....	92
53. tabula. Dažādu faktoru grupu ietekme uz regulāru smēķēšanu un piedzeršanos pēdējā mēneša laikā	94

Attēlu rādītājs

1. attēls. Smēķēšanas pamēģināšana 15–16 gadu vecu jauniešu vidū (%).....	23
2. attēls. MIN grupā iekļauto vielu pamēģināšana atkarībā no dzimuma (%).....	26
3. attēls. Dzimšanas gads (%).....	29
4. attēls. Dusmu un negatīvo emociju apvaldīšana (%).....	30
5. attēls. Agresīvas uzvedības attaisnošana (%).....	31
6. attēls. Jauniešu brīvā laika nodarbes (%).....	34
7. attēls. Jauniešu veiktās pretlikumīgās darbības (%).....	35
8. attēls. Jauniešu vardarbīga uzvedība (%).....	36
9. attēls. Vardarbības izrādīšana un ciešana no vardarbības (%).....	36
10. attēls. Ciešana no svešu grupu vardarbīgas uzvedības (%).....	37
11. attēls. Vardarbības izrādīšana un ciešana no vardarbības (%).....	38
12. attēls. Noziedzīgu nodarījumu veikšana un nokļūšana ārstniecības iestādē ar vielu lietošanu saistītu problēmu rezultātā (%).....	39
13. attēls. Brīvā laika nodarbes kopā ar draugiem (%).....	48
14. attēls. Saņemamais atbalsts no draugiem (%).....	49
15. attēls. Jauniešu draugu veiktās pretlikumīgās darbības (%).....	50
16. attēls. Jauniešu līdzdalība vardarbīgās grupās (%).....	51
17. attēls. Iesaistīšanās ķircināšanā un ciešana no ķircināšanas (%).....	51
18. attēls. Saskare ar grupu, kas kādu savainoja (%).....	51
19. attēls. Iesaistīšanās grupu kautiņos (%).....	51
20. attēls. Atkarības vielu lietošana starp jauniešu draugiem (%).....	52
21. attēls. Atkarības vielu lietošanas nozīme, lai nepaliktu ārpus grupas (%).....	53
22. attēls. Draugu cieņu veicinošie faktori (%).....	54
23. attēls. MIN grupas atkarības vielu lietošanas nepieciešamība, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (%).....	58
24. attēls. Marihuānas lietošanas saistība ar šīs vielas lietošanu draugu vidū (%).....	60
25. attēls. Draugu smēķēšanas ietekme uz jaunieša smēķēšanu (%).....	61
26. attēls. Draugu piedzeršanās ietekme uz jaunieša piedzeršanos (%).....	62
27. attēls. Apmierinātība ar sekmēm (%).....	63
28. attēls. Mājas darbu veikšanai veltītais laiks (%).....	64
29. attēls. Skolas kavējumi (%).....	64
30. attēls. Attieksme pret skolu un mācībām (%).....	65
31. attēls. Jauniešu plāni pēc skolas beigšanas (%).....	66
32. attēls. Skolas atrašanās dzīvesvietā (%).....	66
33. attēls. Piedalīšanās organizētos ārpusskolas un ārpusklases pasākumos (%).....	67
34. attēls. Pazīšanās ar apkārtnes vienaudžiem (%).....	83
35. attēls. Citu MIN grupas atkarības vielu pamēģinājušo pazīstamība ar apkārtnes vienaudžiem....	83
36. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.....	93
37. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz regulāru smēķēšanu.....	95
38. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz piedzeršanos pēdējā mēneša laikā.....	96

Saīsinājumu saraksts

AIV – atkarību izraisošās vielas

CSP – Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde

ES – Eiropas Savienība

ESF – Eiropas Sociālais fonds

MIN grupa – medikamenti, inhalanti un nelegālās vielas, kas iedarbojas uz cilvēka psihi.

Terminu definīcijas

Aizsargājošie faktori – ietekme, apstākļi un rīcība, kas dod pozitīvu ieguldījumu jaunieša dzīvē un palīdz novērst negatīvu uzvedību, piemēram, atkarības vielu lietošanu.

Atkarība – psihiski un uzvedības traucējumi, kurus rada psihoaktīvu vielu lietošana.

Atkarības profilakse – pasākumu kopums, lai novērstu iespēju, ka bērni un jaunieši varētu uzsākt atkarību izraisošo vielu lietošanu, attālinātu uzsākšanas vecumu vai izmainītu neadaptīvu uzvedību.

Deviance, devianta uzvedība – novirzes, kas ir pretrunā ar sabiedrībā pieņemtajām tiesiskajām vai tikumiskajām normām. Deviantas rīcības cēlonis ir daudzu nelabvēlīgu faktoru mijiedarbība (LR Krimināllikums).

Jaunieši – pētījumā aplūkoti 9. un 10. klašu skolēni Rīgas skolās.

Kontrolējamās atkarību izraisošās vielas – narkotiskās zāles un psihotropās vielas vai to izejvielas, kas iekļautas ANO konvenciju sarakstos un kuru ražošana, izplatība un patēriņš tiek kontrolēts (nelegālās vielas un medikamenti).

Legālās atkarību izraisošās vielas – medikamenti ar psihoaktīvu iedarbību (nopērkami ar vai bez ārsta izrakstītas receptes) un dažas citas vielas ar psihoaktīvu iedarbību, kas brīvi nopērkamas veikalā: tabaka, alkohols, inhalanti (līme, šķīltašu gāze u.c.).

Nelegālās atkarību izraisošās vielas – narkotiskās zāles un psihotropās vielas, kas iekļautas Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) konvenciju 1. sarakstā un kuras nav atļauts izmantot pat medicīnā (piemēram, heroīns, kokaīns, ekstazī u.c.).

Poliatkarība – vairāku vielu lietošanas izsaukta atkarība, piemēram, atkarība no tabakas un alkohola lietošanas vienlaicīgi.

Psihoaktīvās vielas – visas narkotiskās zāles un psihotropās vielas, kas ietekmē smadzeņu darbību un izmaina cilvēka garastāvokli, intelektuālo darbību, fiziskās spējas, uztveri un apziņu.

Riska faktori – īpašības, apstākļi, notikumi dzīvē vai gūtā pieredze, kas statistiski korelē ar atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu vai tās turpināšanu.

1. Riska un aizsargājošie faktori atkarības profilakses kontekstā

1.1. Ievads

Vairākus gadu desmitus dažādi speciālisti meklēja atkarības vielu lietošanas cēloņus, cerot, ka, tos izzinot un novēršot, izdosies atrisināt atkarības slimības rašanās problēmu, tomēr viennozīmīga atbilde vēl nav atrasta. Daudzās valstīs veiktās lietotāju un ekspertu aptaujas parādīja, ka pastāv zināma cēloņu līdzība un tos var vispārināt. Vienlaicīgi izdarīts arī cits secinājums: lietošanu un tās uzsākšanu ietekmē tik daudzi faktori, ka, šķiet, nepastāv vienota teorija, kas to izskaidrotu.

Veiktie pētījumi liecina, ka iedzīvotāju vidū tendence lietot psihoaktīvās vielas sadalās pēc nejaušības principa. Cilvēki turpina tās lietot, neskatoties uz zināšanām vai pat pieredzi par iespējamām negatīvām sekām, jo tās vienkārši tiek pieņemtas kā lietošanas sastāvdaļa.

Daudzi pētnieki ir nonākuši pie vienota secinājuma, ka atkarības vielu lietošanas uzsākšana ir ne tik daudz kādas konkrētas slimības simptoms, bet vairāk gan kultūras simptoms, sabiedrības psiholoģiskā stāvokļa simptoms, kas var novest pie reālas psihiskas saslimšanas.

Ja padomājam, tad arī vecākā paaudze alkoholu iemācījās lietot visos gadījumos – gan kā saaukstēšanās zāles un sāpju noņemšanai, gan dvēseles stāvokļa izmaiņai, sevišķi stresa mazināšanai. Ja jau mēs „ārstējamies” ar alkoholisko dzērienu veikala palīdzību, ko gan sagaidīt no bērniem?

Neskatoties uz visu, lielākā daļa cilvēku tomēr ir tikusi ar visām problēmām galā bez „protēžu” – psihoaktīvo vielu – palīdzības, tādēļ varbūt jautājumu vajadzētu uzdot šādi: kādēļ viņi tā varēja, bet neliela daļa to nespēja?

Arī uz šādu jautājumu atbildēt ir ļoti grūti. Cēloņi visumā tiek saistīti ar kādu noteiktu lietotāju apakšgrupu un tās uzvedību. Piemēram, starp vispāratzītiem veicinošiem faktoriem jāmin psihoaktīvo vielu cena, pieejamība un juridiskais statuss. Zema cena padara tās pieejamas plašam sabiedrības slānim, viegla pieejamība (plašs piedāvājums) vilina pārdošos un vājos, bet mazs sods rada visatļautības sajūtu.

Mūsu uzvedību visvairāk ietekmē situācijas, tām ir dominējošā loma mūsu uzvedībā. Tādēļ svarīgs ir veids, kā bērns apgūst sociālo realitāti. Senāk dominējošie bija vecāki, bet patlaban gandrīz vai no autiņu vecuma realitāti ietekmē televizorā redzētais. Pavērojiet, cik gan ir raidījumu, kuros nav vardarbības (tā ir pat bērnu multfilmās!) vai kāds netur rokās cigareti vai alkohola glāzi – bērns to redz un iegaumē. Cik skaista ir alkohola reklāma žurnālos! Zināšanas ir spēks, bet vai esam padomājuši, cik daudz kaitīgu „zināšanu” bērns katru dienu saņem no apkārtnes? Vai vecāki spēj un māk (pat ja grib) līdzsvarot šo ietekmi?

Starp pēdējo gadu svarīgākajiem vielu lietošanas profilakses sasniegumiem teorijā un programmu sastādīšanā ir fokusēšanās uz **riska un aizsargājošiem faktoriem** kā līdzekļiem, kas liekami katras programmas pamatā, ir tās darbības mērķi un novērtēšanas indikatori.

Šodien speciālisti atkarības vielu lietošanas skaidrošanai izmanto **modificēto sociālā stresa modeli**. Ar jauno terminu eksperti saprot, ka katra cilvēka dzīvē pastāv milzums riska faktoru, kas var ietekmēt pievēršanos atkarības vielu lietošanai. Vienlaicīgi pastāv arī virkne aizsargājošo faktoru. Ja kāda dzīvē riska faktoru ietekme gūst pārsvaru pār aizsargājošo faktoru ietekmi, rodas situācija, kurā cilvēks var sākt lietot psihoaktīvās vielas vai aizrauties ar spēlēm.

Riska un aizsargājošo faktoru pieeja uzsver to, ka bērns jāizprot kopumā – viņa prāta, garīgā, fiziskā un emocionālā labklājība, novērtējot to visu bērna dzīves kontekstā. Rodas svarīgs jautājums: kā paaugstināt rakstura jeb uzvedības elastību un aizsardzību pret neveselīgu uzvedību? Kur jāpieliek visvairāk pūļu?

Riska un aizsargājošo faktoru teorija sāka veidoties tikai pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados kā jauns un efektīvs ceļš, kā iegūt zināšanas un pieredzi par tiem faktoriem, kas rada risku vai aizsargā pusaudzi no ļaunuma, kuru rada kaitīgo vielu lietošana. Šī struktūra ir noderīga, lai aprakstītu faktoru daudzveidību, kas arī mijiedarbojas un ietekmē alkohola, tabakas, nelegālo vielu lietošanas, kā arī videospēļu spēlēšanas uzsākšanu un turpināšanu. Tā arī ļauj parādīt pusaudžu uzvedību dažādu ietekmju kontekstā. Šīs ietekmes

tiek dalītas ietekmju sfērās jeb jomās, starp tām tipiskās – indivīds, ģimene, vienaudži, skola, kopiena un plaša sabiedrība. Katrā sfērā ir savi riska un aizsargājošie faktori (1.tabula).

1. tabula. Riska un aizsargājošie faktori dažādās sfērās

Sfēra	Riska/aizsargājošā kategorija
Individuālā	Bioloģiskais un psiholoģiskais/uzvedības raksturojums, pašvērtējums, attieksme, vērtības, zināšanas, prasmes, agra problemātiska uzvedība, traumējoša pieredze (īpaši ģimenē), iesaiste sociālos pasākumos (brīvais laiks).
Vienaudži	Normas (kultūra) attiecībā pret atkarību izraisošo vielu lietošanu, aktivitātes (iesaistīšanās pro- vai anti-sociālas uzvedības grupās), piesaiste vienaudžiem vai noliegums no vienaudžu puses.
Ģimene	Atkarības vielu lietošanas pieredze, funkcionalitāte, bērnu uzvedības pārraudzība (kontrolē), vardarbība, ģimenes saišu stiprums.
Skola	Vāja piesaiste skolai (kavējumi, konflikti ar skolotājiem), skolas klimats un politika, skolas pienākumu izpilde (vājas sekmes, slikta uzvedība), skolas pamešana vai maiņa.
Vietējā sabiedrība (apkārtnē)	Piesaiste, normas (kultūra) attiecībā pret atkarību izraisošo vielu lietošanu, brīvā laika pavadīšanas iespējas, informētība/gatavība novērst problēmu rašanos.
Sabiedrība/vide	Normas (kultūra), politika/sodi.

Pētījumi ir parādījuši arī to, ka sfēras nav statiskas savā iedarbībā, bet savstarpēji ietekmē cita citu un laika gaitā mainās. Bērnam augot un attīstoties, viņa attiecības un mijiedarbība ar ģimeni, vienaudžiem, skolu, darbu un apkārtnējo sabiedrību arī kļūst citādas.

Reti kad kāda cilvēka vai grupas atkarības vielu lietošanu izsauc tikai viens faktors. Parasti notiek vairāku faktoru mijiedarbība: individuālo, sociālo un vides apstākļu, kas kopā pakļauj cilvēku riskam uzsākt šo vielu lietošanu. Dažādas sabiedrības grupas un katru indivīdu ietekmējošie faktori ir atšķirīgi. Piemēram, vielas veids, kuru kāds izvēlas, ir atkarīgs no vielas pieejamības, cenas un „modes” to lietot noteiktā vidē. Nozīme ir arī sociālajiem apstākļiem, sociālajai grupai un kontekstam, kurā indivīds atrodas, tāpat savu lomu spēlē ekonomiskie apstākļi un lietošanas (vai nelietošanas) modelis noteiktā vidē. Atkarības attīstībā liela nozīme ir arī vielas veidam, jo dažādas vielas rada atšķirīgas sekas, kas parādās ātrāk vai vēlāk, ir vājākas vai stiprākas.

Riska apstākļu ietekme veidojas no faktoru kopas, kurā tie uzkrājas. Tāda riska faktoru kopa arī nosaka apdraudētību, nevis kāda viena riska faktora īpašs svarīgums. Vissvarīgākais komponents riska faktoru pieejā ir pakāpe, kādā indivīds tiek pakļauts riska faktoriem salīdzinājumā ar aizsargājošiem faktoriem.

Piemēram, nevienam riska faktoru, kas ietekmē alkohola vai nelegālo vielu lietošanu, nevar apskatīt izolēti, jo arī pārējie faktori var ietekmēt un dažiem no tiem var būt izšķirošā nozīme. Tieši tas pats attiecas uz aizsargājošiem faktoriem. Aizsargājošie faktori paši pazemina risku sākt lietot atkarību izraisošās vielas, tie var mijiedarboties ar riska faktoriem un tā samazināt šādas uzvedības iespējamību, tie var būt starpnieki attiecībās, kurās riska faktori rada attiecīgu uzvedību, un tie var novērst sākotnēju riska faktoru parādīšanos.

Sākotnējās eksperimentēšanas cēloņi un cēloņi, kas veicina regulāru lietošanu, ir atšķirīgi. Lēmums uzsākt eksperimentēšanu ar atkarības vielām parasti ir katras personas izvēle, un to galvenokārt ietekmē pastāvošā uzvedības kultūra grupā vai sabiedrībā. Tāpat ietekmē jau pati ticība lietošanas pozitīvajam efektam neatkarīgi no bioloģiskajiem, sociokultūras un psihofarmakoloģiskajiem faktoriem. Piemēram, jaunie cilvēki, kas stingri tic, ka alkohola reibums rada tikai pozitīvu un ātri zūdošu efektu, sāk to dzert daudz agrāk, un pastāv lielāka varbūtība, ka vēlākos gados viņiem attīstīsies atkarības slimība un ar to saistītās problēmas. Ir atklāta tieša sakarība starp pirmo iespēju lietot atkarības vielas un to reālu pamēģināšanu.

Starp riska faktoriem, kas vairāk ietekmē tieši pāreju no eksperimentēšanas uz regulāru lietošanu, jāmin: likumi un normas, kas ir pārāk liberāli pret psihoaktīvo vielu lietošanu vai netiek ievēroti, likumu izpildes nepietiekama kontrole, galēja ekonomiskā atstumtība, dzīvesvieta, kur ir augsts bezdarba vai noziedzības līmenis, bērna psiholoģiskais un sociālais raksturojums, ģimenes pieredze atkarības vielu lietošanā, vājas sekmes skolā, agra atstumšana no vienaudžu vides, kā arī sociālā un kultūras ietekme. Noteicošo faktoru dažādība liecina, ka atkarības vielu lietošana var būt īpaša uzvedības izrādīšana, citādi izsakoties: pastāv virkne faktoru, kas var novest pie uzvedības, kas pieņem atkarības vielu lietošanu, neskatoties uz iespējamo kaitējumu veselībai.

Eksperimentētāji, pirms pāriet pie regulāras lietošanas, arī domā, ka izdara savā veidā zinošu izvēli. Tomēr tas vairs nav cilvēka ne apzināts, ne izsvērts lēmums, ne arī morālā vājuma rezultāts. Tas ir daudzu faktoru

mijiedarbības rezultāts: vielas īpašību, ģenētisko un psiholoģisko faktoru un apkārtējās vides ietekmes summa. Kā jau tika atzīmēts, sagaidāmajam pozitīvajam efektam (piemēram, uzlabots garastāvoklis un priekšstats par sevi un estētiskais komponents) jābūt lielākam nekā negatīvajam (piemēram, noziedzība, bailes, abstinence, problēmas skolā un ģimenē, naudas trūkums un sarežģījumi attiecībās).

Pieredze liecina, ka noteiktas problēmas agrā bērnībā, piemēram, uzmanības deficīta sindroms, piedzīvojumu meklēšana un impulsivitāte, tiek saistītas ar paaugstinātu varbūtību, ka jaunie cilvēki sāks lietot atkarību izraisošas vielas un pakāpeniski attīstīsies medicīniska rakstura traucējumi kā lietošanas sekas. Tomēr tie ir tikai riska faktori un vēl nenozīmē, ka noteikti novedīs pie vielu lietošanas vai atkarības.

Faktori, kas ir tuvāk indivīdam, to iespaido vairāk nekā attālākie, piemēram, vienaudžu ietekme zināmā vecumā būs stiprāka nekā vecāku. Tomēr šos tuvāk esošos faktorus var ietekmēt tālāk esošie (t.i., vecāki var būtiski ietekmēt draugu izvēli).

Azartspēļu, videospēļu un interneta lietošanas negatīvā ietekme ir daudz mazāk pētīta nekā alkohola lietošanas sekas, tādēļ mazāk zināms par riska un aizsargājošiem faktoriem un par to, vai visos gadījumos svarīgi ir vieni un tie paši riska un aizsargājošie faktori.

Nav liels skaits faktoru, kuri ir cēloniski, vairāk ir tādu, kas korelē.

1.2. Riska faktori

Riska faktori tiek definēti kā īpašības, apstākļi, notikumi dzīvē vai gūtā pieredze, kas statistiski korelē ar kaitīgas uzvedības rašanos. Šajā gadījumā uzsvars likts uz riska faktoriem, kas korelē ar atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu vai turpināšanu.

Pie riska faktoriem pieder **bioloģiskie, psiholoģiskie/uzvedības un sociālie (kultūras)/vides** raksturlielumi, piemēram, ģimenes pieredze atkarības vielu lietošanā, depresija vai antisociāli personības traucējumi, dzīvošana vietā, kur atkarības vielu lietošana ir akceptēta uzvedības norma. Te iederas arī iepriekš minētā hipotēze, ka, jo vairāk riska faktoriem bērns ir pakļauts, jo lielāka varbūtība, ka viņš pievērsīsies atkarības vielu lietošanai un pusaudža gados vai nedaudz vēlāk radīs problēmas. Pētnieki ir secinājuši arī to, ka mazinot šos riskus, piemēram, bērnam ārstējot garīga rakstura traucējumus vai uzlabojot vecāku ģimenes attiecību veidošanas prasmes, var vājināt to ietekmi uz bērnu, un rezultātā viņam neradīsies veselības un sociālās problēmas.

Viens faktors, kas veicina atkarības vielu lietošanu, ir vērojams visās valstīs un kopienās: tā ir **garlaicība jeb apnikums (boredom)**. Šo faktoru grūti attiecināt uz kādu vienu sfēru jeb jomu. Tā izpaušmes: trūkst intereses par jebko, nav vēlmes kaut ko darīt, trūkst motivācijas iesaistīties kādā pasākumā, kas varētu uzlabot omu, neapmierinātība ar esošo. Garlaicībā ieslīdzis cilvēks neizmanto iespējas sevi izteikt, jo trūkst vēlēšanās vai nejutās spējīgs darīt to, ko gribētos, – un tas jau ir savas varēšanas trūkums.

Bieži vien tas ir arī iespēju trūkums, kādēļ jaunie cilvēki pievēršas atkarības vielu lietošanai, jo reklāmas iespaidā bērnu ideāli tālu pārsniedz reālās iespējas – tas ir svarīgs stresa avots – **nerealizētas ieceres**.

Ģimene

Ģimene var būt gan cēlonis atkarības vielu lietošanai, gan nozīmīgs spēks profilakses darbā un ārstēšanās veicināšanā. Aptaujas rāda, ka atkarības vielu lietošana daudz vairāk ir atkarīga no ģimenes dezintegrācijas nekā no materiālajiem apstākļiem.

Ģimenes konflikti un vājas prasmes ģimenes attiecību organizēšanā, nepietiekama bērnu uzraudzība, viņu vadība un kontrole rada būtisku risku rīcībai, kas ietver psihoaktīvo vielu lietošanu vai kaitīgu aizraušanos ar videospēlēm, azartspēlēm vai internetu, kura turpmāk tekstā saīsināti tiks saukta par problemātisku uzvedību.

Ģimenes riska faktorus nosacīti var iedalīt 4 grupās:

- sociālā situācija ģimenē;
- attiecības ģimenē;
- vecāku individuālās īpašības jeb raksturojums;

- ģimenes struktūra.

Sociālo situāciju ģimenē raksturo, piemēram, zems sociāli ekonomiskais statuss, vecāku zems izglītības līmenis, vecāku bezdarbs, dzīves apstākļi.

Attiecības ģimenē ietver tādus riska faktoros kā konflikti, šķiršanās, nesaskaņas, patoloģiskas attiecības, vardarbība, seksuāla vardarbība, drošu savstarpējo attiecību trūkums starp bērnu un vecākiem, audzināšanas grūtības jeb neprasme, tēva autoritatīva uzvedība, mātes zaudējums un citi. Ja ģimenē notiek bieži konflikti, tas pavājina kontroli pār bērnu gaitām un uzvedību. Agresija un spriedze ģimenē veicina to, ka bērni pievērsīsies atkarību radošai uzvedībai.

Kopumā nepietiekama vecāku pienākumu pildīšana ir tas, kas paasina bērna vai pusaudža antisociālo uzvedību un var veicināt atkarības vielu lietošanu. To pašu var teikt par disciplīnas trūkumu ģimenē vai tās neatbilstību bērna iespējām.

Lielākais riska faktors šajā grupā ir vājas vecāku un bērnu savstarpējās saites jeb piesaiste ģimenei. Tās trūkums palielina TV, interneta, vienaudžu un plašsaziņas līdzekļu lomu bērna rīcības veidošanā. Bērni cieš no tā, ka vecāki maz palīdz viņu pašregulācijas attīstībā, jo ir nepietiekama vecāku vadība un atbalsts.

Niecīgai vecāku uzraudzībai un kontrolei ir ilglaicīga ietekme uz bērna antisociālas uzvedības veidošanos un atkarības vielu lietošanu. Vecāku kontrolei ir svarīgāka loma lietošanas uzsākšanā nekā tās turpināšanā un atkarības veidošanās procesā. ASV veiktie pētījumi rāda, ka tiem pusaudžiem, kas pēc skolas netiek iesaistīti piemērotās nodarbēs, ir 4 reizes lielāka varbūtība piedzerties, smēķēt tabaku vai marihuānu. Speciālisti pat izsaka domu, ka ģimenes struktūrai ir mazāka nozīme nekā tam, kā vecāki veic kontroli pār savu bērnu gaitām.

Vientulība ģimenē – bieži vien bērns jūtas garīgi vientuļš un nesaprasts, ja vecāki nevelta pietiekami daudz laika personīgām sarunām ar bērnu par viņu satraucošām tēmām.

Pastāv liels risks, ka bērns pievērsīsies psihoaktīvo vielu lietošanai, ja vecāki neprātīs veidot ar bērnu emocionālās vai fiziskās attiecības, nespēs sniegt nepieciešamo siltumu, mīlestību un atbalstu un ievadīt bērnu patstāvīgā dzīvē.

Vecāku un citu ģimenes locekļu individuālās īpašības: tēva vai mātes garīga saslimšana vai nopietna fiziska trauma, alkohola vai citu psihoaktīvo vielu lietošana.

Bērni, kuru vecāki lieto atkarības vielas, biežāk pārņem līdzīgu rīcību. Tas ir primārs un svarīgs riska faktors. Bērni bieži vien atdarina savu vecāku uzvedību un neuztver atkarību izraisošo vielu lietošanu kā kaut ko draudīgu. Bērni no šādām ģimenēm arī biežāk draudzējas ar līdzīgu ģimeņu vienaudžiem. Vecākie brāļi vai māsas, kas lieto atkarības vielas, vēl spēcīgāk ietekmē jaunāko uzvedību.

Ja māte lieto alkoholu laikā, kad gaida bērniņu, tas var būtiski ietekmēt bērna veselību.

Vecāku attieksme, kas izpaužas kā iecietība vai atļaujoša nostāja, ja pusaudži lieto alkoholu, smēķē, spēlē azartspēles vai lieto nelegālās vielas, ir pamudinājums šādu rīcību turpināt. Vecāku attieksme un bērnu attieksme ir cieši saistītas un bieži vien izriet viena no otras.

Ģimenes uzbūve: audžuvecāku ģimene vai viena vecāka ģimene. Visnelabvēlīgākā vide, pēc pētījumu rezultātiem, veidojas ģimenēs ar patēvu.

Vienaudži

Vienaudžu paraugs un viņu uzvedība ir ļoti svarīgs lielums kopējā riska un aizsargājošo faktoru kopā. Vienaudži, kuru attieksme un uzvedība atbalsta kaitīgu rīcību, un it īpaši tie, kuri ir iesaistīti atkarības vielu lietošanā, rada riska pilnu vidi. Vielas lietošana notiek vienaudžu vidē un te arī ietekmējas.

Svarīgākie faktori ir vienaudžu attieksme un vienaudžu uzvedība, kas korelē ar vielu lietošanu. Vienaudžu attieksme, uztvere un normas ir svarīgākie momenti, kas veicina vielu lietošanas uzvedību, sevišķi bērniem sākot ar 12 gadu vecumu. Te ar katru gadu pieaug vienaudžu ietekmes stiprums. Vienaudžu attieksme pret vielu lietošanu un spēlēm bērns uztver kā normu: ja vienaudži tā dara, arī pašam tā jārikojas. Te svarīgāks ir vienaudžu ietekmes stiprums, nevis vienaudžu izvēle.

Iemesls lietošanas uzsākšanai ir bailes zaudēt sociālo statusu un uzņemšanu pulkā. Ja labākie draugi lieto un pastāv labas attiecības, tas ir liels riska faktors. Raksturīgi, ka jaunie cilvēki *pārvērtē* savu vienaudžu lietošanas biežumu un gadījumu skaitu.

Jo vairāk laika tiek pavadīts kopā ar deviantas uzvedības vienaudžiem, jo vairāk tas veicina agru atkarības vielu lietošanas uzsākšanu. Ja bērns netiek pieņemts vienaudžu vidē, tas var radīt problēmas skolā un paaugstināt varbūtību iesaistīties noziedzīgās darbībās, kas savukārt veicina atkarības vielu lietošanu. Skolēniem, kuriem ir liela atkarība no vienaudžiem vai kuri paļaujas uz ārējo kontroli, piemīt lielāka tieksme uz problemātisku uzvedību, arī tādu, kas saistīta ar atkarības vielu lietošanu.

Skola

Skolā bērns pavada garas stundas, tādēļ skola arī jāuzskata par centrālu vietu bērna dzīvē. Sevišķi svarīga ir skolas loma pusaudža vecumā, kad ir vislielākā iespējamība nomēģināt atkarības vielas. Sajūtot vienaudžu ietekmi, viņi var mēģināt atdarināt vecāko skolēnu uzvedību, kas ne vienmēr ir nevainojama, un sākt lietot atkarības vielas vai pievērsties spēļu pasaulei.

Pie nozīmīgākajiem riskiem parasti pieskaita tādus sociālos faktoros kā sliktas sekmes un skolas kavējumus, tomēr ne mazāka loma ir arī citiem faktoriem. Piemēram, ja no bērna tiek gaidīti labāki panākumi mācībās, nekā viņa spējas atļauj, tas rada bērnam stresu un bailes no skolas, ietekmē viņa personību un pašvērtējumu, var izsaukt psihosomatiskus simptomus vai sociāli deviantu uzvedību. Ja bērns slikti iekļaujas klases kolektīvā, arī tas var būt riska faktors. Tie visi ir iemesli, kādēļ jaunais cilvēks meklēs sabiedrību un sevis atzīšanu ārpus skolas, bet tā ir vide, ko raksturo augsts atkarības vielu lietošanas līmenis. Pie riskiem jāpieskaita arī agra un regulāra problemātiska uzvedība, piemēram, konflikti ar skolotājiem, kautiņi ar pārējiem skolēniem vai sliktā uzvedība stundās, skolas noteikumu neievērošana. Bīstams faktors ir skolas pamešana, īpaši alkohola lietošanas dēļ, tas brīdina par bērna iespējamo pievērsties arī citām atkarību radošām vielām vai spēlēm.

Vāja piesaiste skolai un nesekmība sākumklasēs ir nopietni riska faktori, kas pusaudža gados var novest pie atkarības vielu lietošanas. Tāpat svarīgs rādītājs ir sekmes pēdējās pamatskolas klasēs, tās var norādīt uz riskantas uzvedības iespējamību nākamajos gados. Visumā bērni, kurus nesaista izglītības process, daudz biežāk pievērsas atkarības vielu lietošanai vai azartspēlēm nekā pārējie. Negatīva vai nedroša vide skolā un sliktā kārtība mazina piesaisti skolai un dod savu ieguldījumu skolēnu problemātiskas uzvedības attīstībā.

Ja skolā tiek veicināta sacensība par labāko un bērni dalīti tikai pēc sekmēm, šāda attieksme reducē bērnu līdz skolnieka lomai – un viņa sociālās prasmes netiek pienācīgi novērtētas. Rezultātā mācībās mazāk sekmīgiem parādās nedrošības sajūta un mazinās pašapziņa. Līdzīgas problēmas bērnam rada skolotāju psiholoģiska vardarbība, piemēram, noniecināšana vai pazemošana.

Neliels stresināšs var būt motivējošs gūt labas sekmes, taču pārmērīgs stress traucē gūt panākumus – un bērns var sākt meklēt iespējas tā kompensācijai: agresīva uzvedība, nolīgums pret visu, atkarības vielu lietošana vai videospēles.

Vide/sabiedrība

Vides ietekmi raksturo vielu pieejamība, valdošās sociālās normas, likumi un vērtības, kas attiecas uz atkarības vielu lietošanu. Tas var izpausties dažādi, piemēram, vietējā sabiedrībā valdošā kultūra atbalsta atkarības vielu lietošanu un tajā plaši izplatīta alkohola lietošana. Pastāvošie likumi un citi normatīvie dokumenti nav strikti formulēti vai netiek pildīti, vietējā sabiedrībā pastāvošās uzvedības kultūras normas nepietiekami aizliedz vai pat akceptē atkarības vielu lietošanu.

Svarīgs sabiedrības dzīvi ietekmējošs faktors ir reklāma. Cik tā brīvi atļauts tabakas un alkohola gadījumā, būtiski ietekmē jauno cilvēku uzvedību. Tāpat cigarešu firmas vai zīmolus reklamējoši žurnāli ievērojami palielina risku smēķēšanas uzsākšanai un turpināšanai. Daudzu TV programmu saturs veicina atkarības vielu lietošanu bērnu vidū. Šobrīd uz bērna uzvedības veidošanos lielu ietekmi atstāj interneta krāsainie piedāvājumi, neskaitāmo bāru un spēļu zāļu (arī bērniem) vilinājums.

Ja grupa un vide, kurā bērns dzīvo, ir nesakārtota un dezorganizēta vai tur notiek pārmaiņas vai ir izplatītas normas, kas akceptē kaitīgu rīcību, tie ir nopietni riska faktori, piemēram, nepastāv organizēta vietējā sabiedriskā dzīve (bērniem daudz brīvā laika, kuru neviens nevada), pastāv sadzīves problēmas, notiek bieža iedzīvotāju maiņa, nepastāv draudzīgas attiecības starp kaimiņiem, ir augsts bezdarba līmenis, nabadzība,

augsts noziedzības līmenis (bērns dzīvo uz ielas), vērojama legālo un nelegālo atkarības vielu viegla fiziskā un psiholoģiskā pieejamība un lietošanas plaša izplatība, cigaretes un alkohols ir viegli pieejams arī nepilngadīgajiem. Tie ir tikai riska faktori, ne nolemtība, jo bagāto valstu, grupu un vides jaunie cilvēki ir ne mazāk tendēti uz psihoaktīvo vielu lietošanu, tādēļ būtu jāizturas ļoti uzmanīgi pret dažādu vides faktoru ietekmi.

Ir novērots, ka vide atstāj lielāku iespaidu uz zēnu uzvedību, bet meitenes ietekmē mazāk.

Indivīds/personība

Indivīda/personības sfēra satur ikdienas dzīves riska faktorus psiholoģiskā un bioloģiskā jomā, ja to ietekme skar smadzeņu attīstību un darbību, personas attīstību kopumā, orientāciju uz risku un lēmuma pieņemšanas prasmes.

Traumas vai vardarbība pagātnē. To gan ļoti grūti pārbaudīt, tomēr, apsekojot ārstēšanā nonākušos pacientus, ir izdarīts secinājums, ka trauma vai vardarbība agrā bērnībā ir riska faktors atkarīgai rīcībai. Pirmsdzemdību sarežģījumi, smadzeņu bojājumi (infekcijas slimību, smago metālu, alkohola vai nelegālo vielu lietošanas radītie) ir priekšnosacījumi, ka bērnam varētu būt agresīva uzvedība un agra atkarības vielu lietošana. Pēctraumas stress arī var veicināt atkarības vielu lietošanu, un to apliecina lielais publikāciju skaits par šo tēmu.

Smadzeņu darbību ietekmē iedzimtie defekti, bet par to interesenti var uzzināt speciālajā literatūrā.

Temperaments un raksturs. Pie īpašībām, kas var veicināt atkarības vielu lietošanu vai pārmērīgu aizraušanos ar jauno tehnoloģiju piedāvātajām iespējām, bieži vien tiek uzskaitītas gandrīz vai visas cilvēka rakstura īpašības. Ir grūti no plašā klāsta izvēlēties tās, kurām būtu tieša ietekme uz uzvedību šajā kontekstā. Lielākoties ietekme parādās netieši, piemēram, ziņkārība, kas ir neatņemama bērnu rakstura sastāvdaļa, bet tā var pārvērsties tieksmē gūt arvien jaunus pārdzīvojumus, un tas var novest pie atkarības vielu lietošanas. Un vēlme pēc jaunām emocijām var būt stiprāka par bailēm, pat bailēm no nāves. Tādas īpašības kā pastiprināta vajadzība pēc neatkarības, sensācijām vai jauniem iespaidiem un vāja impulsu kontrole arī var veicināt pievēršanos atkarības vielu lietošanai.

Jauniešiem ar uzvedības problēmām ir lielāks risks sākt lietot atkarības vielas, piemēram, dumpīgumu, likumpārkāpumus uzskata par smēķēšanas riska faktoru. Bērna agresīva un nepakļāvīga uzvedība klasē iezīmē varbūtību, ka tiks lietotas atkarības vielas. Šādi bērni mazāk piesaistās ģimenei un vienaudžiem un ātrāk pievēršas atkarības vielu lietošanai vai spēlēm. Arī citi uzvedības traucējumi – palielināts nemiers, uzmanības deficīta hiperaktivitātes traucējums (ADHD), agresija vai trauksme – var būt riska faktori, kas veicina atkarības vielu lietošanu.

Riska faktors var būt pozitīva attieksme pret novirzēm uzvedībā, to skaitā atkarības vielu lietošanu vai azartspēlēm.

Paaugstināta nosliece uz depresiju. Vidējā skolas vecuma grupā novēro saistību starp depresijas simptomiem un atkarības vielu lietošanu. Tomēr jābūt ļoti uzmanīgiem, lai nesajuktu cēloņus ar sekām, jo pusaudžiem alkohola un marihuānas lietošana var izsaukt depresijas simptomus.

Pētījumi rāda, ka pusaudžu pievēršanos spēlēm veicina lielāka nosliece izdarīt pašnāvību vai tās mēģinājumu. Bet ir arī pretēji secinājumi: tie, kas pārmērīgi daudz laika pavada pie datora vai spēļu automātiem, arī ir tendēti biežāk izdarīt pašnāvību vai tās mēģinājumu.

Agra atkarības vielu lietošanas uzsākšana. Jo agrāk bērns sāk lietot atkarības vielas, jo lielāka varbūtība, ka attīstīsies atkarības slimība. Jo jaunāks bērns pamēģina tabaku vai alkoholu, jo biežāk viņš nonāk pie nelegālo vielu lietošanas. Pētījumi rāda, ka to bērnu vidū, kas sāk lietot alkoholu līdz 14 gadu vecumam, tālākajos gados ir 4 reizes vairāk atkarīgo nekā to jauniešu vidū, kas alkoholu sāk lietot pēc 20 gadiem.

Jaunajiem cilvēkiem, kas sāk smēķēt ļoti agri, ir daudz lielāka varbūtība salīdzinājumā ar nesmēķētājiem, ka attīstīsies uzvedības problēmas jau līdz 12. klasei.

Pusaudžu pārmērīga aizraušanās ar spēlēm savukārt ir riska faktors, kas veicina poliatkarības veidošanos.

Atkarības vielu lietošanu akceptējoša attieksme un ticība psihoaktīvo vielu patīkamajam efektam var stipri veicināt lietošanu, neskatoties uz bioloģiskajiem, sociokultūras un psihofarmakoloģiskiem riska faktoriem. Piemēram, jaunieši, kas saskata tikai alkohola reibuma pozitīvo ietekmi, sāks dzert vairāk – un biežāk radīsies alkohola izraisītas problēmas.

Personības attīstības līmenis. Neattīstītas vai pārvērtētas personiskās prasmes, vāja piesaiste sociālajām vērtībām un normām ir ļoti svarīgi riska faktori, kas ietekmē pusaudžu uzvedību. Kas traucē šo īpašību attīstību? Viens no iemesliem ir alkohola lietošanas uzsākšana agrā vecumā, cits – skolas pamešana, kas palēnina personības attīstību. Savukārt alkohola lietošana tiek saistīta ar lietpratības trūkumu, t.i., vājas lēmumu pieņemšanas prasmes un vājas sekmes skolā. Viss attīstās mijiedarbībā.

Sociālās prasmes un personiskā kompetence ir atslēgas vārdi pašnovērtējumam, un abām īpašībām ir jābūt attīstītām, lai notiktu bērna normāla nobriešana par pieaugušu cilvēku. Ja tās vāji attīstītas, pastāv liels risks atkarīgai uzvedībai. Zems pašnovērtējums, vāja savas uzvedības kontrole, neprasme tikt galā ar ikdienas uzdevumiem, bailes no stresa situācijām palielina varbūtību, ka risinājums tiks meklēts ar atkarības vielu lietošanas vai pārmērīgas spēlēšanas palīdzību.

Jaunieši ar zemu sociālo kompetenci pieņem smēķēšanu un alkohola lietošanu kā nepieciešamu uzvedības sastāvdaļu, jo uzskata, ka tādējādi paaugstina savu sociālo statusu.

Garīgais vakuums ir bīstams, jo daba nemīl tukšumu. Ja dvēsele netiek piepildīta ar iekšēju jēgu, vienmēr atradīsies kāds no ārpusē, kas to piepildīs. Un tas var būt alkohols, nelegālās vielas vai spēles.

Jaunie cilvēki nemāk priecāties un gūt baudu. Tas ir jāiemāca. Kā mūzika, tā arī citas lietas, lai tās baudītu, ir jāiemācās. Tieši tāpat jāiemācās gūt baudu no savām sajūtām, nekaitējot veselībai un attīstībai.

1.3. Aizsargājošie faktori

Aizsargājošie faktori tiek definēti kā dzīves notikumi vai pieredze, kas mazina riska faktoru radīto efektu. Stiprinot noteiktus aizsargājošos faktoros, mazinās atkarības vielu lietošanas vai pārmērīgas aizraušanās ar jaunajām tehnoloģijām attīstības iespējamību.

Aizsargājošie faktori nav gluži riska faktoru spoguļattēls. Tie ietver tās ietekmes, orientācijas un uzvedību jauniešu dzīvē, kas dod pozitīvu ieguldījumu un palīdz novērst negatīvu uzvedību un rezultātu, piemēram, atkarības vielu lietošanu.

No atkarības vielu profilakses perspektīvas aizsargājošie faktori ir kā mainīgie (un maināmi) vidutāji, uz kuriem jāiedarbojas profilaktiskajiem pasākumiem ar mērķi novērst, attālināt vai mazināt lietošanu, tas ir, mainīt bērna uzvedību pozitīvā virzienā.

Kā svarīgākos individuālos aizsargājošos faktoros, kas ietekmē uzvedību, kas saistīta ar atkarības vielu lietošanas uzsākšanu vai turpināšanu, izdala: zināšanas, attieksmi, nolūkus, prasmes, vērtības un uzvedības elastību jeb rakstura stiprumu (*resilience*).

Psihologi atzīst, ka pretoties vienaudžu ietekmei ne katram ir pa spēkam, tomēr tie cilvēki, kas spēj uzņemties atbildību par notiekošo un prot ieturēt pauzi pirms rīcības, uz kuru provocē pārējie, spēj saglabāt neatkarīgu uzvedību. Zināms, ka no vienaudžu grupas spiediena palīdz izvairīties spēcīga sevis apziņa. Cilvēkus ar stipru identitāti pat visnegatīvākā ietekme iespaidos mazāk.

Ģimene

Piesaiste ģimenei. Ciešas saites starp vecākiem un ģimeni pasargā bērnu no kaitīgas rīcības. Pozitīvas attiecības ģimenē var palīdzēt pusaudzim tikt galā ar starppersonu problēmām bez dumpošanās. Ja vecāki atbalsta bērnus, bērni spēj kontrolēt savas emocijas un atrisināt problēmas. Ja bērni jūtas vecāku atbalstīti, viņi pieņem pastāvošās sociālās vērtības un attieksmi, kas palīdz viņiem atturēties no iesaistes atkarības vielu lietošanā. Pozitīvas bērnu un vecāku attiecības samazina arī noziedzīgu uzvedību, jo bērni nevēlas bojāt pastāvošās labās attiecības. Stingra sasaiste ar vecākiem veicina viņu sociālo normu un vērtību pārņemšanu. To panāk, biežāk nodarbojoties ar bērniem, īpaši līdz 11–12 gadu vecumam.

Vecāku sapratne, respekts, tuvība un emocionāls atbalsts – siltas attiecības un mīlestība vecāku un bērnu attiecībās pasargā bērnus no negatīvas vides ietekmes, palīdzot viņiem tikt galā ar sasprindzinājumu un bailēm.

Ja ģimene bērnos ieaudzinās pozitīvu vērtību sistēmu, kas stingri un nelokāmi noliedz atkarības vielu lietošanu, tas būs liels ieguldījums, kas vēlāk pasargās bērnus.

Vecāku pārraudzība. Daudzi speciālisti atzīst, ka bērnam jānodrošina labas attiecības vismaz ar vienu pieaugušo ārpus savas ģimenes un stabila vecāku pārraudzība. Vecāku vadība un pārraudzība ietver zināšanas par to, kur bērns atrodas, ko viņš dara savā brīvajā laikā un ar kādiem draugiem ir kopā. Vecāku kontrolei un attieksmei ir nozīmīga loma bērna draugu izvēlē, tā samazinot iesaistīšanos antisociālas uzvedības grupā. Pareiza vecāku rīcība veido pamatu, lai samazinātu vēlāku bērna risku ietekmēties no draugiem vai pakļauties to spiedienam.

Ģimenē jābūt skaidri nospraustām aizliegtā robežām un jāprasa prosociālu normu ievērošana atbilstīgi bērna vecumam. Jāveic normu ievērošanas kontrole un laba uzvedība piemēroti jāatalgo.

Pusaudžiem pieaugot, mazinās viņu sajūtas, ka ģimene ir vieta, kur apmainīties domām, komunicēt, saņemt atbalstu vai izklaidēties. Tomēr ģimenes attieksme un aizbildniecība šajā vecumā ir ne mazāk svarīga, lai bērns nezaudētu pamatu zem kājām, un tādēļ arī vecākiem nepieciešams mācīties, lai prastu runāt ar bērnu un zinātu, ko viņam teikt. Zinoši vecāki ir aizsargājošs faktors jebkurā vecumā.

Ģimenes attiecības ar apkārtējiem. Retāk pieminēts ir tāds aizsargājošais faktors kā ģimenes labas attiecības ar kaimiņiem vai draugu ģimenēm, kur valda veselīga vide un netiek lietotas psihoaktīvās vielas. Bērns redz šo pozitīvo gaisotni, un tas nostiprina viņa vērtību sistēmu.

Vienaudži

Draugi, kas nelieto atkarības vielas un kuriem ir stingra pozitīvu vērtību sistēma, kas izslēdz šādu rīcību, ir labākais aizsargājošais faktors, lai bērns nesāktu tās lietot.

Ja vienaudžiem, kuru grupā bērns pavada brīvo laiku, nepiemīt problemātiska uzvedība (likumpārkāpumi, skolas kavējumi, sliktas sekmes un cits) un viņi to arī neatbalsta, arī tas ir drošs aizsargājošais faktors.

Regulāra piedalīšanās organizētos pasākumos kopā ar vienaudžiem, īpaši sporta treniņos un ārpusklases programmās, saistāma ar zemu atkarības vielu lietošanas līmeni.

Skola

Stipra piesaiste skolai un mācībām. Bērni, kuriem ir pozitīva attieksme pret skolā notiekošo (mācībām, skolas vidi) un kuriem ir nopietna līdzdalība skolas aktivitātēs un izvirzīti svarīgi mērķi, kurus dzīvē grib sasniegt, ir daudz aizsargātāki. Piederības sajūta skolai, spēja iejusties skolas vidē, panākumi un labas sekmes mācībās ir svarīgi aizsargājošie faktori.

Ja skola spēj ieaudzināt bērnos ticību savām spējām gūt panākumus ne tikai mācībās, bet arī sociālā sfērā, tas stiprina bērnu piesaisti skolai.

Attiecības skolā. Spēja iejusties klases vidē, labas attiecības ar klasesbiedriem ir pamats tam, ka bērns nepameit skolā un skolas vide vairāk vai mazāk ir aizsargājošs faktors.

Ne mazāk svarīgas ir labas skolēna – skolotāja attiecības. Attiecības starp skolēniem un pieaugušajiem skolā var uzlabot, radot atbalstošu un aprūpējošu sistēmu, kas akceptē, ja skolēni attīstās un skolotāji augstu novērtē tos, kas ir individualitātes. Skolēnu un skolotāju kopīga izpratne par skolas noteikumu ievērošanu pazemina nekārtību skaitu skolā, sevišķi to, kas saistītas ar atkarības vielu lietošanu.

Piedalīšanās ārpusklases aktivitātēs. Šāda piedalīšanās ceļ pašnovērtējumu, tuvina un iesaista politiskās un sociālās aktivitātēs, uzlabo sekmes un vēlmi mācīties. Minētās īpašības tiek pieskaitītas aizsargājošiem faktoriem pret atkarības vielu lietošanu. Pašnovērtējuma celšana īpaši svarīga ir zēniem – un piedalīšanās sporta treniņos to paaugstina.

Profilakses programmas. Pietiekami garas un labai pieredzei atbilstīgas profilakses programmas skolā paaugstina bērnu zināšanas, maina viņu attieksmi un nostiprina prasmes pretoties vilinājumiem pamēģināt atkarības vielas. Labus rezultātus skolā dod programmas, kas iesaista riska grupas bērnus, un programmas, kas skolēnus sagatavo darba dzīvei.

Labā skolas – vecāku sadarbība ieņem īpašu vietu aizsargājošo faktoru klāstā, jo palīdz pamanīt jebkuru novirzi bērna uzvedībā un savlaicīgi uz to reaģēt.

Vide

Kultūras normas, likumi, noteikumi, to izpildes kontrole. Kā aizsargājoši faktori darbojas stingras sociālās un kultūras normas, kas nosoda noziedzību, atkarības vielu lietošanu un vēršas pret vardarbību. Tāpat likumiem, kas regulē psihoaktīvo vielu lietošanu, jābūt pietiekami ierobežojošiem, jāpastāv stingrai to izpildes kontrolei un jāpiemēro reāli sodi.

Samazinot cigarešu un alkohola reklāmu un paplašinot pretsmēķēšanas un pretalkohola informācijas pieejamību, var paaugstināt sapratni par smēķēšanas un dzeršanas kaitīgumu.

Alus gadījumā īpaši svarīgi paaugstināt tā iegādāšanās un lietošanas vecumu, tādējādi pazeminot lietošanas līmeni.

Alkohola politikas analīze parāda, ka visiedarbīgākais veids, kā samazināt alkohola lietošanu pusaudžu vidū, ir paaugstināt nodokļus un/vai to cenu. Iespējams, ka tas tikpat labi darbojas arī tabakas gadījumā.

Vietējās aktivitātes. Vietējās pašvaldības vai biznesa aprindu pārstāvju sponsorētas aktivitātes, kas iesaista jauniešus, ir viens no aizsargājošiem faktoriem. Arī jaunatnes programmas ir viens no ceļiem, kā iesaistīt bērnus pozitīvi orientētās nodarbēs, bet tā nav panaceja pret atkarības vielu lietošanas uzsākšanu, jo to ieguldījums salīdzinājumā ar pārējiem faktoriem nav īpaši liels.

Aizsargājošs faktors ir baznīcas līdzdalība, kas iesaista bērnus reliģisko organizāciju pasākumos. Paša bērna pievēršanās reliģijai tāpat pasargā viņu no atkarības vielām, pat tādos gadījumos, kad vecāki bieži lieto alkoholu, nelegālās vielas vai ir azartspēlmaņi.

Vecāku iesaistīšanās tirgotāju klātbūtnes novēršanā un likumpārkāpumu mazināšanā, kā arī citu vietēja rakstura pasākumu organizēšanā pret atkarības vielu lietošanu pozitīvi ietekmē jauniešus.

Kā aizsargājošs faktors darbojas *sakārtota sociālā vide*:

- kvalitatīva pirmsdzemdību aprūpe;
- kvalitatīva bērnu veselības aprūpe;
- kvalitatīva psiholoģiskās veselības aprūpe;
- laba vietējās sadzīves organizētības pakāpe un augsta iedzīvotāju piesaiste dzīvesvietai;
- iedzīvotāju nemainīgums;
- darba vietu pietiekamība.

Indivīds/personība

Rakstura (uzvedības) elastība jeb stiprums (resilience). Par uzvedības elastību atkarības kontekstā sāka runāt tikai ap 1996. gadu. Elastības raksturīga iezīme ir spēja tikt galā ar spiedienu, sevi aizsargāt. Zināmā mērā šīs spējas ir iedzimtas, bet tās nepārtraukti jāstiprina ar piemērotu sociālo atbalstu. Elastība ir rakstura stipruma un iespēju pretoties rezultāts to aizsargājošo faktorus starpā, kas piemīt indivīdam un videi. Elastīgam jauniešim piemīt spējas tikt galā ar stresa situācijām, viņš spēj saglabāt savu cieņu ģimenes vai vides radīto grūtību jūklī. Tas parāda izpratni, neatkarību, māku veidot attiecības, iniciatīvu, radošu pieeju, humoru un augstu morāli.

Elastīgu uzvedību jeb raksturu ilustrē ar gumijas bumbiņas piemēru: ārējās iedarbības rezultātā bumbiņa deformējas, bet pēc brīža tā jau atgūst sākotnējo formu. Elastība ir spēja ātri atjaunot normālo izejas stāvokli pēc stresa vai ārējā spiediena ietekmes.

Spēcīga sevis apziņa, savas vērtības apziņa ir viens no aizsargājošiem faktoriem, kas palīdz izvairīties no grupas spiediena ietekmes.

Personas attīstības līmenis. Aizsargājošie faktori, kas izlīdzina riskus, galvenokārt ir sociālās prasmes. Pusaudži ar labi attīstītām sociālām prasmēm un plašām zināšanām ir spējīgāki pretoties atkarības vielu piedāvājumam. Vecums, kurā jābūt attīstītām šīm prasmēm, ir 14–16 gadi, tas mazinās iespēju kļūt par atkarīgu personu.

Personas stipra sociālā kompetence: apziņa, ka pats spēj vadīt savu dzīvi, optimisms, augsts pašnovērtējums, vēlme saņemt atbalstu, prasme rīkoties grūtās situācijās, piemēram, analizēt stāvokli, ātri pieņemt lēmumu, komunicēt ar pārējiem, atbrīvoties no stresa, vienoties vai panākt kompromisu – tā ir virkne nespēcīgu aizsargājošo faktoru, kas bērniem jāstiprina.

Bērniem jāattīsta sapratne par atkarības vielu lietotāju sociālo statusu, jo TV, kino, internets un reklāma lietotājus rāda ļoti pievilcīgus. Jaunie cilvēki, kas tic, ka cigaretes un citas atkarību radošas vielas nodarīs viņiem kaitējumu, retāk sāk smēķēt vai lietot citas atkarības vielas.

Vērtības. Jaunieši ar stabilu tradicionālo vērtību sistēmu daudz retāk pievērsīsies atkarības vielām, salīdzinot ar pārējiem.

Ģimenes pozitīvo vērtību pārmantošana, prasme saprasties un rūpēties par citiem, arī dzīvniekiem, rūpes par personiskajām mantām un prasme dalīties ar tām ir stipri aizsargājošie faktori.

Praksē ir tendence atkarības vielu lietošanas vai pārmērīgas spēlēšanas riska faktorus meklēt tieši cilvēkā, viņa raksturā. Te nu vietā atcerēties *fundamentālo attiecinājuma kļūdu*, kas raksturo tendenci pārvērtēt cilvēka personības un citu īpašību nozīmi uzvedības skaidrošanā, bet pietiekami nenovērtēt situāciju raksturojošos faktorus. Vairums automātiski pieņem, ka citu uzvedība atspoguļo cilvēka būtību, īpaši, ja tā ir negatīva. Toties savu slikto uzvedību gan mēs vairāk piedēvējam apstākļu ietekmei.

Jebkura mūsu individuālā īpašība vai vides raksturojums tā vai citādi ietekmē uzvedību, arī to mūsu uzvedības šķautni, kas attiecas uz atkarības vielu lietošanu. Tomēr katras īpašības vai raksturojuma ieguldījums noteiktas uzvedības veidošanas veicināšanā nav vienāds. Problēma ir, kā no plašā īpašību un raksturojumu klāsta izdalīt tās specifiskās īpašības un raksturojumus jeb riska un aizsargājošos faktorus, kas vistiešāk un visspēcīgāk ietekmē personas uzvedību tieši psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanas vai tās turpināšanas kontekstā.

Pētījuma uzdevums ir noskaidrot dažādu riska un aizsargājošo faktoru ietekmi uz 15–16 gadu vecu Rīgas skolēnu atkarības vielu lietošanas uzsākšanu un turpināšanu. Tas ļaus izdalīt svarīgākos aizsargājošos faktorus, kas būtu jāstiprina, veidojot atkarības profilakses programmas, un parādīs tos riska faktorus, kas būtu jānovērš, lai pasargātu mūsu jauno paaudzi no attīstībai un veselībai kaitīgas uzvedības.

2. Pētījuma metodoloģija

2.1. Ievads

Pētījums veikts pēc „Eiropas pilsētas pret narkotikām” (ECAD)¹ iniciatīvas starptautiskā piecu gadu atkarības profilakses projekta „Jaunatne Eiropā”² ietvaros, kura viens no galvenajiem mērķiem ir salīdzināt dažādas stratēģijas un apzināt labās prakses piemērus visās dalībvalstīs. Iegūtās zināšanas kalpotu kā vērtīgs informācijas avots visiem, kas ir iesaistīti profilakses darbā. Daži fakti par ECAD un projektu „Jaunatne Eiropā”:

- projektā „Jaunatne Eiropā” iesaistījās 15 pilsētas no 11 Eiropas valstīm,
- projekta ietvaros plānots veikt pētījumus 2006., 2008. un 2010. gadā 15–16 gadu vecu jauniešu vidū katrā iesaistītajā pilsētā pēc vienotas, starptautiski izstrādātas metodoloģijas.

Latviju projektā pārstāv ECAD Latvijas birojs, kas sadarbībā ar Rīgas Atkarību profilakses centra speciālistiem piedalījās aptaujas instrumentārija izstrādē. 2006. gada pētījumu Latvijā finansēja Rīgas Atkarību profilakses centrs, savukārt pētījuma lauka darbu un rezultātu analīzi veica Socioloģisko pētījumu institūts.

2.2. Pētījuma mērķa grupa

Atbilstoši projekta vadlīnijām pētījuma mērķa grupa ir 15–16 gadu veci skolēni Rīgā, tādējādi aptaujas ģenerālo kopu veido tie 15–16 gadu vecie skolēni, kuri mācās Rīgā. Atbilstoši pētījuma metodoloģijai izlasē jāiekļauj pēc iespējas vairāk mērķa grupas skolēnu. Pētījuma izlasē iekļautas vispārizglītojošās skolas, kurās 2006. gada novembrī mācījās 15 212 skolēni jeb 75% procenti no 15–16 gadu vecu skolēnu kohortas jeb 80% no mērķa grupas (2. tabula), kas uzskatāms par pietiekami augstu rādītāju.

2. tabula. 15–16 gadu vecu skolēnu sadalījums pēc skolas veida (%)

Skolas veids	Skolēnu skaits	Procentuāli no kohortas	Procentuāli no mērķa grupas
Vispārizglītojošās skolas	15212	75,1%	80,2%
Skolas bērniem ar dažādiem traucējumiem	600	3,0%	3,2%
Profesionālās izglītības iestādes	3151	15,6%	16,6%
Skolās kopā	18963	93,6%	100,0%
Neapmeklē skolu	1296	6,4%	
Kopā kohortā	20259	100,0%	

Tā kā 15–16 gadu veci skolēni vispārizglītojošās skolās var apmeklēt atšķirīgas klašu grupas, finansiālu apsvērumu dēļ tika nolemts iekļaut tās klašu grupas, kurās mācās vairāk nekā 10% mērķa grupas skolēnu, t.i., 9. un 10. klase (3. tabula). Tādējādi atbilstoši pieejamiem statistikas datiem par skolēniem Rīgā izlase aptver 64% mērķa grupas skolēnu (4. tabula).

3. tabula. 15–16 gadu vecu skolēnu sadalījums pēc vispārizglītojošo skolu klašu grupām (%)

Klašu grupa	Skolēnu skaits	Procentuāli no mērķa grupas
1.–6. klase	260	1,4%
7. klase	519	2,7%
8. klase	1908	9,9%
9. klase	7378	38,3%
10. klase	4771	24,8%
11.–12. klase	377	2,0%
Kopā vispārizglītojošās skolās	15212	80,2%

4. tabula. 15–16 gadu vecu skolēnu sadalījums atbilstoši izlasē iekļautajām klašu grupām (%)

	Skolēnu skaits	Procentuāli no kohortas	Procentuāli no mērķa grupas	Procentuāli no pētījuma kopas
9. klase	7378	36,4%	38,9%	60,7%
10. klase	4771	23,6%	25,2%	39,3%
Kopā izlases rāmī	12149	59,9%	64,1%	100,0%
Kopā skolās	18963	93,6%		
Kopā kohortā	20259	100,0%		

¹ Vairāk informācijas skatīt <http://www.ecad.net>.

² Detalizētu informāciju par projektu skatīt <http://www.youthineurope.org>.

2.3. Pētījuma izlase un aptaujas veikšana

1. Pētījumam izvēlētā un vadlīnijās ieteiktā izlases metode ir vienpakāpes stratificēta klasteru izlase, kas ir uzskatāma par optimālo izlases metodi skolēnu pētījumos, savukārt par izlases vienību pieņemta klase.
2. Atsevišķas apakšizlases tika veidotas 9. un 10. klašu grupām, tās stratificējot pēc apmācības valodas klasē (latviešu vai krievu), tādējādi izveidotas četras stratas. Izlasē iekļaujama skolēnu skaits katrā stratā izvēlēts proporcionāli skolēnu skaitam stratā, savukārt nepieciešamais klašu skaits aprēķināts nepieciešamo skolēnu skaitu ar vidējo skolēnu skaitu klasē atbilstošajā stratā.

Tā kā izlases rāmis iekļauj 9. un 10. klašu grupas, tad tajā ietveramas tikai tās skolas, kurās ir 9. un/vai 10. klase. Izlase neaptver vakara maiņu skolas vai tās skolas, kurās nav ne 9., ne 10. klases, kā arī tās skolas, kurās mācās bērni ar nopietniem traucējumiem, kas pēc speciālistu vērtējuma radītu problēmas anketas aizpildīšanā. Saskaņā ar iepriekš minētajiem kritērijiem par atbilstošām iekļaušanai izlasē atzītas 139 skolas (369 klases) 9. klašu grupā un 114 skolas (272 klases) 10. klašu grupā.

Atbilstoši projekta vadlīnijās noteiktajam, ka sasniedzamajam izlases apjomam jābūt 2800 skolēniem, un pieņemot 25% nerespondences līmeni (kavējumu, iespējamo skolu atteikumu un nepilnīgu anketu dēļ), kopējais izlasē iekļaujama skolēnu skaits ir 3733. Veidojot izlasi proporcionāli skolēnu skaitam 9. un 10. klašu grupās, aprēķināts, ka izlasē būtu jāiekļauj 2081 9. klašu un 1652 10. klašu skolēni.³ Nākamajā izlases veidošanas posmā ar nejaušo skaitļu ģenerators palīdzību no skolu saraksta kopā tika atlasītas 156 klases (73 – 9. klašu grupā un 83 – 10. klašu grupā) 96 skolās. Vairākās skolās izlasē tika iekļauta vairāk nekā viena klase.

Tā kā izlases veidošanas brīdī nebija pieejams precīzs skolēnu skaits katrā skolā un klasē, tad izlasē iekļauto skolēnu sadalījums bija atšķirīgs no aprēķinātā, proti, iekļautajās skolās un klasēs mācījās 3918 skolēni, kam vajadzētu būt pietiekamam skaitam, lai sasniegtu 2800 skolēnu lielu izlasi. Tomēr, ņemot vērā gan salīdzinoši augsto skolu atteikumu skaitu, gan neprecīzo informāciju par skolēnu skaitu klasē, aptaujātajās klasēs mācījās 3262 skolēni, savukārt aptaujas brīdī klāt bija 2705 skolēni.

Aptaujas gaita

Pēc izlases izveidošanas atlasīto skolu direktori tika informēti par pētījumu pa tālruni un pa e-pastu, nosūtot iepriekš sagatavotu pētījuma aprakstu, kā arī Rīgas domes sagatavotu uzaicinājuma vēstuli, kurā tika lūgta atļauja attiecīgajai klasei piedalīties pētījumā. Pēc atļaujas iegūšanas tika precizēts laiks un datums, kad intervētājs var ierasties skolā, lai veiktu anketēšanu.

Ierodoties skolā, intervētājs skolēniem īsumā pastāstīja par projekta nozīmi, izdalīja aptaujas anketas (atbilstoši apmācības valodai – latviešu vai krievu) un aplokšnes, kurās pēc anketas aizpildes to ievietot, lai nodrošinātu skolēnu atbilžu konfidencialitāti. Anketas no aploksnēm tika izņemtas Socioloģisko pētījumu institūtā, kur tām tika piešķirts unikāls identifikācijas numurs, kā arī veikta anketu pārbaude – vai ir atzīmēts dzimšanas gads un dzimums, vai uz anketām ir skolēnu vārds vai uzvārds, vai anketas ir neaizpildītas vai daļēji aizpildītas, kā arī vai atbildes tabulu formas jautājumos neveido „zīmējumus”. 63 anketas (jeb 2,3% no skolām saņemtām anketām), kuras neizturēja pārbaudi, netika ievadītas.

Vidējais anketas aizpildīšanas laiks bija 47 minūtes (robežās no 36 līdz 57 minūtēm).

Skolu un skolēnu sadarbība

Salīdzinoši daudz skolu (23 klases no 8 skolām) atteicās piedalīties aptaujā. Lielākā daļa atteikumu bija saistīta ar lielo pārslodzi skolās ar krievu apmācības valodu, jo aptaujas laikā (2006. gada novembrī un decembrī) skolās notika akreditācija un skolu vadība atteicās no piedalīšanās pētījumā, savukārt divas skolas atteicās no piedalīšanās aptaujā, jo neatbalsta pētījumus kā tādus. Klases, kuras atteicās piedalīties aptaujā netika aizstātas ar citām, jo to neparedzēja izvēlētā izlases metode. Kopumā aptaujā piedalījās 133 klases no 69 skolām.

³ Aprēķini veikti, balstoties uz iespējamo skolēnu klašu grupās 2006. gada novembrī, jo oficiālie Izglītības un zinātnes ministrijas statistikas dati ir pieejami 2007. gada sākumā. Atbilstoši provizoriskiem datiem 9. klasē mācījās 63% skolēnu, savukārt 10. klasē – 37%.

Līdz šim Latvijā veiktās skolu aptaujās nebija pieredzēts, ka atsevišķi klātesošie skolēni atsakās no piedalīšanās aptaujā, taču šī projekta ietvaros bija pirmais precedents, kad seši vienas klases skolēni nevēlējās piedalīties aptaujā un demonstratīvi izgāja no klases.

88% klašu atskaitēs minēts, ka lielākā daļa jauniešu bija ieinteresēti aptaujas norisē, savukārt 91% – skolēni nopietni aizpildījuši anketas. 88% anketu aizpildīšanas laikā nav novēroti traucējumi jeb arī tādas izpausmes kā saskatīšanās vai ķīķināšana no dažu skolēnu puses par atsevišķiem jautājumiem.

Izlases reprezentativitāte

Izlases modelis veidots tā, lai iegūtie rezultāti būtu reprezentatīvi attiecībā pret pētījuma mērķa grupu.

Pieņemot, ka dažādās jauniešu grupās ir atšķirīgi kā atkarības vielu lietošanas paradumi, tā arī citi šajā pētījumā apzinātie raksturojošie rādītāji, izlase nav uzskatāma par reprezentatīvu pret visiem 15–16 gadu veciem jauniešiem Rīgā, tā nepatver 1) 15–16 gadu vecos jauniešus, kuri neapmeklē skolu, 2) jauniešus ar garīgiem vai citiem traucējumiem, kas apgrūtinātu vai nepieļautu aptaujas anketas aizpildi, 3) profesionālo izglītības iestāžu audzēkņus, kā arī tos 15–16 gadu vecos jauniešus, kuri mācās 1.–8. un 11.–12. klasē. Kopumā izlase aptvērusi 64,1% aptaujas mērķa grupas jauniešu.

Ticamības rādītāji

Salīdzinot skolēnu atbildes uz jautājumiem par alkohola, tabakas un citu vielu izplatības rādītājiem dzīves laikā, pēdējā mēneša laikā un pamēģināšanas vecumu, iespējams aprēķināt sniegto atbilžu ticamību jeb pretrunīguma rādītāju, piemēram, respondents jautājumā par alkohola lietošanas biežumu atzīmējis, ka nav to lietojis, taču, atbildot uz jautājumu par pamēģināšanas vecumu, atzīmējis atbildes variantu „14 gadu vecumā”. Visaugstākais pretrunīguma rādītājs novērots atbildēs par alkohola lietošanu (15,1%), smēķēšanu (7,8%), piedzeršanos (6,8%) un marihuānu/hašišu (4,3%).

3. Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība skolēnu vidū

Šajā nodaļā aplūkotas visas atkarību izraisošo vielu grupas pēc to nosacīta iedalījuma: pirmajā grupā – tabaka un alkohols, bet otrajā grupā – pārējās atkarību izraisošās vielas – medikamenti (nomierinošie un antidepresanti (ritalīns), inhalanti, un nelegālās vielas (marihuāna vai hašišs, ekstazī, amfetamīni, heroīns, kokaīns u.c.). Šis dalījums nav jāuzskata par tādu, kas izvērtē veselībai nodarīto ļaunumu, t.i., ka vienas grupas vielas ir mazāk kaitīgas par citām.

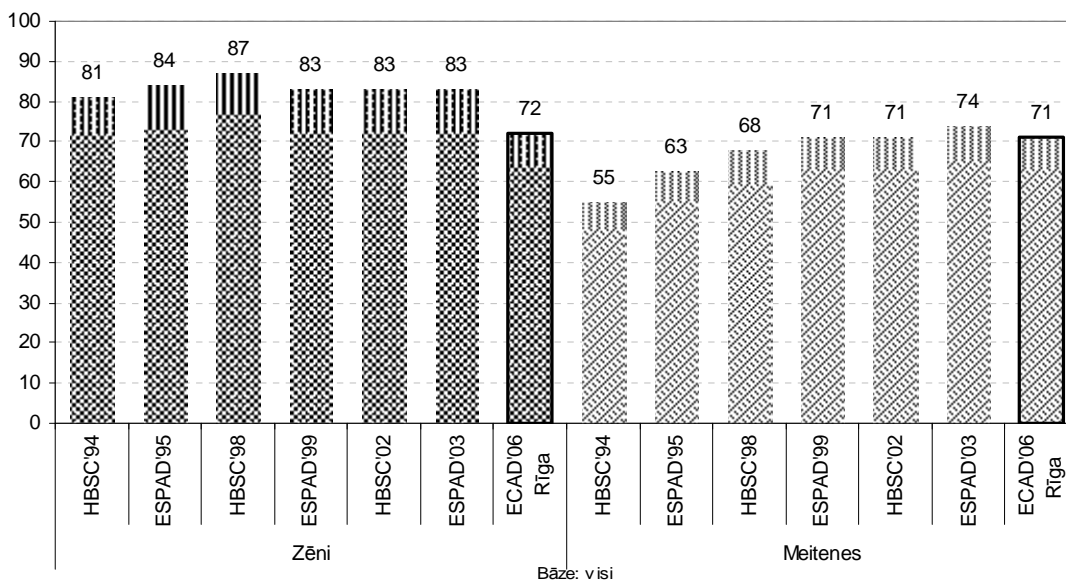
3.1. Alkohols un tabaka

Tabaka

Šajā sadaļā tiks aplūkoti trīs smēķēšanas pamatrādītāji – smēķēšanas pamēģināšana dzīves laikā, smēķēšana pēdējā mēneša laikā un regulāra smēķēšana (vismaz 1 cigarete dienā).

Aptaujas dati rāda, ka dzīves laikā smēķēt ir pamēģinājuši 72% zēnu un 71% meiteņu. Salīdzinājumā ar Latvijā iepriekš veiktajiem pētījumiem, piemēram, HBSC,⁴ ESPAD,⁵ GYTS,⁶ arī šī pētījuma rezultāti liecina, ka “smēķēšanas epidēmijas” izplatība Latvijā ir sasniegusi augstāko punktu un to skolēnu skaits, kuri dzīves laikā pamēģina cigaretes, pamazām sāk samazināties (1. attēls). Kā skaidrojums, iespējams, minamas profilakses un veselīga dzīvesveida sludināšanas aktivitātes.

1. attēls. Smēķēšanas pamēģināšana 15–16 gadu vecu jauniešu vidū (%)

Pētījuma dati norāda uz statistiski nozīmīgām atšķirībām zēnu ($p < 0,05$) un meiteņu ($p < 0,001$) vidū atkarībā no klases līmeņa – attiecīgi 69% zēnu 9. klasē un 75% 10. klasē salīdzinājumā ar 65% un 76% meiteņu attiecīgajās klašu grupās ir pamēģinājuši smēķēt.

Nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības to zēnu vidū, kuri smēķējuši pēdējā mēneša laikā, atkarībā no klases līmeņa (attiecīgi 37% un 40% 9. un 10. klasē), taču novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības meiteņu vidū ($p = 0,001$) – 33% 9. klašu meiteņu salīdzinājumā ar 42% 10. klašu meitenēm smēķējušas pēdējā mēneša laikā.

⁴ HBSC – Health Behaviour Among School Aged Children.

⁵ ESPAD – European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs.

⁶ GYTS – Global Youth Tobacco Survey.

Analizējot smēķētājus pēdējā mēneša laikā, nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu vidū pa klašu līmeņiem atkarībā no smēķēšanas biežuma, taču kopumā zēni smēķē mazliet biežāk nekā meitenes ($p=0,004$) (5. tabula).

5. tabula. Smēķēšanas biežums pēdējā mēneša laikā atkarībā no dzimuma (%)

	Zēni	Meitenes	Vidēji
Nevienu cigareti	61	63	62
Mazāk par 1 cigareti nedēļā	6	8	7
Mazāk par 1 cigareti dienā	4	5	5
1–5 cigaretes dienā	9	10	10
6–10 cigaretes dienā	6	5	5
11–20 cigaretes dienā	5	4	4
Vairāk par 20 cigaretēm dienā	9	5	7

Par smēķēšanu, ar ko saprotama jebkādu tabakas formu (cigaretes, pīpes, cigāri) smēķēšana, skolēniem tika uzdoti arī jautājumi par citiem, Latvijā oficiālā tirdzniecībā neatļautiem tabakas lietošanas veidiem – tabakas šņaucšanu un zelēšanu. Aptaujas dati rāda, ka košļājamo tabaku vismaz vienu reizi pamēģinājuši 9%, savukārt šņaucamo tabaku – 35% skolēnu (pēdējā mēneša laikā attiecīgi 4% zēnu un 16% meiteņu). Novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu vidū – zēni biežāk nekā meitenes šos tabakas veidus kā pamēģinājuši, tā arī lietojuši pēdējā mēneša laikā – 13% (6% pēdējā mēneša laikā) zēnu un 5% (2%) meiteņu pamēģinājuši attiecīgi košļājamo tabaku, savukārt attiecīgi 44% (22%) un 26% (10%) – šņaucamo tabaku (6. tabula).

6. tabula. Košļājamās (zelējamās) un šņaucamās tabakas pamēģināšana un lietošana pēdējā mēneša laikā atkarībā no dzimuma (%)

	Zēni	Meitenes	Vidēji
Dzīves laikā			
Košļājamā (zelējamā) tabaka	13	5	9
Šņaucamā tabaka	43	26	35
Pēdējā mēneša laikā			
Košļājamā (zelējamā) tabaka	6	2	4
Šņaucamā tabaka	22	10	16

Tā kā iepriekš Latvijā nav pētīta citu tabakas lietošanas formu kā vien cigarešu smēķēšanas izplatība, tad viennozīmīgi ir grūti šos rezultātus skaidrot, taču šī jauniešu proporcija ir būtiska. Būtu nepieciešams šo fenomenu pētīt, lai rastu atbildes uz jautājumu, vai, samazinoties smēķēšanas izplatībai, vienlaicīgi nepalielinās citu tabakas formu lietošana, kas rada ne mazāku risku no sabiedrības veselības viedokļa, taču bieži vien jauniešu vidū tiek uzskatīta par mazāk kaitīgu.

Alkohols

Pētījumā iegūtie dati rāda, ka 10% (14% zēnu un 7% meiteņu) aptaujāto skolēnu dzīves laikā nav lietojuši alkoholiskos dzērienus, savukārt 33% (35% zēnu un 31% meiteņu) ne reizi dzīves laikā nav piedzērušies. Pēdējā mēneša laikā alkoholiskos dzērienus lietojuši 33% aptaujāto jauniešu (34% zēnu un 31% meiteņu).

Salīdzinājumā ar iepriekšējos gados veikto Eiropas skolu aptaujas projektu par alkoholu un citām narkotiskām vielām (ESPAD), kura mērķa grupa ir 15–16 gadu veci skolēni,⁷ to jauniešu īpatsvars, kuri atturējušies no alkohola pamēģināšanas, ir pieaugusi no 3% 1999. gada ESPAD aptaujā līdz 10% šajā pētījumā, savukārt to jauniešu proporcija, kuri nav lietojuši alkoholu pēdējā mēneša laikā, ir nedaudz samazinājusies (no 37% 1999. gadā un 39% 2003. gadā līdz 33% šajā pētījumā). Lai arī jauniešu īpatsvars, kuri nav lietojuši

⁷ Sk. Hibell B, et al. (2000). The 1999 ESPAD Report: alcohol and other drug use among students in 30 European countries. Stockholm: Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN)/The Pompidou Group at the Council of Europe;

Sedlenieks K. (2000). The European School Survey Project on Alcohol and other Drugs. Latvia – ESPAD'99. Aptaujas datu analīze. Narkoloģijas centrs, Rīga;

Koroļeva I., Trapencieris M. (2005). Eiropas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām rezultātu analīze: ESPAD 2003. Narkoloģijas Valsts aģentūra, Rīga

Hibell B, et al. (2005). The 2003 ESPAD Report: alcohol and other drug use among students in 35 European countries. Stockholm: Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN)/The Pompidou Group at the Council of Europe.

alkoholiskos dzērienus, šķietami palielinās, bažas rada fakts, ka vienlaicīgi palielinās arī to jauniešu īpatsvars, kuri lietojuši alkoholu vairāk nekā 40 reizu dzīves laikā vai vairāk nekā 10 reizu pēdējā mēneša laikā.

Kā iespējamie skaidrojumi varētu būt: 1) datu salīdzināmības problēmas, jo lielākā daļa jauniešu pamēģina dažādas vielas (to skaitā alkoholu) 15–16 gadu vecumā, ESPAD un ECAD pētījumiem ir atšķirīgas izlases metodes, savukārt vidēji jaunieši ESPAD pētījumā ir par dažiem mēnešiem vecāki salīdzinājumā ar ECAD pētījumu; 2) efektīvu atkarības profilakses programmu darbība Rīgā, kuras mudina jauniešus nelietot alkoholiskos dzērienus un pievērsties citām aktivitātēm.

Vēl viens pētījumā aplūkots alkohola lietošanas indikators ir jauniešu piedzeršanās biežums dzīves laikā un pēdējā mēneša laikā, kas atšķirībā no iepriekš aprakstītā lietošanas biežuma norāda uz riskantu alkohola lietošanu.

Atbilstoši iegūtajiem rezultātiem novērotās atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($p < 0,001$), salīdzinot zēnu un meiteņu riskantas alkohola lietošanas paradumus – 60% 15–16 gadu vecu jauniešu (62% zēnu un 59% meiteņu) vismaz reizi ir piedzērušies dzīves laikā, savukārt 24% (29% zēnu un 19% meiteņu) – pēdējā mēneša laikā. Lai arī atšķirības zēnu un meiteņu proporcijā, kuri vismaz reizi dzīves laikā piedzērušies, ir nelielas, novērojamas nozīmīgas atšķirības piedzeršanās reizu skaitā dzīves laikā, t.i., 20% zēnu salīdzinājumā ar 9% meiteņu norāda, ka dzīves laikā piedzērušies 10 un vairāk reizes (7.tabula).

7. tabula. Piedzeršanās biežums dzīves laikā atkarībā no dzimuma (%)

	Zēni	Meitenes	Vidēji
Nekad	37	41	40
1–2 reizes	22	29	26
3–5 reizes	14	13	14
6–9 reizes	7	7	7
10 un vairāk reizu	20	9	14

Jauniešu visbiežāk pēdējā mēneša laikā lietotais alkoholiskais dzēriens ir vieglie alkoholiskie dzērieni, piemēram, sidrs, ko minējuši 56% jaunieši. Nedaudz mazāk kā puse jauniešu dzēruši alu (47%), vīnu – 40%, savukārt stipros alkoholiskos dzērienus, piemēram, degvīnu, dzēruši 32% aptaujāto jauniešu. Līdzīgi alkoholisko dzērienu lietošanas paradumi novērojami 9. un 10. klases skolēnu vidū (8. tabula).

8. tabula. Dažādu alkohola veidu lietošana 9. un 10. klašu skolēnu vidū (%)

	9.klase	10.klase	Vidēji
Alus	45	51	47
Vīns	38	42	40
Vieglie alkoholiskie dzērieni	53	60	56
Stiprie alkoholiskie dzērieni	27	37	32

Skaidrojot šos rezultātus, jāņem vērā, ka aptaujas anketā pie stiprajiem alkoholiskiem dzērieniem kā atbildes variants minēts tikai degvīns, kas, iespējams, var ietekmēt iegūtos rezultātus.

Analizējot skolēnu atbildes pēc dzimuma, novērojams, ka, līdzīgi kā iepriekš veiktos pētījumos par alkohola lietošanu skolēnu vidū, zēni biežāk nekā meitenes dzer alu (59% zēnu un 36% meiteņu pēdējā mēneša laikā dzēruši alu), kā arī stipros alkoholiskos dzērienus (attiecīgi 38% zēnu salīdzinājumā ar 26% meiteņu). Savukārt meitenes biežāk dzērušas vieglos alkoholiskos dzērienus (61% meiteņu salīdzinājumā ar 50% zēnu) un vīnu (42% meiteņu un 32% zēnu).

3.2. Medikamenti, inhalanti un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa)

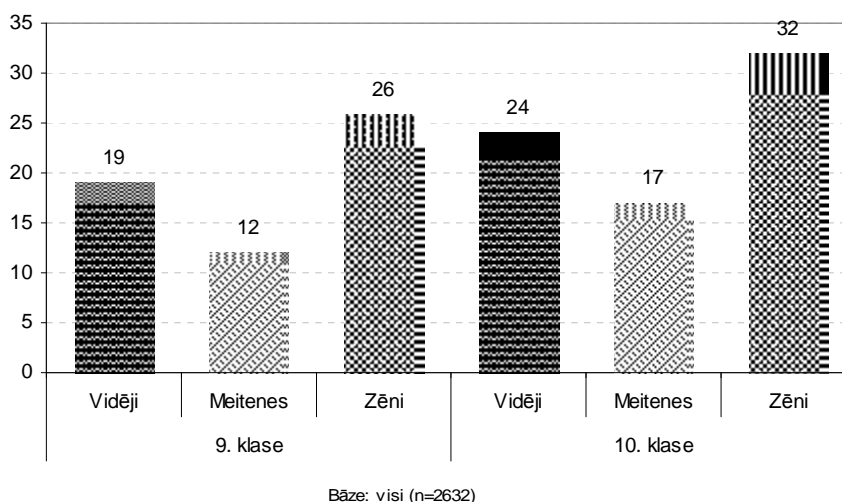
Anketā tika iekļauti jautājumi par daudzām pazīstamākām atkarību izraisošām vielām – marihuānu/hašišu, amfetamīniem, LSD, ekstazī, kokaīnu, heroīnu un „maģiskajām” sēnēm, kā arī vielām, kuras nav nelegālas per se, taču var tikt izmantotas apreibināšanās nolūkos – medikamentiem, inhalantiem un anaboliem steroīdiem.

Tehniskas kļūdas dēļ informācija par „maģiskajām” sēnēm nav analizējama vai skaidrojama un netiks iekļauta, jo, ņemot vērā pārmērīgi augsto sēņu izplatības rādītāju (8% salīdzinājumā ar iepriekšējos pētījumos novēroto izplatību 2% robežās), skolēnu atbildes ietver arī sēnes, kuras nevar tikt lietotas apreibināšanās nolūkā, piemēram, bekas, baravikas, gailenes utt.

Kopumā jebkuru no apskatāmajā grupā iekļautajām vielām vismaz vienu reizi pamēģinājis 21% skolēnu (19% 9. klases un 24% 10. klases skolēnu) – 9. klases skolēnu vidū tās pamēģinājuši 26% zēnu un 12% meiteņu, savukārt 10. klasē – 32% zēnu un 17% meiteņu. Jebkuru apskatīto vielu pamēģināšana (vai lietošana) zēnu un meiteņu vidū 9. un 10. klases skolēnu vidū atspoguļota 2. attēlā.

2. attēls. MIN grupā iekļauto vielu pamēģināšana atkarībā no dzimuma (%)

Visbiežāk izplatītās šīs grupas vielas, ko aptaujātie Rīgas skolēni ir pamēģinājuši, ir marihuāna/hašišs (18%), ekstazī (6%) un amfetamīni (6%), kam seko LSD, kokaīns un heroīns, savukārt trankvilizatorus lietojuši 10% aptaujāto jauniešu, anabolos asteroīdus un inhalantus – 4%. Novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības visu vielu pamēģināšanā/ lietošanā atkarībā no respondenta dzimuma un klases – zēni salīdzinājumā ar meitenēm, kā arī 10. klases skolēni salīdzinājumā ar 9. klases skolēniem biežāk pamēģinājuši kādu no nelegālām vielām (9. tabula).

9. tabula. Skolēnu pamēģinātās narkotiskās un psihotropās vielas (%)

	9. klase			10. klase			Vidēji		
	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji
Marihuāna/ hašišs	23	8	15	29	15	21	26	11	18
Trankvilizatori	7	10	9	11	10	10	9	10	10
Sēnes ⁸	10	5	8	13	5	9	12	5	8
Ekstazī	7	5	6	8	6	7	8	5	6
Amfetamīni	6	3	4	9	5	7	7	4	6
Anabolie steroīdi	5	3	4	6	2	4	6	3	4
Inhalanti	5	2	3	7	2	4	6	2	4
LSD	4	2	3	7	2	4	5	2	4
Kokaīns	5	1	3	6	2	4	6	1	3
Heroīns	4	1	2	5	1	3	5	1	3

Iepriekš veiktos pētījumos Latvijā nav pievērsta uzmanība ritalīna (nosaukums variē atkarībā no ražotājfirmas) lietošanai, kuru zināmā mērā plaši izmanto uzmanības trūkuma sindroma vai hiperaktivitātes (angl. attention deficit/ hyperactivity syndrome – ADHD) ārstēšanā un kurš nopērkama aptiekās. Ritalīna ķīmiskais nosaukums ir methylphenidate, un tas ir medikaments ar stimulējošu efektu. Diemžēl tā regulāra lietošana rada atkarību, līdzīgi kā lietojot amfetamīnus. Otrs negatīvs lietošanas aspekts ir tas, ka ritalīna lietošana var novest pie citu, nu jau stiprākas iedarbības nelegālo vielu lietošanas.

Šajā pētījumā tika iekļauti jautājumi par ritalīna lietošanu ar vai bez ārsta norādījuma. Diemžēl Latvijā nav pieejami analizējami statistikas dati par saslīmstību ar šiem sindromiem, tālab anketā iegūtos rezultātus ir

⁸ Skatīt komentāru par sēnēm.

grūti skaidrot. Atbilstoši skolēnu atbildēm ritalīnu pēc ārsta norādījuma lietojuši 4% jauniešu, savukārt bez ārsta norādījuma – 3%. Nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu vidū.

3.3. Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vecums

Šajā sadaļā aplūkots Rīgas skolēnu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vecums. Visi rādītāji šajā sadaļā aprēķināti kā proporcija to skolēnu vidū, kuri attiecīgi smēķējuši vismaz vienu reizi, uzsākuši smēķēt regulāri, vismaz reizi dzīves laikā dzēruši kādu alkoholisko dzērienu, piedzērušies vai smēķējuši marihuānu vai hašišu.

Aptuveni trešajai daļai jauniešu, kuri lietojuši alkoholiskos dzērienus, alkohola pamēģināšanas vecums ir 11 gadu vai mazāk, kas būtiski gadu no gada samazinās, it īpaši meiteņu vidū. Līdz 13 gadu vecumam alkoholiskos dzērienus ir pamēģinājuši aptuveni puse Rīgas skolēnu. Lai arī alkoholisko dzērienu pamēģināšanas vecums *per se* nav indikators, kas liecina par iespējamām būtiskām problēmām, taču iepriekš veiktos longitudinālos pētījumos norādīts par agrīna alkoholisko dzērienu pamēģināšanas vecuma saistību ar augstāku risku nākotnē, piemēram, attiecību, mācību vai citām sociāla vai psiholoģiska rakstura problēmām.

Biežāk minētais Rīgā aptaujāto jauniešu pirmās piedzeršanās vecums ir sākot ar 13 gadiem. Pēc aptaujā iegūtiem rezultātiem novērojams, ka meitenes pirmo reizi piedzeras nedaudz vēlāk kā zēni, taču novērojama tendence, ka meitenes sāk „panākt” zēnus arī šajā riskantajā alkohola lietošanas indikatorā.

Pirmo smēķēšanas pieredzi nedaudz vairāk kā puse Rīgas skolēnu ieguvuši 12 gadu vecumā vai agrāk, savukārt regulāri sākuši smēķēt 14 gadu vecumā vai vēlāk (10. tabula).

Kā marihuānas vai hašiša pamēģināšanas vecums visbiežāk minēts 15 gadu, taču, salīdzinot 9. un 10. klases skolēnu atbildes, novērojams, ka 9. klases skolēni pirmo reizi pamēģinājuši šo vielu nedaudz agrāk kā vienu gadu vecākie 10. klases skolēni.

Nemot vērā, ka Latvijā nav īpašas ārstniecības (vai profilakses) programmas, kas domātas sievietēm, kurām, iespējams, nepieciešama īpaša pieeja, un faktu, ka praktiski visos atkarību izraisošo vielu indikatoros meiteņu vidū novērojams būtisks pieaugums, nākotnē nopietni būtu jāapsver dažādu uz sievietēm orientētu pasākumu nepieciešamība.

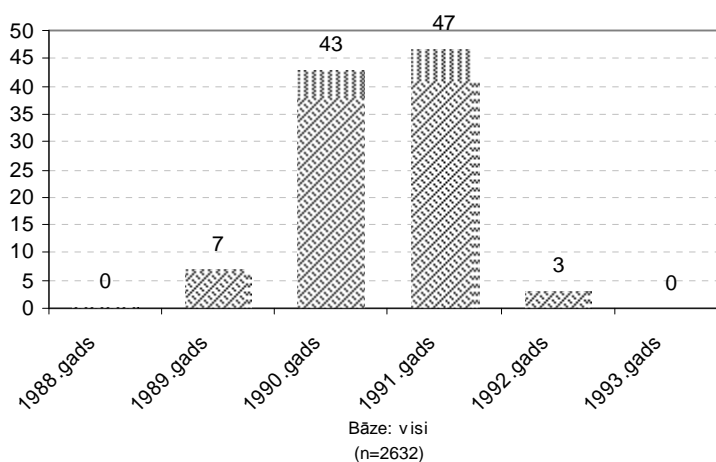
10. tabula. **Dažādu vielu pamēģināšanas vecums (procentuāli pret to skolēnu skaitu, kuri veikuši attiecīgo darbību)**

		9. klase		10. klase	
		Zēni	Meitenes	Zēni	Meitenes
Alkohola pamēģināšana	11 gadu vecumā vai agrāk	30	30	30	24
	12 gadu vecumā	19	19	18	20
	13 gadu vecumā	22	21	18	21
	14 gadu vecumā	21	21	18	17
	15 gadu vecumā vai vēlāk	7	10	16	17
Piedzēšanās	11 gadu vecumā vai agrāk	8	5	10	4
	12 gadu vecumā	10	11	11	9
	13 gadu vecumā	25	21	14	17
	14 gadu vecumā	29	36	27	27
	15 gadu vecumā vai vēlāk	28	28	39	42
Smēķēšana	11 gadu vecumā vai agrāk	37	29	37	26
	12 gadu vecumā	17	17	15	16
	13 gadu vecumā	21	21	14	20
	14 gadu vecumā	16	22	18	21
	15 gadu vecumā vai vēlāk	9	11	16	17
Regulāras smēķēšanas uzsākšana	11 gadu vecumā vai agrāk	14	9	12	5
	12 gadu vecumā	10	8	13	14
	13 gadu vecumā	23	25	10	20
	14 gadu vecumā	31	36	23	25
	15 gadu vecumā vai vēlāk	22	21	41	35
Marihuānas/hašiša pamēģināšana	11 gadu vecumā vai agrāk	9	4	10	4
	12 gadu vecumā	4	6	1	2
	13 gadu vecumā	14	15	12	10
	14 gadu vecumā	33	42	15	24
	15 gadu vecumā vai vēlāk	40	34	62	60

4. Personības raksturojums un pašvērtējums

Aptaujā piedalījās galvenokārt 1990. un 1991. gadā dzimušie jaunieši (3. attēls). Kādā no šiem gadiem ir dzimuši 89,9% aptaujāto. Tas nozīmē, ka aptaujas dalībnieki intervēšanas brīdī pārsvarā bija 15–16 gadu veci.

3. attēls. Dzimšanas gads (%)

Psiholoģiskajā literatūrā un pētījumos šis vecums tipiski tiek definēts kā vidējā pusaudzība (Smetana, Campione-Barr, Metzger, 2006). Lai arī sabiedrībā bieži ir dzirdams uzskats, ka pusaudža vecumā smagi konflikti ar vecākiem, skolotājiem un citiem pieaugušajiem ir neizbēgama parādība, tomēr vidēji tikai samērā neliela daļa (5–15%) pusaudžu regulāri piedzīvo šādus konfliktus (Steinberg, 1990).

Tomēr nav noliedzams fakts, ka pusaudža gadi, kas sākas ar ievērojamām bioloģiskām pārmaiņām organismā, ir laiks, kad indivīda sociālā loma piedzīvo savu būtiskāko pāreju – no bērna ar ierobežotu atbildību par savu rīcību līdz pieaugušajam, kas uzņemas atbildību gan par savu, gan citu personu (piemēram, savu bērnu) rīcību. Savu devumu sniedz arī Latvijas skolu sistēma, kurā 9. klase iezīmējas ar gatavošanos eksāmeni un izlaidumam un izvēli par turpmāko izglītības virzienu, bet 10. klase – ar jaunu lomu skolā. Daļai pusaudžu vidusskolas gaitu uzsākšana iezīmējas arī ar nošķirtību no vecākiem, dzīvojot kopmītnēs, trētā platībā vai pie radniekiem. Tātad kopumā aptaujāto vecumposms iezīmējas ar paaugstinātu stresu, kas var atsevišķos gadījumos paaugstināt arī neatļautu atkarību izraisošu vielu pamēģināšanu vai to regulāru lietošanu.

Šajā posmā, kā apstiprina pētījumi, indivīdiem mazāk svarīgi nekā citos vecumposmos ir saglabāt savas personības izjūtas un rīcības kontinuitāti, t.i., saglabāt savas personības nemainīguma izjūtu (Petersen, 1988). Tādējādi pusaudži vairāk nekā citu vecumgrupu pārstāvji ir tendēti izmēģināt jauno, nepazīstamo. Ja apkārtējā vide piedāvā indivīdam vielas, kas var ietekmēt viņa organismu un psihiskās funkcijas, tad ir lielāka iespējamība, ka šīs vielas pirmo reizi tiks pamēģinātas tieši pusaudža gados.

Tomēr pieejamā zinātniskā literatūra liecina, ka apkārtējā vide nebūt nav vienīgais iemesls, kas var veicināt vai atturēt no legālu vai nelegālu atkarību izraisošu vielu lietošanas. Sava loma ir arī personības iezīmēm, un vairāki pētnieki ir pat mēģinājuši definēt personības tipu, ko var raksturot kā "uz atkarību orientētu personību" (Kirkcaldy et al., 2003).

Personības līmenī nosacīti var izdalīt daudzveidīgus indivīdu raksturojošus aspektus:

1. **Vērtības, morāle un sociālie priekšstati** – aspekti, kas norāda indivīda uzskatus par pasauli, par vēlamām un nevēlamām parādībām, uzvedību, priekšstatus par pareizo un nepareizo (viedoklis par fiziska spēka lietošanu, viedoklis par likumu ievērošanu, morāli ētiskie priekšstati).
2. **Pašvērtējums** – skats uz sevi caur vērtību, morāles un sociālo priekšstatu prizmu.

3. **Emociju izpausmes** – aspekti, kas ir saistīti ar indivīda emocionālu reaģēšanu dažādās situācijās, temperamentu un raksturu. Emocijas ir mazāk saistītas ar indivīda vērtībām, morāli un sociālajiem priekšstatiem nekā pašvērtējums un uzvedība.
4. **Uzvedība** – aspekti, kas tiešā mērā izriet no indivīda vērtībām, morāles un sociālajiem priekšstatiem (atšķirībā no emocijām, kas lielā mērā ir iedzimtas un grūtāk vadāmas).
5. **Brīvā laika pavadīšana** – rīcība, kas izriet no personības iezīmēm, vērtībām un vienlaikus tās raksturo, atspoguļo.
6. **Pieredze** – notikumi, kas veido indivīda dzīves pieredzi un tiešā veidā ietekmē personības veidošanos.

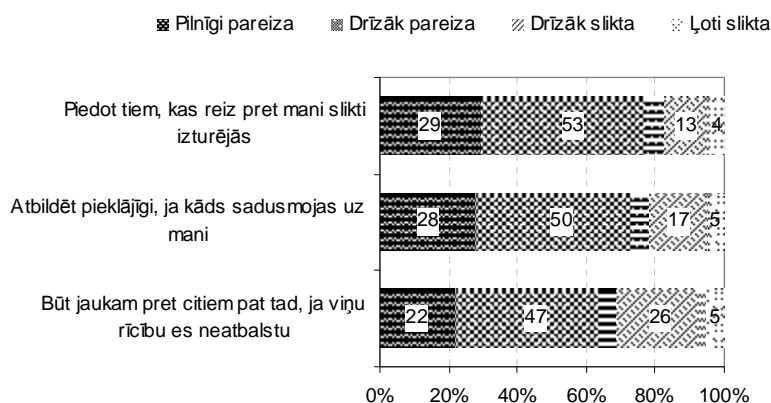
Vieni no tiem vairāk saistīti ar personas priekšstatiem par sevi un apkārtējo realitāti, otri – raksturo uzvedības modeļus un laika pavadīšanu ikdienā. Turpmākajā analizē aplūkoti un analizēti visi šie aspekti, kā arī to saistība ar atkarību izraisošo vielu lietošanu.

4.1. Personības priekšstati un vērtības

Mūsdienu Rietumu kultūra rada un nostiprina cilvēkā pārliecību par viņa brīvību kā lielu vērtību. Raksturīga kļūst orientācija uz cilvēka personisko mērķu sasniegšanu, tiekšanās pēc personiskas brīvības un patstāvības, neatkarības uzskatos, pašstenošanās (Reņģe, 2002). Kā zināms, individuālisma kultūrās normas darbojas vājāk nekā kolektīvisma sabiedrībās. Indivīdus arvien mazāk ierobežo vispārpieņemtās normas, tiek atzīta individuālā izvēles brīvība, viedokļu dažādība. Šādā situācijā arī rīkojumi un ierobežojumi „no augšas” arvien mazāk ietekmēs jauniešu rīcību un izvēli. Viens no visbūtiskākajiem aspektiem, kas ietekmē cilvēku rīcību, ir viņu iekšējās morālās vērtības, kurās atainojas priekšstati par labo un ļauno, pienākumu un atbildību. Tās caurauž visu vērtību sistēmu un ir spēcīgākā sociālās kontroles forma (gods, kauns). Šīs vērtības cilvēks apgūst jau no bērnības, ģimenē, taču turpina mācīties visas dzīves laikā. Vērtībām ir vislielākā nozīme tajā, kādas veidosies attiecības skolā un ar vienaudžiem un vai jauniešiem būs nosliece uz atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu. Jaunieši, kuriem trūkst cieņas pret likumiem un normām un tolerances pret apkārtējiem, ir pakļauti lielākam deviantas uzvedības riskam.

Pētījums ļauj secināt, ka nozīmīgai daļai jauniešu raksturīga agresīvas uzvedības attaisnošana un pieņemšana. Gandrīz trešdaļa aptaujāto nepiekrīt, ka ir pareizi būt jaukam arī pret tiem, kuru rīcību neatbalsta, 22% nav gatavi atbildēt pieklājīgi, ja kāds sadusmojas uz mani, un 17% nevēlas piedot tiem, kas reiz pret viņiem slikti izturējies (4. attēls).

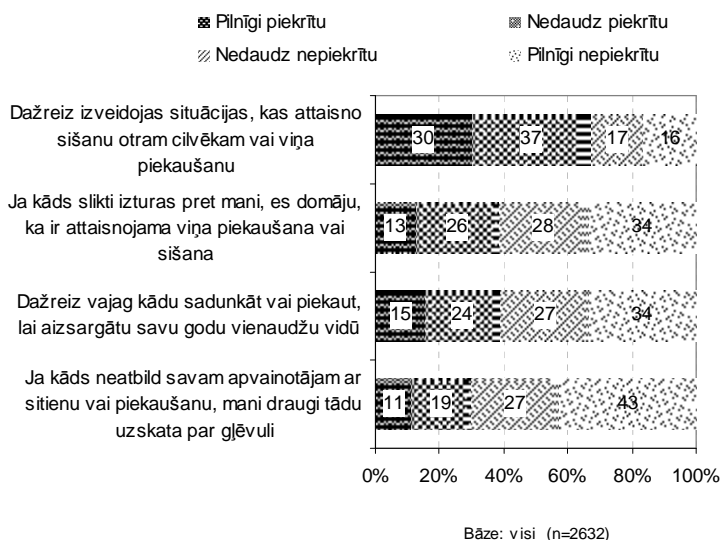
4. attēls. Dusmu un negatīvo emociju apvaldišana (%)

Bāze: visi (n=2632)

Kopumā 2/3 jauniešu noteiktā situācijā būtu gatavi attaisnot sišanu otram cilvēkam vai viņa piekaušanu (5. attēls). Tas norāda, ka agresija pret kādu vienaudzi, nezinošot tās iemeslus, pašu jauniešu vidū bieži vien netiek nosodīta. Var secināt, ka pozitīva sociālā kontrole jauniešu videi nav īpaši raksturīga.

5. attēls. Agresīvas uzvedības attaisnošana (%)

Tikai trešdaļa jauniešu nav gatavi attaisnot piekaušanu vai sišanu kā atbildi uz apvainojumiem un sliktu izturēšanos. Ņemot vērā jauniešu nepieciešamību pēc pašapliecināšanās, īpaši vienaudžu acīs, pastāv risks, ka pievēršanās atkarības vielu lietošanai dumpīgai, nepakļāvīgai personībai var kļūt par papildu līdzekli sava protesta un pozīcijas pret apkārtējiem demonstrēšanai.

Normas, kas valda meiteņu un zēnu vidū, ir atšķirīgas (11. tabula).

11. tabula. Agresīvas uzvedības attaisnošana meiteņu un zēnu grupās (%)

	Dažreiz izveidojas situācijas, kas attaisno sišanu otram cilvēkam vai viņa piekaušanu		Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana		Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū		Ja kāds neatbild savam apvainotājam ar sitienu vai piekaušanu, mani draugi tādu uzskata par glēvuli	
	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene
Pilnīgi piekrītu	38	23	20	6	23	8	15	7
Nedaudz piekrītu	37	36	32	19	31	18	23	15
Nedaudz nepiekrītu	15	19	28	28	27	27	29	26
Pilnīgi nepiekrītu	10	22	20	46	19	47	32	52

Bāze: visi (n=2632)

Nav pārsteidzoši, ka tieši zēnu vidū agresija biežāk tiek uztverta kā nepieciešamais cieņas un goda apliecinājums un tā biežāk tiek attaisnota. Meitenes ļoti reti izjūt nepieciešamību goda aizstāvēšanas dēļ kādu sadunkāt vai piekaut, tomēr lielākā daļa meiteņu piekrīt, ka dažreiz ir situācijas, kad sišana otram cilvēkam ir attaisnojama. 23% meiteņu par to ir pārliecinātas. Iespējams, lielākā mērā viņas to attiecina uz zēnu uzvedību. Meiteņu atbalsts agresīvai uzvedībai var kļūt par vēl vienu faktoru, kas mudina zēnus kādam iesist, kādu sadunkāt vai piekaut, neļaujot uz apvainojumu atbildēt mierīgi, bez agresijas. Sava loma šeit ir arī medijos tik bieži atspoguļotajai vardarbībai un daudzu filmu popularizētajam „varoņa tēlam”. Tas neapšaubāmi atstāj ietekmi uz Latvijas jauniešu vērtību sistēmu un atbrīvo agresivitāti no morāli tikumiskā nosodījuma.

Pētījuma rezultāti liecina, ka jauniešu attieksmi un uzvedību spēcīgi ietekmē vienaudžu vidū pastāvošās normas. Pastāv cieša saistība (korelācijas koeficients 0,6) starp uzskatu, ka, ja kāds slikti izturas pret mani, ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana un ka dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū. Tātad agresijas akts šajā gadījumā tiek uztverts kā nepieciešams, lai nezaudētu cieņu vienaudžu acīs. Kopumā sišanas otram cilvēkam attaisnošana vai pat pieprasīšana saistīta tieši ar gadījumiem, kad tiek aizskarts jaunieša gods un ir nepieciešams to aizstāvēt (1. pielikums).

Tomēr dati neuzrāda nozīmīgu sakarību starp to, cik gatavs jauniešs ir īstenot vai attaisnot agresiju un to, cik viegli vai grūti viņam ir saņemt no draugiem mīlestību un rūpes, padomu vai palīdzību. Var secināt, ka uzvedības normas, kas atbalsta agresiju, nebūt nav pieņemtas visās jauniešu grupās, un to ievērošana vai neievērošana ne vienmēr atsaucas uz reālo jauniešu attieksmi citam pret citu. Priekšstati par to, cik attaisnojama ir agresija, cieši saistīti ar paša jaunieša personību. Iespējams arī, ka jauniešs apzināti izvēlas grupu, kurā valda līdzīgas vērtības un morāle, nevis ka grupa viņu rosina pieņemt šādas vērtības. Jaunieši, kuriem ir tendence uz deviantu uzvedību vai kuriem ir pozitīva, pieņemoša attieksme pret novirzēm uzvedībā, ir pakļauti lielākam atkarību izraisošo vielu lietošanas riskam.

Analizējot jauniešu emocionālās izpausmes, var secināt, ka jauniešiem, īpaši zēniem, mēdz būt raksturīgs nesavaldīgums un spontanitāte. 19% jauniešu atzīst, ka viņus bieži ir viegli aizkaitināt, 33% dažreiz ir viegli aizkaitināt. 28% jauniešu mēdz būt nekontrolējami dusmu uzliesmojumi, 22% mēdz just vēlmi bojāt vai demolēt apkārtējās lietas, bet 28% mēdz kādam uzkliegt vai mest lietas (12. tabula). Tātad katrs ceturtais jauniešs vismaz reizēm atļaujas „iziet no rāmjiem”.

12. tabula. **Nosvērtība/garastāvokļa maiņas pēdējās nedēļas laikā (%)**

	Gandrīz nekad	Reti	Dažreiz	Bieži
Mani varēja viegli aizkaitināt vai satraukt	14	34	33	19
Man bija dusmu uzliesmojums, kuru es nevarēju kontrolēt	45	28	20	8
Es gribēju lauzt vai bojāt apkārtējās lietas	56	23	14	8
Es ar kādu strīdējos	17	32	31	20
Es uzkliežu kādam vai ar kaut ko metu	47	26	18	10

Pētījumi liecina, ka personība, kurai raksturīgs nesavaldīgums un spontanitāte, ir vairāk pakļauta nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas riskam.

Risks palielinās, ja jauniešiem trūkst cieņas pret sabiedrībā valdošajām normām un noteikumiem. Šobrīd aptuveni puse jauniešu piekrīt vai drīzāk piekrīt, ka katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši, ka viņi ievēro tikai tos noteikumus, kurus grib, un ka dzīvē ir maz neapšaubāmu likumu (13. tabula). Lielākā daļa ne tikai neuzskata, ka noteikumu ievērošana garantē panākumus, bet pat domā, ka dažreiz noteikumus nepieciešams pārkāpt, lai gūtu panākumus.

Jaunieši izjūt lielu neskaidrību par to, kas no viņiem tiek sagaidīts, kas tiek uzskatīts par labu un kas ir slikti. 68% uzskata, ka grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās, 61% nezina, kas no viņa dzīvē tiek gaidīts, un 70% uzskata, ka neviens nevar dzīvē būt par kaut ko drošs. Šādā situācijā barjera pret normu pārkāpšanu, tai skaitā nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu, var mazināties.

13. tabula. **Sociālās aksiomas, likumu uztvere (%)**

	Pilnīgi piekrītu	Drīzāk piekrītu	Es nezinu	Drīzāk nepiekrītu	Pilnīgi nepiekrītu
Katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši	20	31	29	15	5
Es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu	16	37	19	24	5
Patiesībā jau dzīvē ir maz neapšaubāmu likumu	16	34	34	12	4
Ir grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās	22	46	22	9	1
Patiesībā neviens nezina, kas dzīvē no viņa tiek sagaidīts	30	41	17	10	2
Neviens nevar būt dzīvē par kaut ko drošs	32	38	14	12	4
Dažreiz ir nepieciešams pārkāpt likumus (normas), lai gūtu panākumus	27	41	17	11	4
Noteikumu ievērošana negarantē panākumus	30	34	21	11	4

Jauniešu pašvērtējums kopumā ir samērā augsts (**2. pielikums**). Tikai daži procenti jauniešu jūtas nepilnvērtīgi uz pārējo fona. Tomēr nevarētu teikt, ka jaunieši jūtas apmierināti ar sevi (**3. pielikums**). Lielākā neapmierinātība jūtama attiecībā uz savu ķermeni: 29% drīzāk vai pilnībā nav apmierināti ar savu ķermeni un mēdz domāt, ka ir neglīti, nepievilīgi. Tas liecina, ka masu mediju popularizētais „skaistuma kults” atstāj negatīvu iespaidu uz jauniešu pašvērtējumu un var novest pie depresijas, kas savukārt veicina pievēršanos atkarību izraisošajām vielām.

Lai gan kopumā vairums jauniešu ir laimīgi (35% jūtas laimīgi, 45% – drīzāk laimīgi, 15% – drīzāk nelaimīgi, bet 5% – nelaimīgi), samērā izplatīts viņu vidū ir dažāda veida psiholoģisks diskomforts (14. tabula).

14. tabula. Pārdzīvotās izjūtas pēdējās nedēļas laikā (%)

	Gandrīz nekad	Reti	Dažreiz	Bieži
Nervozitāte	22	34	29	14
Pēkšņas bailes bez iemesla	54	28	13	5
Saspringums	19	34	32	15
Biju tik noskumis, ka nebija intereses kaut ko darīt	26	28	29	18
Ēstgribas trūkums	41	29	19	11
Jutos vientuļš	38	27	22	13
Viegli varēju raudāt vai gribējās raudāt	51	22	16	12
Bija grūti aizmigt	37	28	20	15
Jutos noskumis vai nospiests	37	28	22	12
Trūka intereses kaut ko darīt	30	33	25	13
Biju lēnīgs vai trūka enerģijas	40	34	19	8
Nākotne šķita bezcerīga	57	23	13	7
Domāju par pašnāvību	80	9	6	5
Likās, ka visi pret mani izturas necienīgi	58	24	12	6
Man nebija ar ko parunāt	57	25	12	7

47% bieži vai dažreiz ir tik noskumuši, ka trūkst intereses kaut ko darīt, 35% mēdz justies vientuļi, gandrīz puse jauniešu mēdz just saspringumu un nervozitāti, 18% mēdz just pēkšņas bailes bez iemesla, 19% nākotne mēdz šķist bezcerīga, 19% mēdz nebūt neviena ar ko parunāt. Psiholoģisks diskomforts, depresija un nomāktība arī tiek uzskatīta par vienu no nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas riska faktoriem. Ja jaunieši ir noskumis, nospiests, saspringdzis, nejūt atbalstu no citiem, risks, ka tiks pamēģinātas šīs vielas, pieaug.

Daudzi jaunieši jau saskārušies ar dažādiem satraucošiem pārdzīvojumiem (15. tabula). Tie var būt saistīti gan ar mācībām, gan ģimeni, gan draugiem, gan paša pieredzi. Daļa pārdzīvojumu var būt mazāk sāpīgi, bet citi var būtiski ietekmēt jaunieša vērtību sistēmu un attieksmi pret dzīvi kopumā.

15. tabula. Satraucoši pārdzīvojumi (%)

Nopietns nelaimes gadījums	38
Smaga slimība	29
Vecāku šķiršanās	23
Nopietns strīds ar vecākiem	48
Biju smaga vecāku strīda liecinieks/-ce	30
Biju fiziskas vardarbības liecinieks savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais	12
Tiku iesaistīts fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais	10
Vecāka vai brāļa/māsas nāve	10
Drauga nāve	18
Attiecību pārtraukšana ar draugu/draudzeni	45
Draugi atraidīja (atstūma)	24
Atšķirtība no drauga/draudzenes	42
Saņēmu ļoti sliktas atzīmes	65
Tēvs vai māte zaudēja darbu	16
Tiku izraidīts/-a no klases vai aizsūtīts/-a uz direktora kabinetu	17
Tiku izraidīts/-a no skolas	7
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos (biju upuris)	9
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	6
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	8

Dažkārt pārdzīvojums ir tik smags, ka raisa pašnāvības domas (**4. pielikums**). Gandrīz trešdaļa (32%) jauniešu atzīmējuši, ka ir domājuši par pašnāvību. Bieži vien gan tās ir tikai pārdomas un neizpaužas reālos pašnāvības plānos, taču 19% ir nopietni apsvēruši iespēju izdarīt pašnāvību. Satraucoši, ka tikai puse (49%) no tiem, kas domājuši par pašnāvību, un 54% no tiem, kas to apsvēruši, ir par to kādam stāstījuši.

Regresiju analīze liecina, ka nopietni pārdzīvojumi par 37% izskaidro pašnāvības apsvēršanu. Vislielākā ietekme uz pašnāvības apsvēršanu ir tam, ja jaunieši ticis iesaistīts fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā piedalījās kāds pieaugušais. Papildus to ietekmē nopietni strīdi ar vecākiem vai vecāku šķiršanās. Var secināt, ka gan emocionāla, gan fiziska vardarbība ģimenē ir būtiskākais iemesls, kas traumē bērnu un liek apsvērt pašnāvību. Citi ārkārtīgi būtiski aspekti, kas jauniešiem liek apsvērt pašnāvības iespēju, ir draugu

atraidījums, atšķirtība no drauga/draudzenes vai drauga nāve. Tas vēlreiz apliecina, cik svarīgas šajā vecumā ir attiecības ar vienaudžiem. Smaga slimība vai nelaimes gadījums arī var ietekmēt pašnāvības domas, taču to nozīme ir mazāka.

Kopumā 48% jauniešu bijis nopietns strīds ar vecākiem, 23% piedzīvojuši vecāku šķiršanos, bet 10% tika iesaistīti fiziskā vardarbībā savās mājās. 42% jauniešu piedzīvojuši atšķirtību no drauga, 24% – draugu atraidījumu, bet 18% jaunieši jau piedzīvojuši drauga nāvi. Smags psiholoģisks pārdzīvojums var būt viens no riska faktoriem, kas pamudina jauniešus pamēģināt atkarību izraisošās vielas.

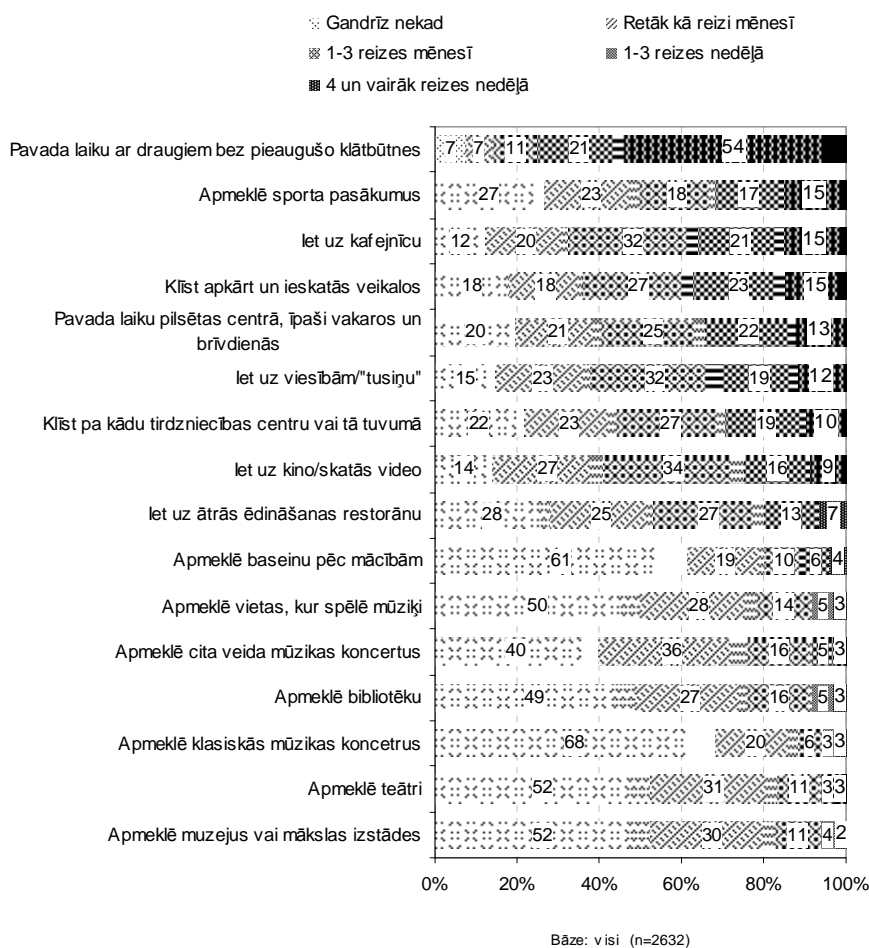
Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas riska faktors var būt arī pozitīvas motivācijas un mērķu trūkums dzīvē. Taču pētījums liecina, ka gandrīz pusei jauniešu ir ļoti svarīgi kādreiz iegūt daudz naudas un cītīgi strādāt, lai izceltos citu vidū (**5. pielikums**). Tikai 2–3% tas nav svarīgi un 15–16% – ne visai svarīgi.

4.2. Uzvedība un brīvā laika pavadīšana

Meklējot iespējas, kā jautri pavadīt laiku, aptuveni trešdaļa jauniešu izvēlas vismaz reizi nedēļā apmeklēt sporta pasākumus vai kafejnīcas, kā arī iet uz „tusiņiem”. Tomēr bieži vien laiks tiek pavadīts bezmērķīgi (6. attēls):

- 38% vismaz reizi nedēļā klīst apkārt un ieskatās veikalu logos;
- 29% vismaz reizi nedēļā klīst pa kādu tirdzniecības centru vai tā tuvumā;
- 35% vismaz reizi nedēļā vienkārši pavada laiku pilsētas centrā.

6. attēls. Jauniešu brīvā laika nodarbes (%)

Šie rezultāti liecina, ka jauniešiem bieži vien vai nu trūkst ideju par to, kā kvalitatīvi pavadīt laiku kopā ar draugiem, vai arī iespēju darīt to, ko viņi vēlētos. Interesanti, ka bezmērķīga laika pavadīšana vairāk raksturīga meitenēm. Iespējams, viņām izklaidējošas liekas arī šķietami bezmērķīgas aktivitātes, piemēram,

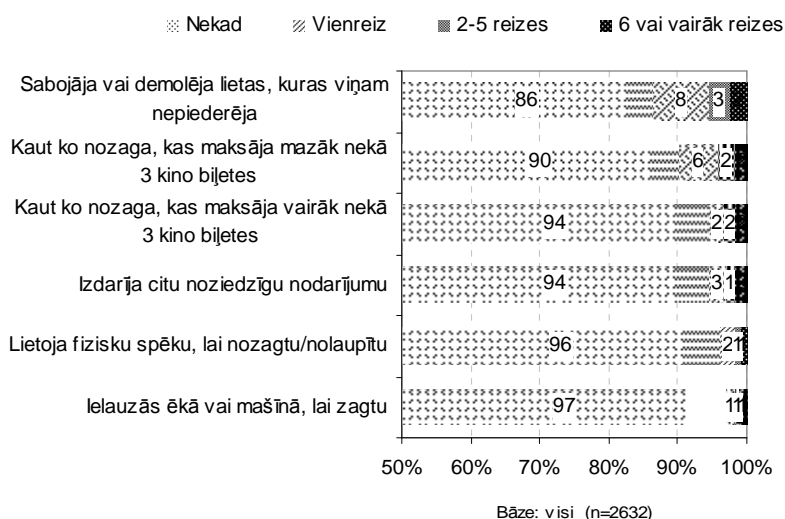

pētīt veikalos jaunāko modi vai lietas, ko kaut kad nākotnē varbūt varētu nopirkt, vai pastaigāties kopā ar draudzenēm pa centru. Zēni biežāk nekā meitenes iesaistās sporta aktivitātēs – apmeklē sporta pasākumus vai baseinu. Aizraušanās ar sportu ir viens no iespējamiem aizsargfaktoriem, kas var pasargāt zēnus no iesaistīšanās deviantās aktivitātēs. Turpretī bezmērķīga laika pavadīšana var būt viens no atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktoriem. Ja jauniešiem ir citas interesantas nodarbes, ar kurām piepildīt savu brīvo laiku, atkarības vielu lietošana šķitīs mazāk saistoša.

Viena no laika pavadīšanas iespējām ir bibliotēku apmeklēšana, taču tā jauniešu vidū nav populāra: 49% jauniešu nekad vai gandrīz nekad neapmeklē bibliotēkas. Lielākajai daļai jauniešu trūkst arī dziļākas intereses par kādām citām aktivitātēm, ar kurām varētu piepildīt savu brīvo laiku. Piemēram, vairāk nekā puse jauniešu vispār neapmeklē klasiskās mūzikas koncertus, teātri, muzejus vai mākslas izstādes. Interesanti, ka klasiskās mūzikas un citus koncertus, teātri, muzejus vai izstādes biežāk mēdz apmeklēt meitenes, tomēr parasti viņas to dara reti – retāk nekā reizi mēnesī. Starp zēniem šo pasākumu apmeklēšana ir mazāk izplatīta, tomēr tie zēni, kuri tos apmeklē, parasti to dara bieži – vismaz reizi nedēļā, tādējādi izrādot par tiem patiesu interesi.

Garlaicība vai zemas morāles normas var pamudināt jauniešus uz deviantu uzvedību. 14% pēdējā gada laikā ir nodarbojušies ar vandalismu – sabojājuši mantas, kas viņiem nepieder, 10% ir nozaguši kaut ko, kas maksāja mazāk kā 3 kinobiļetes (7. attēls). Nopietnākus pārkāpumus izdarījuši ne vairāk kā 6% skolēnu.

7. attēls. Jauniešu veiktās pretlikumīgās darbības (%)

Visbiežāk (19%) tieši zēni atzīst, ka pēdējā gada laikā nodarbojušies ar vandalismu – sabojājuši vai demolējuši mantas, kuras viņiem nepieder, turklāt 9% šādi rīkojušies vairākkārt. 8% zēnu pēdējā gada laikā ir nozaguši kaut ko, kas maksā vairāk nekā trīs kinobiļetes, 7% zaguši vai laupījuši, lietojot fizisku spēku, un 5% ielauzušies ēkā vai mašīnā.

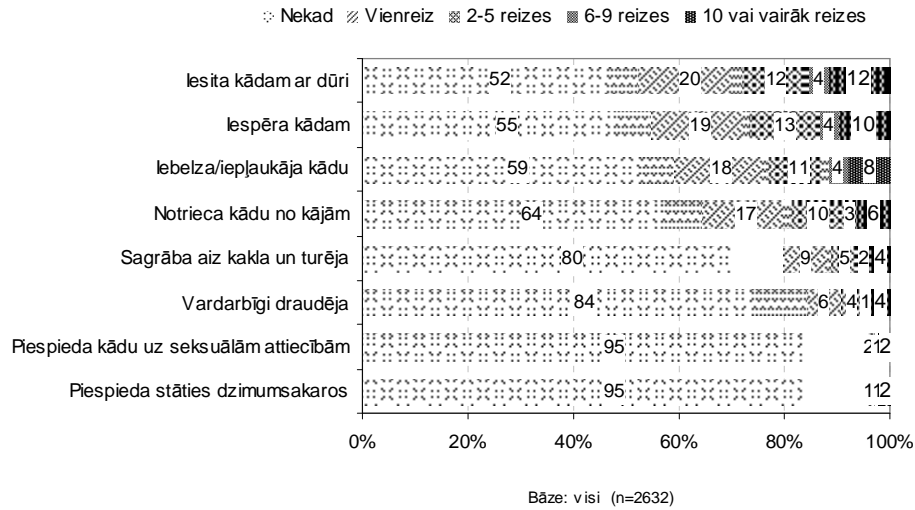
Biežāk zagšanu vai laupīšanu izdarījuši tie zēni, kuru ģimenes labklājības līmenis ir nozīmīgi vai daudz sliktāks nekā pārējiem. Tomēr zaguši un laupījuši, lietojot draudus, ir arī aptuveni 10% zēnu no turīgajām ģimenēm. Tātad ne vienmēr šādas rīcības pamatā ir trūcīgi ģimenes apstākļi.

Lai gan noziedzīgas darbības jauniešu vidū ir maz izplatītas, pētījums ļauj konstatēt satraucoši augstu agresivitātes līmeni starp jauniešiem. Gandrīz puse jauniešu atzīst, ka pēdējā gada laikā ir vismaz vienreiz iesituši kādam ar dūri vai iespēruši. Vairāk nekā trešdaļa ir notriekuši kādu no kājām (8. attēls).

9% jauniešu iesišana kādam jau izveidojusies par pieradumu – šāda situācija gadījies vismaz 18 reizes pēdējā gada laikā. Biežāk agresīvu rīcību ne tikai attaisno, bet arī īsteno zēni.

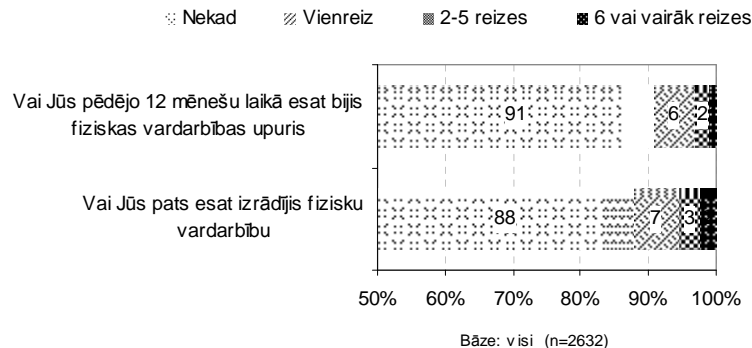
- Tikai trešdaļa zēnu pēdējā gada laikā nekad nav nevienam iesituši ar dūri, turpretī 27% to darījuši vairāk nekā 5 reizes!
- Tikai puse zēnu gada laikā nav nogāzuši kādu no kājām, turpretī 16% to darījuši vairāk nekā 5 reizes.
- Gandrīz katrs trešais zēns atzīst, ka ir kādu sagrābis aiz kakla un turējis, katrs ceturtais – vardarbīgi draudējis kādam un 7% piespieduši kādu uz seksuālām attiecībām vai stāties dzimumsakaros ar viņiem.

8. attēls. Jauniešu vardarbīga uzvedība (%)

Regulāra problemātiska uzvedība, konflikti un kautiņi ar vienaudžiem un skolas noteikumu neievērošana ir viens no atkarības vielu lietošanas riska faktoriem, turklāt agresija, kas valda jauniešu vidū, negatīvi atsaucas arī uz pašiem jauniešiem – viņu drošību un veselību.

9. attēls. Vardarbības izrādīšana un ciešana no vardarbības (%)

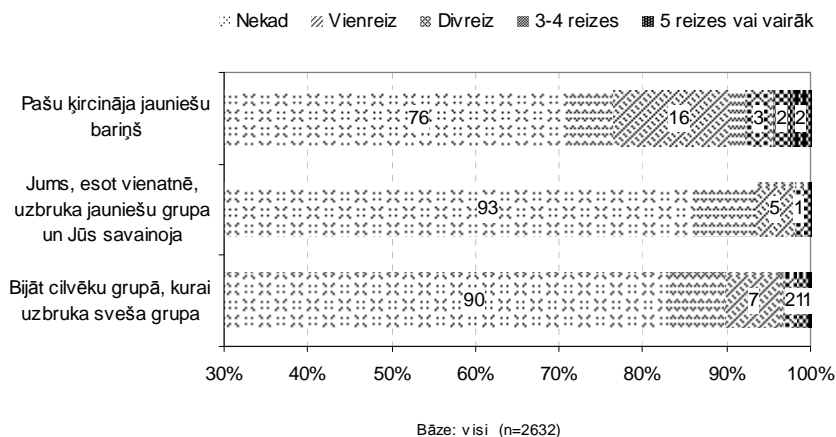

12% jauniešu (5% meiteņu un 20% zēnu) atzīst, ka pēdējā gada laikā izrādījuši fizisku vardarbību, savukārt 9% (5% meiteņu un 14% zēnu) paši cietuši no fiziskas vardarbības (9. attēls).

Agresija var izpausties ne vien kā fiziska, bet arī kā emocionāla vardarbība. 24% jauniešu atzīst, ka pēdējā gada laikā nācies saskarties ar ķircināšanu no kāda jauniešu bariņa puses (10. attēls). Salīdzinoši vairāk jauniešu norāda, ka šādas darbības veikuši paši. Tomēr šeit jāņem vērā, ka, iespējams, jaunieši nevēlas atzīt, ka tikuši ķircināti vai kā citādi ietekmēti. 10% jauniešu atzīst, ka, atrodoties savā grupā, viņiem ir uzbrukusi cita grupa, bet 7% grupas uzbrukums, esot vienatnē, beidzies ar reālu savainojumu.

Svarīgi pievērst īpašu uzmanību vardarbībai skolā tādēļ, ka tā var novest pie skolas pamešanas vai maiņas. Kategorisko regresiju analīze ļauj secināt, ka viennozīmīgi vislielākā ietekme uz vēlmi pamest vai mainīt skolu ir tam, ja jauniešiem, esot vienatnē, uzbrukusi jauniešu grupa un savainojusi. Jo biežāk bijuši šādi uzbrukumi, jo vairāk jaunieši, baidoties no atkārtotas fiziskas traumēšanas, vēlas pamest skolu. Šādā situācijā svarīgi, lai jaunieši uzticētos vecākiem vai skolotājiem un problēma tiktu risināta.

10. attēls. Ciešana no svešu grupu vardarbības uzvedības (%)

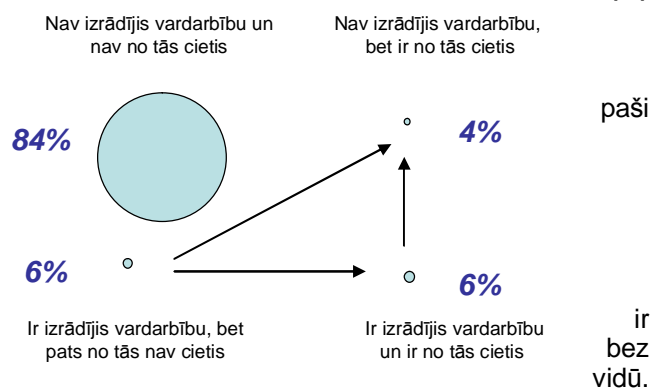

Savainojumu pēdējā gada laikā grupas uzbrukuma rezultātā guvuši 2% meiteņu un 12% zēnu. Lai gan meitenes ar uzbrukumu saskārušās reti, taču 20% izjutušas ķircināšanu. Šāda ķircināšana mazāk ietekmē vēlmi pamest vai mainīt skolu, tomēr var negatīvi atsaukties uz meiteņu pašnovērtējumu un psiholoģisko labsajūtu skolā, tādējādi rosinot atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.

Visbiežāk no vardarbības cieš un vardarbību realizē jaunieši no mazāk pārtikušajām ģimenēm, īpaši tie, kuru ģimenes labklājības līmenis ir daudz sliktāks nekā vidēji. Nelabvēlīgi ģimenes apstākļi, īpaši vardarbība ģimenē vai vecāku aizraušanās ar alkoholu, bieži vien veicina agresīvas personības attīstību un deviantu uzvedību. Tomēr aptaujas dati liecina, ka vardarbību bieži vien realizē arī jaunieši, kuru ģimenes labklājības līmenis ir ievērojami vai daudz labāks nekā vidēji. Šie jaunieši retāk iesaistās fiziskos konfliktos, tomēr ir pārkāpumu grupa, kuru biežāk veic tieši jaunieši no šādām ģimenēm, – tie ir vardarbīgi draudi un kāda piespēšana uz seksuālām attiecībām, dzimumsakariem. Tāpat interesanti, ka vardarbību izrāda un no vardarbības biežāk cieš jaunieši, kuri mājās sarunājas latviešu valodā.

11. attēls. Vardarbības izrādīšana un ciešana no vardarbības (%)

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka pastāv cieša saistība starp ciešanu no vardarbības un vardarbības izrādīšanu. 96% jauniešu, kuri nekad nav izrādījuši fizisku vardarbību, no tās nav arī cietuši. Aptuveni puse no tiem, kuri ir izrādījuši fizisku vardarbību, arī paši no tās ir cietuši, un lielākā daļa no cietušajiem arī paši ir izrādījuši vardarbību (11. attēls).

Nemot vērā, ka jauniešu vidū ir izplatīts viedoklis, ka jāaizstāv savs gods, fiziska vardarbība reti paliek atbildes, tādējādi veicinot vardarbības vilni jauniešu. Ja jaunieši neiesaistās fiziskā vardarbībā, tad visdrīzāk arī viņš pats no tās necietīs.

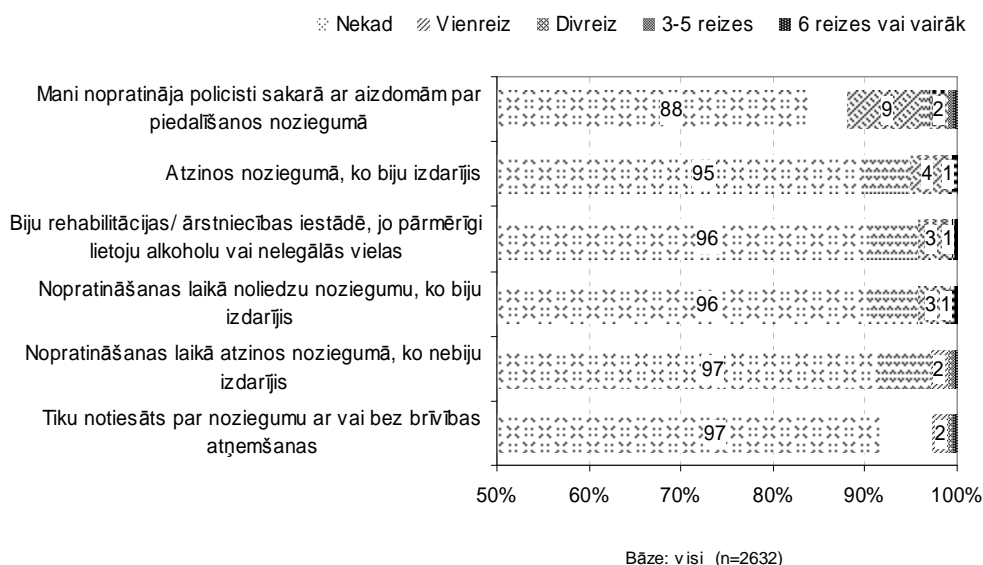
Var secināt, ka jauniešu agresijas izpausmes bieži vien nerodas pašas no sevis, bet ir atbildes reakcija uz apvainojumu vai sitieni, nepieciešamība šādā veidā aizsargāt savu godu vienaudžu acīs. Tādēļ svarīgi nepieļaut vai apturēt vardarbību starp jauniešiem jau sākumā – kad konfliktsituācijas vēl tikai veidojas. Bērna agresīva un nepakļāvīga uzvedība iezīmē varbūtību, ka tiks lietotas atkarības vielas.

Diemžēl vardarbība īpaši izplatīta 9. klašu skolēnu vidū. Tieši viņi biežāk sit kādam ar dūri, izjūt nepieciešamību ar sitienu vai piekaušanu aizsargāt savu godu, lai draugi neuzskatītu par glēvuli. Iespējams, tādējādi viņi cenšas līdzināties pieaugušajiem.

Var secināt, ka vardarbība jauniešu vidū ir nopietna problēma, kurai būtu jāpievērš vairāk gan skolotāju, gan vecāku uzmanības. Tas ir svarīgi ne vien tādēļ, lai bērni netiktu fiziski vai psiholoģiski traumēti, bet arī tādēļ, ka visatļautības sajūta var mazināt barjeras pret atkarību izraisošo vielu lietošanu.

Šobrīd diemžēl ne vienmēr vardarbība tiek ievērota un tai seko sods. Kopumā 12% jauniešu (6% meiteņu un 18% zēnu) vismaz vienreiz ir nopratinājuši policisti sakarā ar aizdomām par piedalīšanos noziegumā (12. attēls). Visbiežāk policija kādreiz ir nopratinājusi tos, kuri pēdējā gada laikā lietoja fizisku spēku, lai zagtu vai laupītu (49%), vai ielauzās ēkā vai mašīnā, lai zagtu (59%). Aptuveni 40% no tiem, kuri veikuši šādus nodarījumus, kādreiz ir atzinušies kādā noziegumā. Apzinoties sagaidāmo sodu, aptuveni 50% no tiem, kuri veikuši šādus noziegumus, nopratināšanas laikā ir melojuši un nolieguši veiktā nozieguma izdarīšanu, tomēr gandrīz puse no viņiem tika notiesāti ar vai bez brīvības atņemšanas. Agrīna krimināla pieredze bieži vien saistīta ar nonākšanu ārstniecības vai rehabilitācijas iestādē sakarā ar pārmērīgu alkohola vai nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu. Iespējams, tieši alkohola vai nelegālo atkarības vielu ietekmē izdarītie noziedzīgie pārkāpumi liek izvēlēties ārstēšanos rehabilitācijas vai ārstniecības iestādē.

12. attēls. **Noziedzīgu nodarījumu veikšana un nokļūšana ārstniecības iestādē ar vielu lietošanu saistītu problēmu rezultātā (%)**

Cits nozieguma veids, kuru izdarījušie jaunieši salīdzinoši bieži tiek nopratināti (44%) un saņem sodu (34%), ir kāda piespēšana uz seksuālām attiecībām vai dzimumsakariem. Tomēr 35% no šo nodarījumu veikušajiem uzskata, ka nopratināšanas laikā ir atzinušies noziegumā, kuru nav izdarījuši. Iespējams, jauniešiem trūkst izpratnes par to, ko nozīmē piespēšana uz seksuālām attiecībām. Šis nozieguma veids kopumā raksturīgs tiem jauniešiem, kuri veikuši arī citas noziedzīgas darbības: vairāk kā 40% no tiem, kuri ir piespēduši kādu uz seksuālām jeb dzimumattiecībām, ir arī ielauzušies kādā mājā vai mašīnā vai lietojuši fizisku spēku, lai zagtu vai laupītu.

Svešas mantas demolēšanā un sīkās zādzībās jaunieši tiek pieķerti retāk – tikai aptuveni 30% no tiem, kuri veikuši šādus noziegumus, jebkad ir nopratināti un 20% jebkad ir atzinuši savu vainu kādā noziegumā. Līdzīgi policija nopratinājusi mazāk nekā trešdaļu jauniešu, kuri kādam vardarbīgi draudējuši, un tikai 15% no viņiem ir jebkad atzinuši savu vainu. Šāds rezultāts rāda, ka jaunieši skolās bieži vien ir neaizsargāti – iespējams, baidās ziņot par vienaudžu nodarījumiem. Tādēļ ir svarīga uzticēšanās starp jauniešiem un viņu vecākiem vai skolotājiem, lai jaunieši nebaidītos iet uz skolu, tai pašā laikā nesabojājot attiecības ar vienaudžiem.

Tas, ka liela daļa jauniešu noziegumu vai pārkāpumu paliek bez nopietnas pieaugušo uzmanības, rada labvēlīgu vidi atkarības vielu lietošanas izplatībai jauniešu starpā. Pierodot, ka bērniem visi nodarījumi tiek piedoti, iesaistoties noziedzīgās rīcībās un nesaņemot sodu, jaunieši arī nebaidīsies pārkāpt noteikumus, kas attiecas uz atkarības vielu lietošanu. Pētījuma dati liecina, ka 4% jauniešu (2% meiteņu un 7% zēnu) jau vismaz vienu reizi bijuši rehabilitācijas vai ārstniecības iestādē, jo pārmērīgi lietojuši alkoholu vai nelegālās vielas.

4.3. Individuālo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu

Medikamenti, inhalanti un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa)

Lai gūtu iespēju uzskatāmāk analizēt dažādu faktoru ietekmi un saistību ar atkarības vielu lietošanu, tika veikta faktoranalīze (*Factor Analysis*) aptaujā iekļautajiem skalas (racionāliem) mainīgajiem. Faktoranalīze balstās uz korelāciju analīzi starp mainīgajiem, parādot, kuri mainīgie pēc būtības veido vienu asi. Ar faktoranalīzes palīdzību veiksmīgi var analizēt mainīgo struktūru un samazināt daudzveidību, saglabājot galveno informāciju no izejas mainīgajiem. Faktoranalīzes priekšrocība ir tā, ka tiek parādīts arī atsevišķu mainīgo saistības ciešums ar faktoru, tai skaitā tad, ja šī saistība ir negatīva.

Faktoranalīze veikta trīs daļās – vispirms aplūkojot jautājumus, kas saistīti ar personības iezīmēm, vērtībām un attieksmēm, tad jautājumus, kas raksturo uzvedību, un visbeidzot pievienojot arī faktorus, kas raksturo brīvā laika pavadīšanu.

- Faktoranalīzē, kas raksturo **priekšstatus** kā vērtības, morāli, sociālos priekšstatus un pašvērtējumu, iekļautas 74 pazīmes, faktoru skaita noteikšanai izmantojot metodi, kas izdala faktorus, kuru īpašvērtība (*Eigenvalues*) jeb dispersija kovariāciju matricā ir lielāka par 1. Faktoranalīze (*Kaiser-normalized varimax rotation*), veicot faktoru rotāciju 8 iterācijās, izdalīja 18 faktorus. Šajos faktoros kopumā saglabājas 61% informācijas, t.i., tie izskaidro 61% kopējās variācijas starp šiem mainīgajiem (**6. un 7. pielikums**).
- Faktoranalīzē, kas raksturo **uzvedību**, iekļautas 20 pazīmes, faktoru skaita noteikšanai izmantojot metodi, kas izdala faktorus, kuru īpašvērtība jeb dispersija kovariāciju matricā ir lielāka par 1. Faktoranalīze, veicot faktoru rotāciju 6 iterācijās, izdalīja 4 faktorus. Šajos faktoros kopumā saglabājas 65% informācijas, t.i., tie izskaidro 65% kopējās variācijas starp šiem mainīgajiem (**8. un 9. pielikums**).
- Faktoranalīzē, kas raksturo **brīvā laika pavadīšanu**, vērtības un attieksmes, iekļautas 30 pazīmes, faktoru skaita noteikšanai izmantojot metodi, kas izdala faktorus, kuru īpašvērtība jeb dispersija kovariāciju matricā ir lielāka par 1. Faktoranalīze, veicot faktoru rotāciju 8 iterācijās, izdalīja 5 faktorus. Šajos faktoros kopumā saglabājas 57% informācijas, t.i., tie izskaidro 57% kopējās variācijas starp šiem mainīgajiem (**10. un 11. pielikums**).

Kopumā iegūti 27 indivīdu raksturojoši faktori. Tabulās pielikumā attēloti jaunizveidotie faktori un to veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Faktori, kas raksturo individuālos jeb personības aspektus, ir šādi.

1. faktors – „Depresija, nomāktība un cita veida psiholoģiskais diskomforts”. Raksturo jaunieša psiholoģisko un fizisko diskomfortu, kas izpaužas tā, ka jaunietis ir noskumis, nomākts, viņam trūkst intereses, kā arī enerģijas kaut ko darīt, nākotne šķiet bezcerīga, ir grūti aizmigt, ir slikta ēstgriba u.tml.

2. faktors – „Ticība Dievam, ticīga ģimene”. Raksturo ģimenē ieaudzinātās reliģiskās pārliecības, ticību Dievam un iespējai saņemt atbalstu no Dieva.

3. faktors – „Neapmierinātība ar sevi salīdzinājumā ar citiem”. Ietver jaunieša izjūtu, ka viņš nav tikpat vērtīgs kā pārējie, nevar izdarīt to pašu, ko citi, viņam nepiemīt daudz labu īpašību, nav apmierināts ar sevi.

4. faktors – „Traumējoša dzīves pieredze, notikumi”. Akcentē situācijas, kad jaunietis bijis dažādu potenciāli traumējošu notikumu aculiecinieks – piedzīvojis radnieku vai draugu nāvi, seksuālu uzbrāvēšanu u.tml.

5. faktors – „Praktizē reliģiju”. Raksturo reliģiskās prakses ievērošanu – svēto rakstu lasīšanu, dievkalpojumu apmeklēšanu u.c.

6. faktors – „Pašnāvības domas”. Raksturo noslieci uz pašnāvību, t.i., domas par pašnāvību, tās apsvēršanu un mēģināšanu, teikšanu citiem, ka domā par pašnāvību.

7. faktors – „Pašcieņa, pašapziņa”. Ietver pašcieņu un uzskatu, ka jaunietim ir ar ko lepoties, ka viņš nav neveiksminieks, nekam nederīgs un slikts cilvēks.

8. faktors – „Nesavaldība, dusmu uzliesmojumi”. Ietver jaunieša uzvedību, kam raksturīgi nekontrolējami dusmu uzliesmojumi, kliegšana, mantu mešana, vēlme lauzt un bojāt apkārtējās lietas.

9. faktors – „Skaidri principi un pārlicība”. Akcentē jaunieša noraidījumu uzskatam, ka neviens nevar dzīvē būt par kaut ko drošs, grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās, un neviens nezina, kas no viņa tiek sagaidīts.

10. faktors – „Neapmierinātība ar savu ķermeni”. Ietver jaunieša neapmierinātību ar savu ķermeni un tajā notiekošajām pārmaiņām, kā arī izjūtas, ka nav fiziski stiprs vai vesels.

11. faktors – „Paziņu un draugu mēģinājumi izdarīt pašnāvību”. Raksturo saskaršanos ar situāciju, kad pašnāvību mēģinājuši izdarīt paziņas vai draugi.

12. faktors – „Neuzskata par pareizu mierīgu atbildi uz konfliktsituācijām”. Raksturo jaunieša toleranci pret apkārtējiem, gatavību atbildēt mierīgi uz konfliktsituācijām. Jaunieši neuzskata, ka būtu pareizi atbildēt mierīgi, ka kāds uz viņiem sadusmojas, būt jaukam, ja kāda rīcību neatbalsta, vai piedot tiem, kas reiz pret viņiem slikti izturējās.

13. faktors – „Cieņa pret noteikumiem, likumiem”. Ietver priekšstatu, ka dzīvē ir maz neapšaubāmu likumu, ka var pārkāpt noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši, un ka ievēro tikai tos noteikumus, kurus grib.

14. faktors – „Attaisno kāda sišanu vai piekaušanu, ja jāaizstāv savs gods”. Akcentē sišanas vai kāda piekaušanas pieņemšanu – uzskatu, ka ir situācijas, kas attaisno sišanu otram vai kāda piekaušanu, ka ir nepieciešams kādu sadunkāt vai piekaut sava goda aizstāvēšanas dēļ vai lai atbildētu uz sliktu izturēšanos.

15. faktors – „Nelaimīgums, neapmierinātība ar dzīvi”. Raksturo laimes un apmierinātības ar dzīvi trūkumu.

16. faktors – „Paziņu un draugu pašnāvības”. Raksturo saskaršanos ar situāciju, kad pašnāvību mēģinājuši izdarījuši paziņas vai draugi.

17. faktors – „Piedzīvojis nelaimes gadījumu vai smagu slimību”.

18. faktors – „Tiecas pēc sasniegumiem”. Akcentē jaunieša tiekšanos cītīgi strādāt, lai izceltos citu vidū un iegūtu daudz naudas nākotnē.

19. faktors – „Ir zadzis, laupījis un/vai demolējis”. Raksturo jaunieša iesaistīšanos noziedzīgos nodarījumos, īpaši zagšanu.

20. faktors – „Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis”. Raksturo kāda sišanu, speršanu, notriekšanu no kājām, kā arī citas fiziskas agresijas izpausmes.

21. faktors – „Ir bijis iesaistīts noziedzīgās darbībās”. Akcentē jaunieša pirmo kriminālo pieredzi. Jaunietis ir bijis nopratināts nozieguma izdarīšanā. Faktorā ietilpst gan fiziskas vardarbības veikšana, gan arī ciešana no fiziskas vardarbības. Psihologi argumentē, ka tieksme uz vardarbību ir cieši saistīta ar agrīnu kļūšanu par vardarbības upuri. Ne vienmēr šī vardarbība ir skolā vai vienaudžu starpā: iespējams, jaunietis cieš no vardarbības ģimenē.

22. faktors – „Ir veicis seksuālu vardarbību”. Norāda uz situāciju, kad jaunietis kādu ir piespiedis uz seksuālām attiecībām, dzimumsakariem.

23. faktors – „Aktīva sportošana”. Ietver sporta nodarbību, treniņu apmeklēšanu gan skolā, gan ārpus tās. Papildus tas saistīts ar sporta pasākumu apmeklēšanu – skolēni, kas paši sporto, arī vairāk interesējas par sportu.

24. faktors – „Apmeklē kultūras pasākumus”. Akcentē dažādu kultūras pasākumu – klasiskās mūzikas koncertu, muzeju, mākslas izstāžu, teātra, cita veida koncertu un bibliotēku apmeklējumu.

25. faktors – „Kļūst apkārt, pavada laiku pilsētā”. Akcentē pamatā bezjēdzīgu laika pavadīšanu – klīšanu pa kādu tirdzniecības centru vai tā tuvumā, ieskatīšanos veikalos, laika pavadīšanu pilsētas centrā, īpaši vakaros un brīvdienās. Faktorā ietilpst arī iešana uz kafejnīcām, ātrās ēdināšanas restorāniem un viesībām, „tusiņiem”, tomēr to saistība ar faktoru ir mazāk cieša. Papildus šis faktors ietver laika pavadīšanu ar vienaudžiem bez vecāku klātbūtnes – raksturo vecāku kontroles trūkumu pār pusaudža aktivitātēm.

26. faktors – „Neveselīgums, slikta fiziskā forma”. Akcentē ne vien bērna neveselīgumu un sliktu fizisko formu, bet arī ar to saistīto sporta nodarbību un veselīga uztura trūkumu.

27. faktors – „Pavada vēlus vakarus ārpus mājas”. Norāda uz pusaudža atrašanos ārpus mājas pēc desmitiem vakarā, pēc pusnakts, kā arī to, ka pusaudzis kopumā reti vakarus pavada mājās vai pat mēdz aizbēgt no mājām.

Turpmākajā analīzē tika pārbaudīta saistība starp šo faktoru svarīgumu un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu. Šajā gadījumā kā atkarīgais mainīgais tika definēts nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vai lietošanas fakts.

Tika aprēķināts jauns dihotoms mainīgais, kurā vērtība „1” tika piešķirta katram respondentam, kurš kaut reizi pamēģinājis kaut vienu no nelegālajām atkarību izraisošajām vielām, bet vērtība „0” – visiem pārējiem. Pēc tam tika noteikta katra atsevišķā faktora saistība ar nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu. Papildus tika veikta loģistiskā regresiju analīze, lai noskaidrotu dažādu faktoru ietekmes stiprumu uz nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu (**12. pielikums**).

Vairāk nekā puse no aplūkotajiem personības faktoriem rāda statistiski nozīmīgas atšķirības starp MIN grupas vielas pamēģinājušiem un nemēģinājušiem jauniešiem (16. tabula). Tas ļauj apstiprināt hipotēzi, ka personības iezīmes nozīmīgi ietekmē šo vielu pamēģināšanas risku.

Pētījumā konstatēts, ka tas, ka jauniešiem ir skaidri mērķi dzīvē, skaidra pārlicība un principi, kā arī tas, ka jauniešiem praktizē reliģiju vai aktīvi sporto, vēl nenozīmē, ka viņš nepamēģinās atkarību izraisošās vielas. MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošana/ pamēģināšana nav statistiski nozīmīgi saistīta arī ar nelaimīgumu, neapmierinātību ar sevi un savu ķermeni, depresiju vai nomāktību, slimību vai traumu. Tātad fakts, ka jauniešiem jūtas nelaimīgs vai neapmierināts ar sevi, meklē sevi un savu vietu dzīvē, vēl nav uzskatāms par būtisku riska faktoru. Svarīgi, vai jauniešiem bijusi kāda dziļi traumējoša dzīves pieredze un vai pārdzīvojums nav tik smags, ka raisa pašnāvības domas.

Šāda traumējoša pieredze var būt gan saskaršanās ar seksuālu uzbrukšanu, gan arī nāve un pašnāvība draugu, ģimenes un paziņu lokā. Būtisks riska faktors, kuram būtu jāpievērš uzmanība, ir arī tas, vai jauniešiem nav domājis par pašnāvību vai saskāries ar kādu, kas domā un runā ar viņu par pašnāvību. Jebkurš no šādiem spēcīgiem pārdzīvojumiem būtiski palielina risku, ka jauniešiem pamēģinās nelegālās atkarību izraisošās vielas.

16. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupā (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) iekļauto atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

	MIN pamēģināšana			
	Nav pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Starpība	Regresiju analīzes B vērtība
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. regresiju analizē <0.5)</i>				
Pavada vēlus vakarus ārpus mājas	-0,19	0,51	0,70*	0,50
Ir bijis iesaistīts noziedzīgās darbībās	-0,11	0,31	0,42*	0,43
Ir zadzis, laupījis un/vai demolējis	-0,10	0,29	0,39*	0,40
Cieņa pret noteikumiem, likumiem	0,09	-0,25	-0,34	-0,26
Attaiso kāda sišanu vai piekaušanu	-0,11	0,26	0,37	0,21
Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis	-0,11	0,32	0,43*	0,20
Kļūst apkārt, pavada laiku pilsētā	-0,04	0,14	0,19*	0,18
Ir veicis seksuālu vardarbību	-0,04	0,08	0,12*	0,15
Pašnāvības domas	-0,06	0,18	0,23*	0,13
Paziņas vai draugi centušies izdarīt pašnāvību	-0,04	0,15	0,19*	0,11
<i>Faktori, kuri ir saistīti ar MIN pamēģināšanu, bet kuru ietekme nav statistiski nozīmīga (Sig. regresiju analizē >0.5)</i>				
Nesavaldība, dusmu uzliesmojumi	-0,05	0,11	0,16*	-
Neuzskata par pareizu mierīgu atbildi uz konfliktssituācijām	-0,04	0,09	0,13*	-
Apmeklē kultūras pasākumus	-0,04	0,08	0,12*	-
Neveselīgums, slikta fiziskā forma	-0,02	0,07	0,09*	-
Pašcieņa, pašpārliecība	0,03	-0,07	-0,10*	-
Ticība Dievam, ticīga ģimene	0,03	-0,09	-0,12*	-
Traumējoša dzīves pieredze, notikumi	-0,07	0,15	0,22*	-
<i>Faktori, kuri nav saistīti ar MIN pamēģināšanu (Sig. dispersiju analizē >0.5)</i>				
Neapmierinātība ar savu ķermeni	-0,02	0,05	0,08	-
Aktīva sportošana	0,00	0,02	0,02	-
Tiecas pēc sasniegumiem	0,01	-0,01	-0,02	-
Depresija, nomāktība un cita veida psihiskais diskomforts	0,00	0,01	0,01	-
Praktizē reliģiju	0,00	-0,01	-0,01	-
Nelaimīgums, neapmierinātība ar dzīvi	0,00	-0,02	-0,02	-
Neapmierinātība ar sevi	0,00	-0,02	-0,03	-
Piedzīvojis nelaimes gadījumu vai slimību	-0,01	0,05	0,06	-
Skaidri principi, pārliecība	0,00	-0,06	-0,06	-
Paziņas vai draugi nav izdarījuši pašnāvību	0,03	-0,05	-0,07	-

Piezīme. Lielāka vidējā faktora vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs vairāk, turpretī mazāka vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs mazāk. Ar * iezīmētas statistiski nozīmīgās atšķirības. Regresijas B vērtība parāda faktora ietekmes virzienu un spēku. Jo lielāka (vai mazāka) vērtība, jo lielāka ir faktora ietekme. Ja B vērtība kādam faktoram tabulā nav norādīta, tas nozīmē, ka ietekme ir statistiski nenozīmīga.

Tomēr traumējoša pieredze un pašnāvības domas mazāk ietekmē šīs grupas atkarības vielu pamēģināšanu nekā nosliece uz deviantu uzvedību un cieņas trūkums pret noteikumiem.

Jaunieši, kuri ir pamēģinājuši MIN grupas atkarību izraisošās vielas, jūt un izrāda mazāku cieņu pret dažādiem likumiem un noteikumiem, uzskatot, ka likumu ievērošana ne vienmēr ved pie panākumiem. Neatļauto atkarību izraisošo vielu lietošana ir saistīta ar indivīda uzskatu, ka katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši, kā arī atziņu „es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu”. Personība, kas nepakļaujas likumiem un noteikumiem, biežāk nebaudīsies pamēģināt dažādas aizliegtas vielas. Tātad zināma loma neatļauto vielu izmēģināšanā ir sabiedrības nospraustajai barjerai, kas ir negatīva pret to lietošanu. Pusaudži, kam šī barjera ir vājāk izteikta, biežāk izmēģina neatļautas vielas nekā tie, kas ir tendēti ievērot sabiedrības likumus.

Atkarību izraisošo vielu pamēģināšana spēcīgi saistīta ar dažādām deviantas uzvedības formām, vardarbīgu un noziedzīgu uzvedību (**13. pielikums**). Jaunieši, kuri ir pamēģinājuši MIN grupas atkarību izraisošās vielas, biežāk bijuši fiziski agresīvi: kādu fiziski ietekmējuši vai traumējuši, zaguši, laupījuši un/vai demolējuši, veikuši seksuālu vardarbību un kopumā bijuši iesaistīti dažādu noziegumu izdarīšanā (17. tabula).

17. tabula. MIN grupas atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar agresīvu uzvedību (%)

	Iesita kādam ar dūri		Notrieca kādu no kājām		Iespēra kādam		Iebelza/iepjaukāja kādu		Sagrāba kādu aiz kakla un turēja		Piespieda kādu uz seksuālām attiecībām		Piespieda kādu stāties dzimumsakaros	
	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/lietojuši atkarības vielas
Nekad	58	36	70	49	59	39	64	44	84	67	98	89	98	89
Vienreiz	19	23	16	19	19	19	18	20	8	14	1	4	1	3
2–5 reizes	11	17	8	16	11	21	10	16	5	7	0	1	0	2
6–9 reizes	3	6	2	6	3	6	3	6	1	5	0	2	0	2
10–13 reizes	2	3	1	3	2	3	2	3	1	2	0	1	0	1
14–17 reizes	1	1	0	1	1	2	1	2	0	1	0	0	0	1
18 un vairāk reizes	7	13	3	6	5	10	4	9	2	5	1	3	1	3

Bāze: visi (n=2632)

Piezīme. Tabulā attēlots, cik reizes pēdējā mēneša laikā jaunieši veikuši minētās darbības.

Diemžēl dispersiju analīze neļauj nodalīt cēloņus no sekām, t.i., pateikt, vai faktors ir bijis pamatā nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanai/ pamēģināšanai vai arī tieši atkarības vielu lietošana šo faktu izraisījusi. Šādus secinājumus vai pieņēmumus var izdarīt analītiski, balstoties uz līdzšinējiem zinātniskās izpētes datiem. Līdzšinējie pētījumi rāda, ka atsevišķu nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošana var novest pie agresivitātes un noziedzības, taču nav izslēdzama arī pretēja saistība – ka temperaments: spontanitāte, tiekšanās pēc piedzīvojumiem, lielāka uzdrīkstēšanās vai vēlme pēc pašapliedzināšanās palielina varbūtību, ka atkarības vielas tiks pamēģinātas. Tāpat vide, kura pieļauj un nekontrolē agresijas un deviantas uzvedības izpausmes, var veicināt nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu.

Lielākam MIN grupas atkarību izraisošo vielu izmēģināšanas riskam pakļauti arī jaunieši, kuriem raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi, kliegšana, mantu mešana u.tml. Nesaskaņas vienaudžu starpā ir dabiska un normāla parādība, taču, ja jaunieši, kuri atkarības vielas nav lietojuši, biežāk domā, ka kāda sišana vai piekaušana nav attaisnojama, tad tie jaunieši, kuri ir lietojuši atkarības vielas, biežāk ir gatavi ķerties pie fiziskas vardarbības. Kā liecina agrāko pētījumu dati, bērni, kuriem raksturīga agresivitāte un aizkaitināmība bērnībā, agrāk pievēršas atkarības vielu lietošanai un vājāk pakļaujas kontrolei no vecāku vai skolas puses. Šis personības tips uzskatāms par tādu, kurš drīzāk pamēģinās nelegālās atkarību izraisošās vielas, iespējams, ar to vēl vairāk demonstrējot savu nepakļāvību, neapdomību un bērna attīstības posmam raksturīgo spontanitāti.

Nozīme ir arī uzskatam, ka „dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū”. Tomēr ir nepieciešams ņemt vērā, ka atkarību izraisošās vielas biežāk izmēģina zēni nekā meitenes un zēni biežāk nekā meitenes piekrīt uzskatam, ka dažkārt nepieciešams kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizstāvētu savu godu. Lai pārbaudītu, vai konstatētā saistība gadījumā nav pazīme, kas nav tieši saistīta ar atkarību izraisošu vielu lietošanu, bet gan ar dzimumu, tika veikta parciālā korelāciju analīze. Saistība starp iepriekšminēto uzskatu un atkarību izraisošu vielu lietošanu samazinās no $r = -0,167$ līdz $r = -0,114$, ja tiek kontrolēta dzimuma ietekme (18. tabula). Tas norāda, ka dzimums tikai daļēji nosaka šo saistību. Jaunieši, kas izmanto vai ir gatavi izmantot fizisku spēku, lai aizstāvētu savu viedokli, ir vairāk pakļauti atkarību izraisošu vielu izmēģināšanai.

18. tabula. Apgalvojuma „Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū” saistība ar MIN grupas vielu lietošanu (kontrolējot un nekontrolējot dzimuma ietekmi)

Apgalvojums	Kontrole	Korelācijas koeficients
Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū	Nekontrolējot dzimumu	-0,167
	Kontrolējot dzimumu	-0,114

Bāze: visi (n=2632)

Nav novērojamas nozīmīgas atšķirības MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā arī atkarībā no tā, vai jaunieši aktīvi praktizē reliģiju, apmeklējot dievkalpojumus un citus reliģiskus pasākumus, regulāri skaitot lūgšanas u.tml. Tomēr iekšēja ticība Dievam un atrašanās ticīgu cilvēku vidē var kļūt par būtisku aizsargfaktoru pret nelegālo atkarības vielu lietošanu. Iespējams, ja jaunieši tic Dievam, viņam ir vieglāk pārdzīvot dažādus nepatīkamus notikumus, būt stipram situācijās, kad citi meklē mierinājumu atkarības vielās, kā arī kopumā būt mazāk ietekmējamam no vienaudžu puses un vairāk kontrolēt, atbildēt par savu rīcību. Tomēr šī jautājuma analīze prasa nopietnāku izpēti un iedziļināšanos.

Rezultāti ļauj secināt, ka aktīva sportošana ir mazāks aizsargfaktors nekā veselīga dzīvesveida un labas fiziskās formas uzturēšana kopumā. Ja jauniešiem rūp, kas notiek ar viņa ķermeni, un viņš cenšas to uzturēt labā formā, risks, ka tiks pamēģinātas atkarību izraisošās vielas, ir mazāks.

Visbeidzot, pētījums ļauj konstatēt, ka jaunieši, kuri ir pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas, biežāk vēlu vakaros un naktīs atrodas ārpus mājas (19. tabula), kļūst apkārt un pavada laiku pilsētā (**14. pielikums**). Tieši vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas ir vislielākais atkarības vielu lietošanas uzsākšanas riska faktors.

19. tabula. MIN grupas vielu pamēģināšanas saistība ar vakaru pavadīšanu ārpus mājas (%)

	Cik bieži pēdējās nedēļas laikā bija ārpus mājas pēc desmitiem vakarā		Cik bieži pēdējās nedēļas laikā atgriezās mājās pēc pusnakts		Cik bieži pēdējās nedēļas laikā visu vakaru bija mājās	
	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas
Nekad	39	20	79	51	8	11
Vienreiz	25	21	11	21	10	15
Divreiz	15	20	4	13	11	18
3 reizes	9	13	3	5	15	14
4 reizes	4	9	1	2	12	12
5 reizes	3	5	0	2	14	11
6 reizes	2	4	0	2	10	7
7 reizes	4	7	1	3	20	11

Bāze: visi (n=2632)

Klaidinošana pa pilsētu un „tusēšana” ar draugiem vēlu vakaros un naktīs vienlaikus gan palielina iespēju, ka jauniešiem kāds piedāvās atkarību izraisošās vielas, gan arī var būt sekas šo vielu lietošanai. Jebkurā gadījumā regulāra pārrašanās mājās vēlu vakaros vai naktī norāda uz riskantu uzvedību, kurai vecākiem būtu jāpievērš uzmanība. Interesanti, ka jaunieši, kuri ir lietojuši MIN grupas atkarību izraisošās vielas, biežāk apmeklē kultūras pasākumus. Kā liecina iepriekš veiktie pētījumi, tieši izklaides vietās bieži vien tiek lietotas atkarību izraisošās vielas.

Dažādu faktoru svarīgums alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā

Būtiska problēma jauniešu vidū ir arī smēķēšana. Kā liecina pētījums, 72% 9. un 10. klašu skolēnu ir pamēģinājuši cigaretes, turklāt 38% ir smēķējuši pēdējā mēneša laikā. 26% jauniešu jau kļuvuši par regulāriem smēķētājiem – smēķē katru dienu. Kā liecina Nata un Kolina pētījums, arī cigaretes ir uzskatāmas par vienu no ļoti kaitīgām atkarību izraisošām vielām: tabaka ir 9. kaitīgākā atkarības viela, un marihuāna – 11., pie tam jāatgādinā, ka risks, ka izveidosies atkarība, tabakai ir augstāks nekā marihuānai. Tādēļ nākamajā

tabulā aplūkoti atsevišķi ne tikai marihuānas un citu nelegālo atkarību izraisošo vielu (piemēram LSD, ekstazī), bet arī alkohola lietošanas (piedzēries pēdējā mēneša laikā) un regulāras cigarešu smēķēšanas (smēķē katru dienu) riska un aizsargājošie faktori.

20. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/ lietošanu

	Tabaka	Alkohols	Marihuāna	Citas vielas
	Smēķē katru dienu	Piedzēries pēdējā mēneša laikā	Ir pamēģinājis marihuānu	Ir pamēģinājis citas vielas
Depresija, nomāktība un cita veida psihiskais diskomforts	0,07	0,03	-0,05	0,12
Ticība Dievam, ticīga ģimene	-0,07	-0,07	-0,17	0,00
Neapmierinātība ar sevi	-0,05	0,07	-0,06	-0,01
Traumējoša dzīves pieredze, notikumi	0,08	0,16	0,19	0,62
Praktizē reliģiju	-0,02	0,02	-0,05	0,11
Pašnāvības domas	0,21	0,18	0,19	0,29
Pašcieņa, pašpārliecība	-0,01	-0,06	-0,12	-0,16
Nesavaldība, dusmu uzliesmojumi	0,21	0,12	0,12	0,22
Skaidri principi, pārliecība	-0,07	-0,03	-0,03	-0,09
Neapmierinātība ar savu ķermeni	0,06	0,02	0,04	0,06
Paziņas vai draugi izdarījuši pašnāvību	0,17	0,10	0,18	0,15
Neuzskata par pareizu mierīgu atbildi uz konfliktsituācijām	0,11	0,16	0,10	-0,04
Cieņa pret noteikumiem, likumiem	-0,24	-0,16	-0,33	-0,35
Attaisno kāda sišanu vai piekaušanu	0,19	0,25	0,36	0,28
Nelaimīgums, neapmierinātība ar dzīvi	-0,04	0,03	-0,01	-0,06
Paziņas vai draugi izdarījuši pašnāvību	0,10	0,05	0,05	0,28
Piedzīvojis nelaimes gadījumu vai slimību	0,06	0,08	0,08	0,03
Tiecas pēc sasniegumiem	0,06	0,06	0,01	-0,06
Ir zadzis, laupījis un/vai demolējis	0,11	0,36	0,45	0,64
Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis	0,22	0,30	0,34	0,30
Ir bijis iesaistīts noziedzīgās darbībās	0,15	0,20	0,36	0,69
Ir veicis seksuālu vardarbību	0,02	0,07	0,08	0,53
Aktīva sportošana	-0,14	0,01	0,00	-0,03
Apmeklē kultūras pasākumus	-0,05	0,05	0,04	0,35
Kļūst apkārt, pavada laiku pilsētā	0,20	0,22	0,20	0,09
Neveselīgums, slikta fiziskā forma	0,11	0,04	0,03	0,06
Pavada vēlus vakarus ārpus mājas	0,60	0,56	0,69	0,89

Piezīme. tabulā attēlotas faktoru vidējās vērtības. Iezīmētas statistiski nozīmīgās atšķirības.

Pētījums ļauj secināt, ka noziedzīgas darbības saistītas ar visu legālo un nelegālo vielu lietošanu/ pamēģināšanu, bet visvairāk – tieši ar spēcīgāko nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu (20. tabula). Jaunieši, kuri lietojuši šīs nelegālās atkarības vielas, ir sociāli aktīvi – vēli vakari bieži vien tiek pavadīti ārpus mājas, taču ne kļūstot apkārt pilsētā, bet biežāk dažādos kultūras pasākumos. Kā zināms, grupā jaunieši ne tikai ir motivētāki uzsākt atkarības vielu lietošanu, bet arī jūtas brīvāk un drošāk, kopā izdarot dažādus citus pārkāpumus. Noziedzīgas darbības var rosināt arī pati atkarības vielu izraisītā atkarība un nespēja kontrolēt savu rīcību.

Visu atkarības vielu lietošana saistīta ar nesavaldību, necieņu pret likumiem un noteikumiem, kā arī kāda sišanas vai piekaušanas attaisnošanu. Tāpat visu atkarību izraisošo vielu lietošanai, it īpaši nelegālo vielu lietošanai, nozīmīgs riska faktors ir traumējoša dzīves pieredze, paziņu un draugu pašnāvības, kā arī paša pašnāvības domas.

Pētījums ļauj secināt, ka marihuānas lietotāju psiholoģiskais portrets ir līdzīgs kā citu vielu lietotājiem, tikai mazāk izteikts, t.i., viņi mazāk atšķiras no pārējiem jauniešiem. Gan jaunieši, kuri ir pamēģinājuši marihuānu, gan tie, kuri ir piedzērušies vai regulāri smēķē, biežāk pavada vēlus vakarus ārpus mājas, pilsētā, kļūstot apkārt. Nelabvēlīga sociālā vide ārpus vecāku kontroles var būtiski veicināt atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.

Jaunieši, kuri katru dienu smēķē, salīdzinoši retāk ir iesaistīti noziedzīgās darbībās un fiziskā vardarbībā nekā citu vielu lietotāji. Taču viņus raksturo depresija, nomāktība un cita veida psiholoģiskais diskomforts, kas mēdz novest pat pie pašnāvības domām. Bez tam, šādiem jauniešiem raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi. Šādas jaunieša izjūtas uzskatāmas par būtisku smēķēšanas uzsākšanas riska faktoru. Par regulāru smēķēšanu liecina jaunieša fiziskās formas pasliktināšanās – neveselīgums un slikta fiziskā forma,

ko pavada mazāka iesaistīšanās fiziskās aktivitātēs. No otras puses, uzmanības trūkums pret savu fizisko formu un veselību arī var tikt uzskatīts par smēķēšanas riska faktoru.

5. Attiecības ar vienaudžiem

Cilvēks dzīvo sabiedrībā, viņš reflektē un rēķinās ar to, kā tiks uztverts savā lokā. Vēloties pārliecināties par savu domu pareizību, viņš salīdzina savas un citu domas.⁹ Jo viedokļi ir līdzīgāki, jo drošāka sajūta, ka domājam pareizi. Referentā grupa, kura pusaudža vecumā ir īpaši svarīga un no kuras pusaudži ietekmējas visvairāk, ir draugi un vienaudži. Tieši tādēļ to vidū valdošajiem uzvedības modeļiem, normām un vērtībām ir ārkārtīgi liela nozīme. Vēlme neatšķirties, netikt izstumtam no draugu loka vai apsmietam vienaudžu vidū var kļūt par būtisku pamudinājumu deviantai uzvedībai.

Normas, kuras ierobežo jauniešu rīcību tajos gadījumos, kad viņam rodas vēlme rīkoties citādi, nekā ir pieņemts grupā, rada viņā zināmas pretrunas un šaubas. Tomēr, ja atkarību izraisošo vielu lietošana ir izplatīta draugu vidū, pastāv liels risks, ka jauniešs pats uzsāks lietot vai pamēģinās šīs vielas. Lemesls tam ir ne tikai draugu pamudinājums, bet bieži vien arī pašu vielu piedāvāšana. Grupas pamudināts, jauniešs var veikt darbības, kuras ir pretējas ģimenē ieadzinātajām vērtībām vai vispārpieņemtajām uzvedības normām.

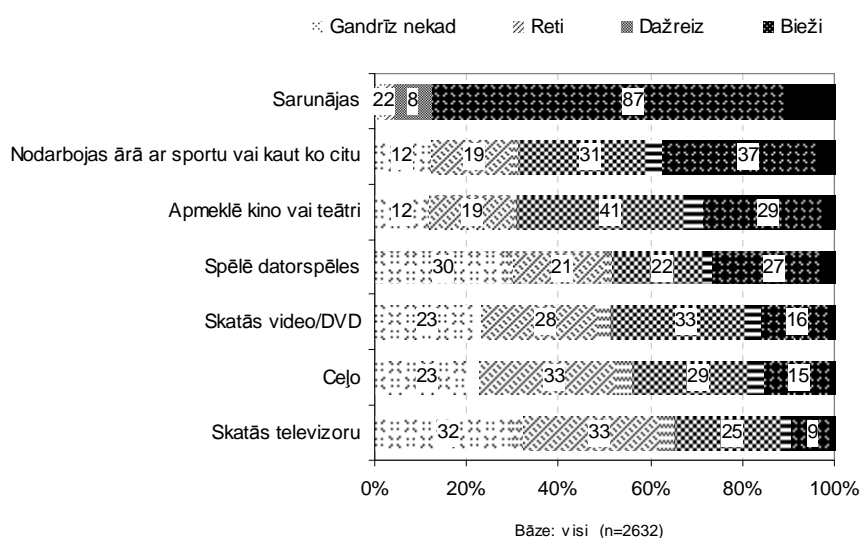
Informācija, kas šīs aptaujas ietvaros tika noskaidrota gan par jauniešu attieksmēm, gan vienaudžu uzvedību un to vidū pastāvošajām normām, dod iespēju kvantitatīvi raksturot attiecības starp vienaudžiem, kā arī pārbaudīt hipotēzi par saistību starp attiecībām ar vienaudžiem un atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu/lietošanu. Lai pārbaudītu šīs ietekmes spēku un veidus, vispirms raksturosim to, kā jaunieši pavada brīvo laiku un ar ko nodarbojas kopā ar draugiem.

5.1. Iekšējās normas un brīvā laika pavadīšana ar draugiem

Pusaudža vecumā jaunieši arvien biežāk izvēlas izkļaut no draugu loka, bez pieaugušo klātbūtnes. Kā liecina aptaujas dati, vairāk nekā puse (54%) jauniešu četras vai vairāk reizes nedēļā pavada laiku kopā ar draugiem bez pieaugušo klātbūtnes. Tikai 7% jauniešu nekad nav kopā ar draugiem bez pieaugušo klātbūtnes. Tas apliecina, ka šajā vecuma posmā vecāku kontrole pār bērniem nav liela – jaunieši pavada brīvo laiku kopā ar draugiem un paši izvēlas, ko darīt. Tas, vai vecāki uzzinās par sava bērna aktivitātēm kopā ar draugiem, atkarīgs no savstarpējās uzticēšanās bērnu un vecāku starpā.

Aktivitātes, kuras tiek veiktas kopā ar draugiem, var lielākā vai mazākā mērā attīstīt bērna personību, fiziskās, garīgās vai saskarsmes spējas, kā arī rosināt vai atturēt no atkarību izraisošo vielu lietošanas.

13. attēls. Brīvā laika nodarbes kopā ar draugiem (%)

Visbiežāk jaunieši laiku kopā ar draugiem pavada sarunās (13. attēls). Aptuveni 2/3 jauniešu kopā ar draugiem pavada laiku ārpus mājas, nodarbojoties ar sportu vai kaut ko citu. Līdzīga daļa jauniešu, tikai retāk, kopā ar draugiem apmeklē kino vai teātri.

⁹ Festindžera sociālā salīdzinājuma teorija

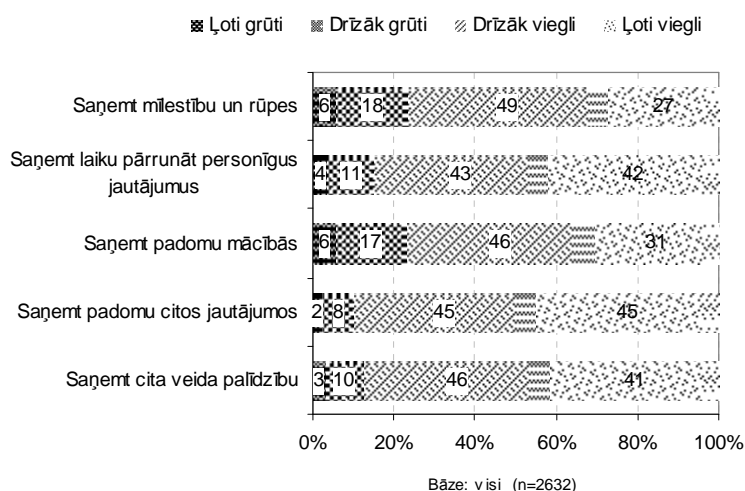
Lai gan datorspēļu spēlēšana un video/DVD skatīšanās ir izplatīts laika pavadīšanas veids kopā ar draugiem (to dažreiz vai bieži mēdz izvēlēties puse aptaujāto jauniešu), tomēr nozīmīga jauniešu daļa kopā ar draugiem datorspēles nespēlē (30%), neskatās video/DVD (23%) un arī televizoru (32%).

Meitenes un zēni kopā ar draugiem laiku pavada atšķirīgi. Meitenes biežāk izvēlas pasīvu laika pavadīšanas veidu – sarunājas, apmeklē teātri vai kino, skatās video/DVD vai TV vai ceļo. Savukārt zēni nozīmīgi biežāk nodarbojas ar sportu vai kaut ko citu ārpus mājas (47% to dara bieži) vai spēlē datorspēles (41% to dara bieži).

Laika pavadīšanu kopā ar draugiem ietekmē ģimenē iesakņojušies attiecību modeļi. Tie jaunieši, kuri spēlē datorspēles kopā ar vecākiem, biežāk to dara arī kopā ar draugiem. Turpretī tie, kuri kopā ar ģimeni ceļo vai sporto, šīs aktivitātes veic arī kopā ar draugiem. Tādējādi laika pavadīšanas veids ģimenē būtiski ietekmē to, kādas veidosies jaunieša attiecības un brīvā laika pavadīšana kopā ar draugiem.

Tas, kādi ir jaunieša draugi, kādas vērtības valda jauniešu starpā un vai tie gatavi sniegt atbalstu, ir ārkārtīgi svarīgi. Pieejamais atbalsts no draugiem var kļūt par nozīmīgu aizsargfaktoru, savukārt atbalsta trūkums un uzmanības deficīts – rosināt meklēt dažādus, bieži vien jauniešiem kaitīgus veidus, kā gūt vienaudžu uzmanību vai atzinību.

14. attēls. Saņemamais atbalsts no draugiem (%)

Gandrīz katrs ceturtais jauniešs atzīst, ka viņam trūkst ciešu attiecību ar draugiem – ir grūti saņemt no draugiem mīlestību un rūpes (14. attēls). 23% jauniešu nav pieejams draugu atbalsts mācību jautājumos, savukārt 15% jauniešu ir grūti saņemt no draugiem laiku, lai pārrunātu personīgus jautājumus. Zēniem pamatā ir iespēja pārrunāt personīgus jautājumus vai saņemt padomu, kas nav saistīts ar mācībām, taču saņemt mīlestību un rūpes no draugiem viņiem ir daudz grūtāk nekā meitenēm (21. tabula). Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka zēnu vidū emociju izpaušana ir mazāk pieņemta. Draugu atbalsta trūkums un emocionālā norobežotība var kļūt par atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktoru.

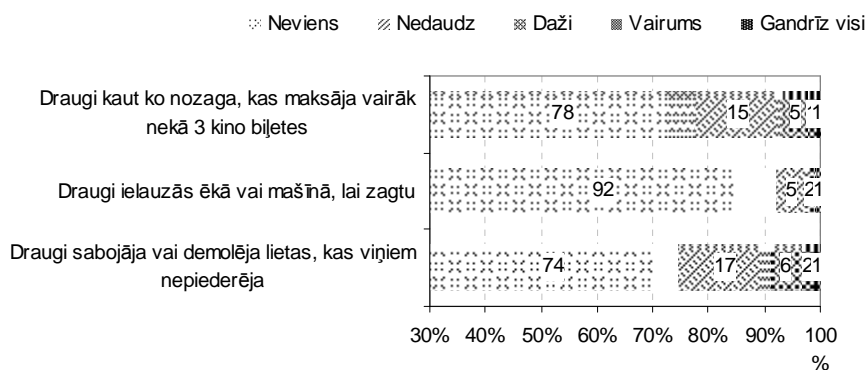
21. tabula. Meiteņu un zēnu saņemamais atbalsts no draugiem

	Saņemt mīlestību un rūpes		Saņemt laiku pārrunāt personīgus jautājumus		Saņemt padomu mācībās		Saņemt padomu citos jautājumos		Saņemt cita veida palīdzību	
	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene
Ļoti grūti	10	2	6	2	8	4	3	1	4	2
Drīzāk grūti	25	12	15	8	19	16	10	7	12	7
Drīzāk viegli	49	49	46	40	45	48	46	44	49	44
Ļoti viegli	16	37	33	50	29	32	41	49	36	47

Bāze: visi (n=2632)

Izpratne par to, kas ir labs un kas – slikts, veidojas jau bērnībā, tomēr šo “mācīšanos” cilvēks turpina visas dzīves laikā, veicot praktiskas darbības, gūstot pieredzi un internalizējot sabiedrībā pastāvošās vērtības un normas. Tādēļ liela nozīme jaunieša rīcības izvēlē ir tam, kā šādās situācijās rīkojas draugi. Ja jaunietis redz, ka draugu pulkā šāda rīcība ir pieņemama un draugi tā dara, tas viņam sniedz apliecinājumu savas izvēles pareizībai. Tieši draugu pulkā visbiežāk tiek veiktas dažādas vardarbīgas vai noziedzīgas darbības, t.i., tiek saņemts tiešs pamudinājums.

15. attēls. Jauniešu draugu veiktās pretlikumīgās darbības (%)

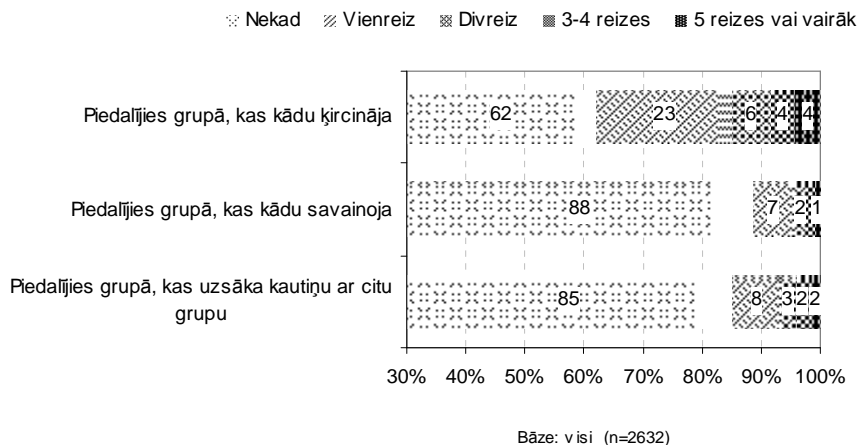
Bāze: visi (n=2632)

Kopumā aptuveni katrs ceturtais jaunietis atzīmē, ka viņa draugi ir bojājuši vai demolējuši lietas, kas viņiem nepieder, vai nozaguši kaut ko, kas maksā vairāk nekā trīs kinobiļetes (15. attēls). Salīdzinot jauniešu atbildes par pašu un par draugu rīcību, var secināt, ka daudz biežāk jaunieši min, ka pretlikumīgas darbības veikuši viņu draugi, nevis viņi paši. Tas var liecināt vai nu par jauniešu nevēlēšanos atzīt savus nodarījumus, vai arī to, ka jaunieši, kuri šādas darbības ir veikuši, par to stāsta saviem vienaudžiem, ar to lepojas. Ja pretlikumīgas darbības kļūst par vienu no cieņu paaugstinošiem faktoriem, tajās var iesaistīties arvien vairāk jauniešu.

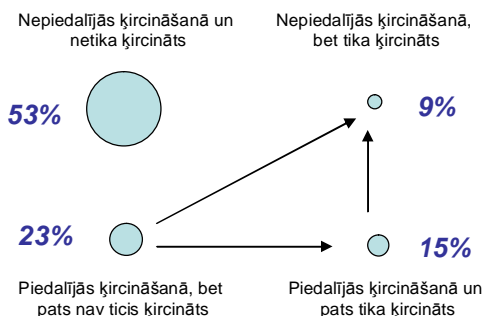
Jauniešu vēlme izrādīties un aizsargāt savu godu vienaudžu acīs visbiežāk izpaužas kā ķircināšana. 38% jauniešu atzīst, ka pēdējā gada laikā ir piedalījušies grupā, kas kādu ķircina (16. attēls).

Grupā, kas kādu savaino, piedalījušies 12% un grupā, kas uzsāk kausiņu ar citu grupu, – 15%.

16. attēls. Jauniešu līdzdalība vardarbīgās grupās (%)

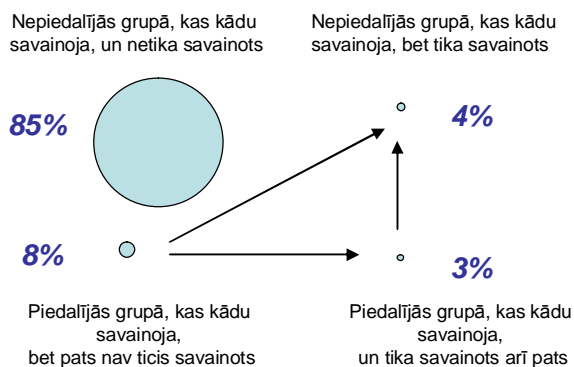
17. attēls. Iesaistīšanās ķircināšanā un ciešana no ķircināšanas (% no visiem)

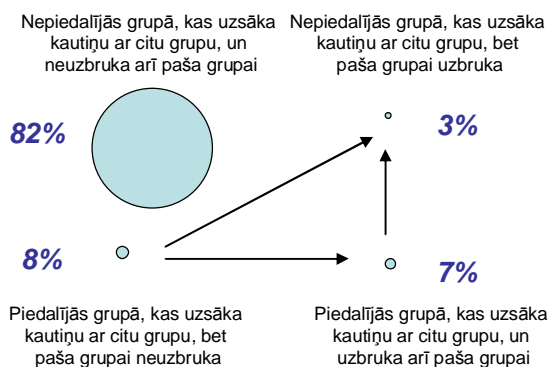
Ne vienmēr ir „ķircinātāju un pāridarītāju grupa” un „izsmejamo vai apceļamo grupa”. Lielākā daļa no tiem, kurus ķircināja jauniešu bariņš, šādi ir rīkojušies arī paši (17. attēls).

Arī uzbrukums, ko jauniešu grupa veic jauniešiem vienatnē, bieži vien saistīts ar agrāku šī jaunieša iesaistīšanos grupu kautiņos. Aptuveni puse no tiem, kuriem vienatnē uzbruka jauniešu grupa un savainoja, šādi ir rīkojušies paši, un 2/3 no tiem, kuriem grupā uzbruka sveša grupa, paši ir piedalījušies grupā, kas uzsāk kautiņu ar citu grupu (18. un 19. attēls).

18. attēls. Saskaņotība ar grupu, kas kādu savainoja (% no visiem)

19. attēls. Iesaistīšanās grupu kautiņos (% no visiem)

- Grupai, kura nekad nav bijusi agresīva pret citiem, uzbrukumi ir ārkārtīgi reti.
- 86% no tiem, kuri nevienu neķircina, netiek ķircināti arī paši.
- 96% no tiem, kuri nekad nav grupā kādu savainojuši, nav savainoti arī paši.

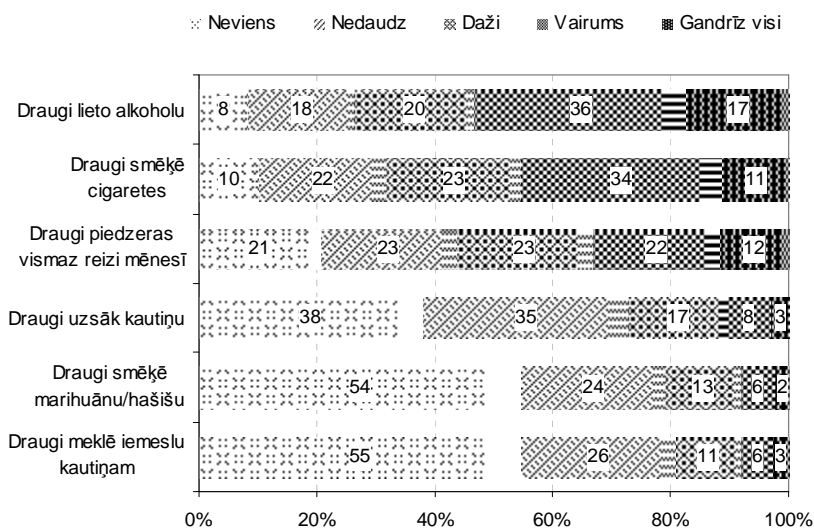
Pētījuma rezultāti liecina, ka draugu rīcība cieši korelē ar paša jaunieša rīcību. Tie, kuri nav zaguši neko, kas maksātu vairāk nekā trīs kinobiļetes, nav ielauzušies ēkā vai mašīnā un nav demolējuši citiem piederošas lietas, divreiz biežāk nekā jaunieši, kuri šādi kaut reizi ir rīkojušies, atzīst, ka arī viņu draugi to nekad nav darījuši. Turpretī lielākā daļa jauniešu, kuri šādus pārkāpumus ir veikuši, atzīst, ka tā rīkojas arī viņu draugi. Jaunieši, kuri iesaistīti grupā, kas ir agresīva pret citiem, bieži vien arī paši cieš no vardarbības. Devianta jauniešu grupu uzvedība var kļūt par cēloni skolas pamešanai, izslēgšanai no skolas un ir uzskatāma par vienu no riska faktoriem.

5.2. Atkarību izraisošo vielu lietošana vienaudžu vidū

Mūsdienās arvien lielāku nozīmi iegūst neatkarība uzskatos, sabiedrība vairs neizdara tik lielu spiedienu un indivīdu, kā arī indivīds tik viegli tam vairs nepakļaujas. Tomēr vēlme tikt pieņemtam joprojām raksturīga katram sabiedrības loceklim. Kā liecina iepriekšējie pētījumi, bažas nezaudēt statusu grupā un netikt izstumtam ir viens no iemesliem, kādēļ jaunieši sāk smēķēt, lietot alkoholu un atkarības vielas. Draugu vidū pieņemtie uzvedības modeļi un normas ir viens no spēcīgākajiem riska faktoriem. Lai noskaidrotu, kādā vidē dzīvo un uzturas jaunieši, pētījumā tika uzdoti jautājumi par to, kāda uzvedība raksturīga jauniešu draugiem.

20. attēls. Atkarības vielu lietošana starp jauniešu draugiem (%)

Bāze: visi (n=2632)

Tikai 8% jauniešu norāda, ka neviens viņu draugs alkoholu nelieto, turpretī aptuveni puse atrodas situācijā, kad vairums draugu alkoholu lieto. Trešdaļa jauniešu atzīst, ka vairums viņu draugu vismaz reizi mēnesī piedzeras (20. attēls).

Alkohola lietošana ir saistīta ar zemākām sekmēm skolā – iespējams, šādi jaunieši meklē mierinājumu neveiksmēm skolā. Tomēr rezultātā tā var novest pie vēl sliktākiem rezultātiem un skolas pamešanas. Kopumā alkohola lietošana uzskatāma par vienu no riska faktoriem jauniešu grupā.

Arī smēķēšana ir jauniešu vidū izplatīta problēma. Neraugoties uz to, ka 9. un 10. klašu skolēniem vēl nav 18 gadu, 45% jauniešu atzīst, ka vairums viņu draugu smēķē. Vēlme līdzināties draugiem var rosināt uz šādu rīcību un izvērsties „ķēdes reakcijā” – jo vairāk jauniešu smēķē, jo vairāk tas var pamudināt uz šādu rīcību arī citus. Bez tam, priekšstats, ka „visi tā dara”, var iedrošināt un kļūt par attaisnojumu savai rīcībai.

Jauniešu vidū izplatīta ne tikai alkohola un cigarešu, bet arī citu atkarības vielu lietošana. Gandrīz pusei jauniešu (53% zēnu un 39% meiteņu) ir kāds draugs, kurš lieto marihuānu. Tas norāda, ka, ja jauniešiem būs vēlētānās pamēģināt marihuānu, sameklēt kontaktus un iegūt šo vielu bieži vien nesagādās grūtības. 8% jauniešu atzīst, ka lielākā daļa viņu draugu smēķē marihuānu. Šī grupa ir pakļauta lielākajam marihuānas lietošanas riskam.

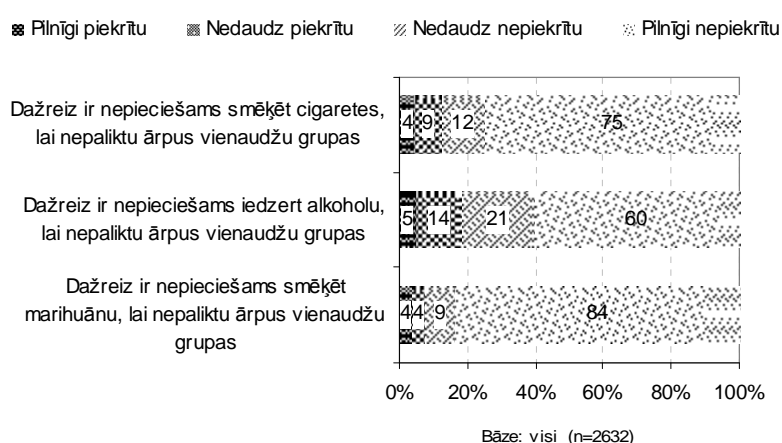
Jāņem vērā, ka jaunieša uzskati attīstās ikdienas attiecību un pieredzes rezultātā. Piemēram, ja jauniešiem redz, ka tie, kuri lieto marihuānu vai citas atkarības vielas, labi pavada laiku, neizjūt acīm redzamas veselības problēmas un sodu nesāņem, viņi nesaskatīs iemeslus, kādēļ lai šīs vielas nepamēģinātu. Ņemot vērā, ka tik daudzi jaunieši zina kādu, kas lieto atkarību izraisošās vielas, svarīgi sniegt viņiem objektīvu un izsmeļošu informāciju par šo vielu ietekmi, riskiem un lietošanas izraisītajām ilgtermiņa un īstermiņa sekām. Redzot, ka viņu draugu vidū „briesmu stāsti” neapstiprinās, jauniešiem var sākt apšaubīt arī citu viņiem sniegto informāciju.

9. klasē jaunieši biežāk uzsāk kautiņus, bet 10. klasē draugu vidū izplatītāka kļūst alkohola lietošana un piedzeršanās, kā arī cigarešu un marihuānas smēķēšana. Kā liecina citu pētījumu dati, tieši šajā (15–16 gadu) vecumā daudzi jaunieši sāk lietot atkarību izraisošās vielas. Ja jaunieši līdz tam mācījies pamatskolā, pārejot uz vidusskolu, viņš nonāk saskarsmē ar vecāko klašu skolēniem, kuri arī var rosināt pievēršanos marihuānai, smēķēšanai vai alkoholam.

Interesanti, ka tieši meitenēm biežāk ir draugi, kas izvēlējušies legālās atkarību izraisošās vielas – smēķē cigaretes un lieto alkoholu. Zēniem turpretī biežāk ir draugi, kas meklē izejas kaitīgam, uzsāk kaitīgu vai smēķē marihuānu. Pētījuma dati liecina, ka alkohola lietošana, piedzeršanās, smēķēšana un marihuānas lietošana biežāk raksturīga latviešu jauniešu vidū.

Vēlme netikt izstumtam un nezaudēt cieņu un statusu grupā vai būt ne vien izeja agresīvai uzvedībai, bet arī alkohola lietošanai, smēķēšanai vai citu atkarību izraisošo vielu lietošanai. Vecāku aizliegumam vai skolotāju sniegtajiem norādījumiem un brīdinājumiem būs maza nozīme, ja šīs vielas lieto vienaudži.

21. attēls. **Atkarības vielu lietošanas nozīme, lai nepaliktu ārpus grupas (%)**

Vienaudžu spiediens visvairāk attiecas uz alkohola lietošanu: katrs piektais skolēns atzīst, ka alkohola lietošana dažreiz ir nepieciešama, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (21. attēls). 13% jūt nepieciešamību dažkārt smēķēt cigaretes un 8% – marihuānu. Reālais jauniešu skaits, kuri smēķē, lieto alkoholu vai marihuānu, ir lielāks. Tas norāda, ka šādu savu rīcību jaunieši paši ne vienmēr saista ar vienaudžu spiedienu un vēlmi nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Spriedumi un lēmumi, ko pieņem vienaudzis, bieži vien balstīti dziļi vērtību sistēmā un ir neapzināti.

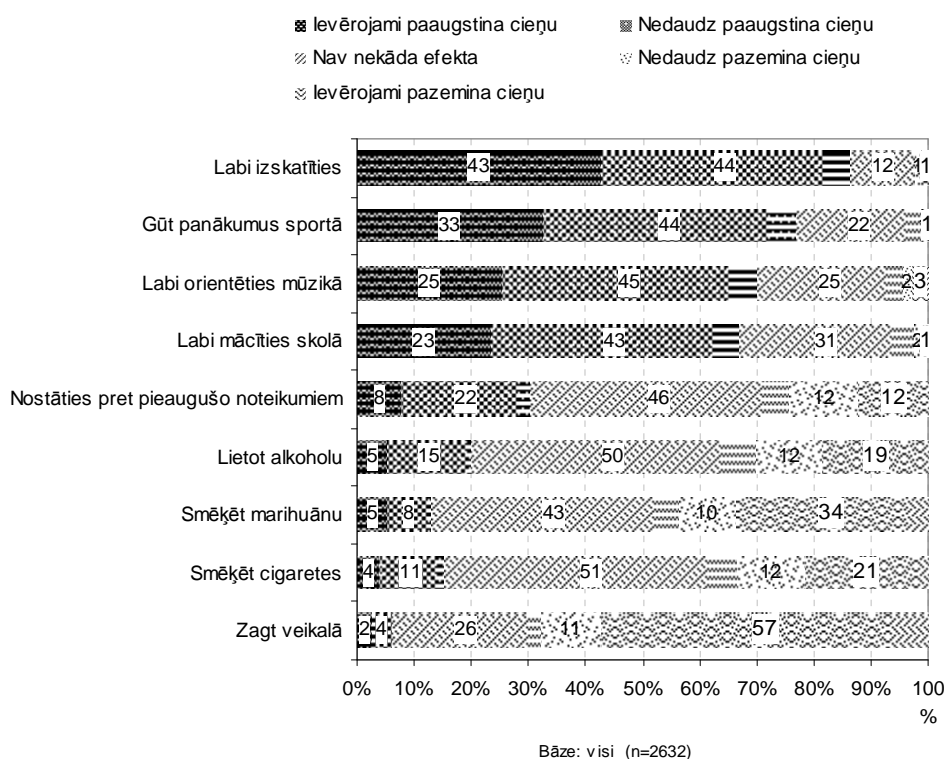
Līdzīgi kā uz agresīvu uzvedību, arī uz alkohola lietošanu un smēķēšanu vienaudži mazāk mudina meitenes. 23% zēnu jūt, ka reizēm, lai iekļautos vienaudžu grupā, nepieciešams lietot alkoholu, 16% saskata nepieciešamību smēķēt un 12% – lietot marihuānu.

Skolēni, kuru ģimeņu labklājības līmenis ir daudz augstāks vai ievērojami augstāks nekā vidēji, spiedienu lietot marihuānu jūt nozīmīgi biežāk nekā skolēni, kuru ģimenes labklājības līmenis ir līdzīgs vairumam vai nedaudz sliktāks nekā vidēji. Tie, kuri uzskata, ka dažkārt nepieciešams iedzert alkoholu vai smēķēt marihuānu vai cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, parasti ir pārliecināti, ka tas nepieciešams, lai iegūtu draugu cieņu. Atsakoties iedzert vai uzsmēķēt, vienaudzis riskē zaudēt cieņu un statusu grupā, un ne katrs vienaudzis šādā situācijā ir spējīgs saglabāt neatkarīgu uzvedību.

Lielākā daļa skolēnu tomēr alkohola lietošanu un cigarešu vai marihuānas smēķēšanu neuzskata par labāko veidu, kā iegūt draugu cieņu. Par labāko veidu, kā paaugstināt cieņu draugu acīs, jaunieši uzskata labu izskatīšanos un panākumu gūšanu sportā. Alkohola lietošana, marihuānas vai cigarešu smēķēšana biežāk, pēc jauniešu domām, pazemina nekā paaugstina draugu cieņu. Tomēr diemžēl 20% jauniešu uzskata, ka draugu cieņu var paaugstināt alkohola lietošana, 15% – cigarešu smēķēšana un 13% – marihuānas smēķēšana (22.attēls). Nostāšanās pret pieaugušo noteikumiem tiek vērtēta pretrunīgi – 30% uzskata, ka tas paaugstina draugu cieņu, bet 24% domā, ka tas cieņu pazemina. Šis rezultāts rāda, ka ne vienmēr jaunieši tieksies rīkoties tieši pretēji pieaugušo ieteikumiem vai norādījumiem. Ir atsevišķas jauniešu grupas, kurās valda deviantie uzvedības modeļi un kas ietver atkarības vielu lietošanu, taču citās jauniešu grupās šāda

ričība tiek nosodīta. Tas, kādā kompānijā nonāks jaunieši, lielā mērā nosaka to, vai viņš pamēģinās vai nepamēģinās atkarību izraisošās vielas.

22. attēls. Draugu cieņu veicinošie faktori (%)

Meitenēm un zēniem cieņu paaugstina dažādi aspekti: zēniem svarīgākais šķiet gūt panākumus sportā (40% uzskata, ka tas ievērojami paaugstina cieņu), savukārt meitenēm vissvarīgāk (48%) šķiet labi izskatīties.

Alkohola lietošanu, cigarešu un marihuānas smēķēšanu par faktoru, kas var paaugstināt draugu cieņu, nozīmīgi biežāk uzskata zēni, turklāt marihuānas smēķēšana tiek uzskatīta par līdzīgi svarīgu kā cigarešu smēķēšana (22. tabula). Būtisks marihuānas noraidījums vērojams meiteņu vidū – 41% uzskata, ka marihuānas smēķēšana draugu cieņu būtiski pazemina. Tas norāda, ka lielāks marihuānas lietošanas risks ir zēniem.

22. tabula. Zēnu un meiteņu priekšstati par cieņu veicinošajiem faktoriem (%)

	Labi mācīties skolā		Gūt panākumus sportā		Lietot alkoholu		Smēķēt cigaretes		Smēķēt marihuānu		Labi izskatīties		Nostāties pret pieaugušo noteikumiem		Zagt veikalā		Labi orientēties mūzikā	
	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene	Zēns	Meitene
ievērojami paaugstina cieņu	23	23	40	25	8	3	6	2	8	3	37	48	11	5	4	1	23	28
Nedaudz paaugstina cieņu	41	46	43	46	17	12	13	9	11	5	46	41	22	22	6	2	45	44
Nav nekāda efekta	32	29	16	27	51	48	53	50	48	39	14	9	48	43	32	20	25	25
Nedaudz pazemina cieņu	2	1	0	1	9	14	9	15	8	12	1	1	9	15	12	9	3	1
ievērojami pazemina cieņu	1	0	1	1	15	22	18	24	26	41	2	1	10	14	46	67	4	2

Bāze: visi (n=2632)

Pētījuma dati ļauj secināt, ka alkohola lietošana, cigarešu un marihuānas smēķēšana skolēnu acīs ir sava veida nostāšanās pret pieaugušo noteikumiem (korelācijas koeficients 0,4–0,5). Ņemot vērā, ka kopumā 1/3 zēnu uzskata, ka cieņu paaugstina nostāšanās pret pieaugušo noteikumiem, iespējams, tieši tādēļ viņiem šo vielu lietošana šķiet svarīgāka nekā meitenēm. Arī agrāko pētījumu dati apliecina, ka dumpīgums un nostāšanās pret noteikumiem ir viens no atkarības vielu lietošanas riska faktoriem.

Analizējot alkohola lietošanas, cigarešu un marihuānas smēķēšanas nozīmīgumu pusaudžiem, var secināt, ka, ja jaunietis uzskata, ka cieņu paaugstina kāds no minētajiem faktoriem, tad bieži vien viņam šķiet, ka cieņu paaugstina arī jebkurš cits no šiem faktoriem. Zēni tikpat labi cieņas paaugstināšanai var izvēlēties cigaretes kā marihuānu (korelācijas koeficients 0,7). Tiesa, tas nenozīmē, ka viņi neizvēlēties abas.

Vairums faktoru, kas ļauj iegūt draugu cieņu, 9. un 10. klasēs ir līdzīgi svarīgi. Tomēr tieši attieksmē pret alkoholu, cigaretēm un marihuānu zēniem vērojamas nozīmīgas atšķirības. Šāda rīcība 10. klasē retāk tiek uzskatīta par cieņu samazinošu. Iespējams, palielinoties draugu/ paziņu skaitam, kuri lieto šīs vielas, šāda rīcība skolēnu vidū vairs netiek uztverta tik nosodoši. Arī tas ir viens no riska faktoriem.

Nozīmīgas atšķirības vērojamas starp jauniešiem ar dažādu sarunu valodu ģimenē. Citā, ne latviešu valodā runājošajiem biežāk ir noraidoša attieksme pret alkohola lietošanu (21% uzskata, ka tā ievērojami pazemina cieņu), cigarešu smēķēšanu (24%) un marihuānas smēķēšanu (37%), kā arī nostāšanos pret pieaugušo noteikumiem (14%). Latviešu valodā runājošie biežāk uzskata, ka šāda rīcība draugu cieņu neietekmē. Citā valodā runājošajiem svarīgāk šķiet labi izskatīties, bet latviešiem – gūt panākumus sportā.

Priekšstatiem par to, kas ir svarīgi, lai iegūtu draugu cieņu, ir liela nozīme. Ja pastāv uzskats, ka tiek sagaidīta kāda pozitīva rīcība (piemēram, labas sekmes mācībās), tas var mazināt spiedienu attiecībā un dažādu atkarību izraisošo vielu lietošanu. Pētījuma dati liecina, ka jaunieši, kuri uzskata, ka cieņu var paaugstināt labas sekmes skolā, nedomā, ka kādreiz būtu nepieciešams iedzert alkoholu vai uzsmēķēt marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Atrodot citus veidus, kā gūt vienaudžu atzinību un uzmanību, jauniešiem būs mazāka tendence pievērsties atkarības vielu lietošanai.

5.2. Vienaudžu ietekme uz atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/ lietošanu

Medikamenti, inhalanti, un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa)

Jauniešu attiecības ar vienaudžiem aptaujā raksturotas ar 38 jautājumiem. Lai gūtu iespēju uzskatāmāk analizēt dažādu faktoru ietekmi un saistību ar atkarības vielu lietošanu, tika veikta faktoranalīze (*Factor Analysis*) aptaujā iekļautajiem skalas (racionāliem) mainīgajiem. Faktoru skaita noteikšanai izmantota metode, kas izdala faktorus, kuru īpašvērtība (*Eigenvalues*) jeb dispersija kovariāciju matricā ir lielāka par 1. Faktoranalīze (*Kaiser–normalized varimax rotation*), veicot faktoru rotāciju 6 iterācijās, izdalīja 12 atšķirīgus faktorus. Šajos faktoros kopumā saglabājas 66% informācijas, t.i., tie izskaidro 66% kopējās variācijas starp šiem mainīgajiem (**15. pielikums**).

16. pielikumā attēloti jaunizveidotie faktori un tos veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Faktori, kas raksturo jauniešu ietekmi, ir šādi:

1. faktors „Lai iegūtu draugu cieņu, svarīga atkarības vielu lietošana”. Norāda uz situāciju, kad draugu cieņas iegūšana prasa lietot atkarību izraisošas vielas: smēķēt, lietot alkoholu vai marihuānu. Tāpat faktorā ietilpst nostāšanās pret pieaugušo noteikumiem un zagšana veikalā, tomēr šo aspektu saistība ar faktoru ir mazāka.

2. faktors „Viegli saņemt no draugiem atbalstu un palīdzību”. Raksturo saņemamo mīlestību un rūpes, padomu un palīdzību no draugiem dažādos, īpaši personīgos, jautājumos.

3. faktors „Draugi lieto atkarības vielas”. Norāda uz situāciju, kad jaunieša draugi lieto alkoholu, cigaretes, piedzēras vismaz reizi mēnesī, kā arī (mazākā mērā) smēķē marihuānu/ hašišu.

4. faktors „Iesaistījušies jauniešu grupu kautiņos”. Ietver gan situāciju, kad jaunietis atradies grupā, kura uzbrukusi citai grupai vai pat kādu savainojusi, gan arī pretēji – kad kāda grupa uzbrukusi jaunieša grupai vai viņu pašu savainojusi.

5. faktors „Draugi zog, laupa, demolē”. Raksturo draugu noziedzīgās aktivitātes.

6. faktors „Lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, nepieciešama atkarības vielu lietošana”. Norāda uz situāciju, kad iekļaušanās vienaudžu grupā prasa alkohola lietošanu, smēķēšanu vai marihuānas lietošanu.

7. faktors „Zaudējis draugu(-us)”. Raksturo situācijas, kad jaunietis piedzīvojis atšķirtību no drauga vai izšķīries no tā pavisam, kā arī gadījumus, kad draugi atraidīja.

8. faktors „Kopā ar draugiem skatās TV/video/DVD”. Jaunietis brīvajā laikā kopā ar draugiem bieži skatās TV, video vai DVD.

9. faktors „Draugi nepieprasa atbildēt uz apvainojumu, lai aizstāvētu godu”. Draugu grupā netiek uzskatīts par glēvulību, ja kāds neatbild uz uzbrukumu vai kādreiz kādu neiekausta.

10. faktors „Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi labi izskatīties un orientēties mūzikā”. Raksturo pozitīvo motivāciju – priekšstatu, ka orientēšanās mūzikā un laba izskatīšanās palīdzēs celt cieņu draugu acīs. Vājāka saistība ar faktoru ir panākumiem sportā kā draugu cieņu veicinošam faktoram.

11. faktors „Iesaistījušies ķircināšanā vai tikuši ķircināti”. Akcentē citu grupu konfliktu veidu – iesaistīšanos grupā, kas kādu ķircina, vai arī situāciju, kad pašu ķircina jauniešu bariņš.

12. faktors „Sporto un ceļo kopā ar draugiem”. Akcentē jaunieša iesaistīšanos aktīvā atpūtā kopā ar draugiem – jaunietis mēdz kopā ar draugiem ārā nodarboties ar sportu vai ceļot. Papildus ar faktoru saistīta pazīme, kas liecina, ka draugu cieņas iegūšanai svarīgi gūt panākumus sportā.

Turpmākajā analīzē tika pārbaudīta saistība starp šo faktoru svarīgumu un MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanu. Kā atkarīgais mainīgais tika definēts atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vai lietošanas fakts.

Tika aprēķināts jauns dihotoms mainīgais, kurā vērtība „1” piešķirta katram respondentam, kurš kaut reizi pamēģinājis kaut vienu no MIN grupas atkarību izraisošajām vielām, bet vērtība „0” – visiem pārējiem. Pēc tam tika noteikta katra atsevišķā faktora saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanu. Papildus tika veikta loģistiskā regresiju analīze, lai noskaidrotu dažādu faktoru ietekmes stiprumu uz šo vielu pamēģināšanu (**17. pielikums**).

Datu analīze parādīja, ka starp tiem jauniešiem, kuri pamēģinājuši vai lieto MIN grupas atkarības vielas, un tiem, kas to nekad nav darījuši, pastāv atšķirības atkarībā no vienaudžu vidū pastāvošajām attiecībām un pieņemtajām normām. Tas apliecina hipotēzi, ka vienaudžu vidū pieņemtie uzvedības modeļi, vēlme netikt izstumtam, tieksme uz agresīvu uzvedību, kā arī izveidojusies attieksme pret mācībām ietekmē riska varbūtību, ka jaunietis pamēģinās kādu no MIN grupas atkarību izraisošajām vielām.

Statistiski nozīmīgas šīs atšķirības starp MIN grupas atkarību izraisošo vielu izmēģinātāju/lietotāju un pārējo jauniešu grupu konstatētas 10 no 12 iepriekš aprakstītajām faktoru grupām.

MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošana/pamēģināšana nav statistiski nozīmīgi saistīta ar sociālo kontaktu tīkla ciešumu – to, cik viegli vai grūti saņemt atbalstu vai palīdzību no draugiem (23. tabula). Fakts, ka jauniešiem ir, viņaprāt, patiešām labi draugi, nepasargās no šo vielu pamēģināšanas. Svarīgi – kādi ir šie draugi, kāda uzvedība pieņemta viņu vidū un cik liela ir draugu ietekme. Tāpat lietošana nav saistīta ar TV un DVD skatīšanos. Tas nozīmē, ka mēģinājumi strikti ierobežot filmu vai pārraižu skatīšanos arī nenovērsīs iespēju, ka jaunietis pamēģinās MIN grupas.

23. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

	MIN pamēģināšana			
	Nav pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Starpība	Regresijas B vērtība
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. regresiju analīzē >0.5)</i>				
Draugi lieto atkarības vielas	-0,12	0,37	0,49*	0,56
Iesaistījušies jauniešu grupu kautiņos	-0,13	0,34	0,47*	0,47
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīga atkarības vielu lietošana	-0,08	0,24	0,31*	0,36
Draugi zog, laupa, demolē	-0,08	0,23	0,31*	0,32
Lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, nepieciešama atkarības vielu lietošana	-0,08	0,22	0,31*	0,31
Zaudējis draugu(-us)	-0,04	0,14	-0,18*	0,20
Draugi pieprasa atbildēt uz apvainojumu, lai aizstāvētu godu	-0,07	0,13	0,20*	0,20
Sporto un ceļo kopā ar draugiem	-0,04	0,12	0,16*	0,18
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi labi izskatīties un orientēties mūzikā	0,04	-0,09	-0,12*	-0,14
Iesaistījušies ķircināšanā, tikuši ķircināti	0,02	-0,07	-0,10*	-0,11

Faktori, kuri nav saistīti ar MIN pamēģināšanu (Sig. dispersiju analizē >0.5)				
Kopā ar draugiem skatās TV/ video/ DVD	0,01	-0,02	-0,03	-
Viegli saņemt no draugiem atbalstu un palīdzību	0,01	-0,02	-0,03	-

Piezīme. Lielāka vidējā faktora vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs vairāk, turpretī mazāka vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs mazāk. Ar * iezīmētas statistiski nozīmīgās atšķirības. Regresijas B vērtība parāda faktora ietekmes virzienu un spēku. Jo lielāka (vai mazāka) vērtība, jo lielāka ir faktora ietekme. Ja B vērtība kādam faktoram tabulā nav norādīta, tas nozīmē, ka ietekme ir statistiski nenozīmīga.

Nozīmīgākais MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktors ir vienaudžu pamudinājums. Tiem jauniešiem, kuri ir pamēģinājuši šādas atkarību izraisošās vielas, bieži vien tās lieto arī draugi. Turpretī jauniešiem, kuri atkarību izraisošās vielas nav lietojuši, arī draugi tās parasti nelieto (24. tabula).

24. tabula. MIN grupas atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar atkarības vielu lietošanu draugu vidū (%)

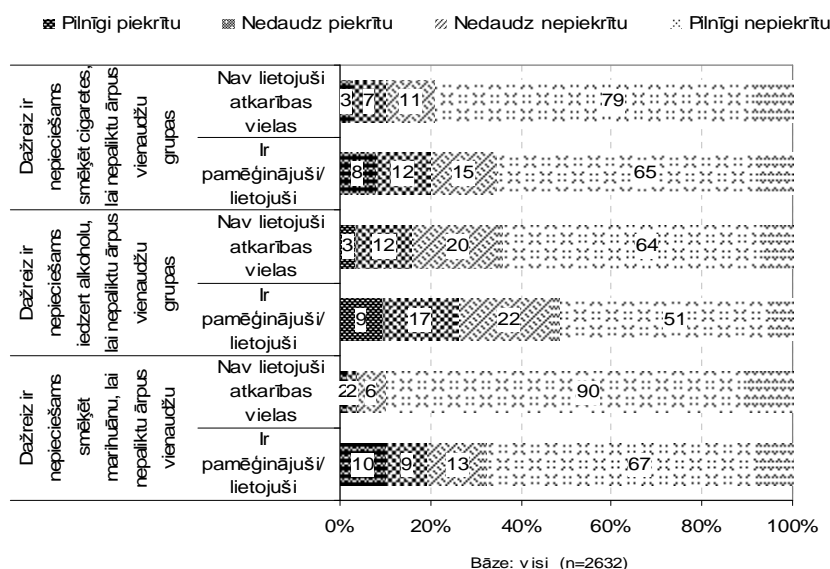
	Cik daudzi no draugiem smēķē cigaretes		Cik daudzi no draugiem dzer alkoholu		Cik daudzi no draugiem piedzeras vismaz reizi mēnesī		Cik daudzi no draugiem smēķē marihuānu/ hašišu	
	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas	Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas
Neviens	11	8	10	5	24	11	65	26
Pāris	24	14	20	12	25	18	22	31
Daži	25	17	22	17	23	23	9	24
Vairums	31	41	36	35	20	26	3	12
Gandrīz visi	8	20	12	30	8	22	1	6

Bāze: visi (n=2632)

MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošana draugu vidū ir galvenais riska faktors, kas nosaka, vai bērns šīs vielas pamēģinās. Tieši draugi bieži vien ierosina pamēģināt šādas atkarību izraisošās vielas – gan piedāvājot tās, gan pamudinot ar savu piemēru. Draugi, kuru attieksme un uzvedība atbalsta atkarības vielu lietošanu vai arī kuri paši tās lieto, rada riska pilnu vidi. Turpretī draugi, kuri paši atkarības vielas nelieto un noraida to lietošanu, rada aizsargājošu vidi un ir galvenais faktors, kas var pasargāt no atkarības vielu lietošanas uzsākšanas.

Jauniešiem, kuri MIN grupas atkarību izraisošās vielas nelieto, šķiet, ka svarīgs aspekts, kas paaugstina draugu cieņu, ir labs izskats un orientēšanās mūzikā. Turpretī jaunieši, kuri ir lietojuši atkarību izraisošās vielas, biežāk uzskata, ka cieņu draugu acīs paaugstina atkarības vielu lietošana (**18. pielikums**) un ka dažkārt šo vielu lietošana ir nepieciešama, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (23. attēls).

23. attēls. MIN grupas vielu lietošanas nepieciešamība, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (%)

Šis rezultāts rāda, ka viens no galvenajiem riska faktoriem ir MIN grupas atkarību izraisošo vielu popularitāte jauniešu vidū – priekšstats, ka lietot šādas vielas ir „stilīgi”. Nepakļaujoties vienaudžu vidū pieņemtajām normām, jauniešiem riskē zaudēt statusu un uzņemšanu pulkā. Tā kā šajā vecumā vienaudžu viedoklis nozīmē ļoti daudz, pastāv liels risks, ka jauniešiem draugu ietekmei pakļausies.

Īpaši MIN lietošanas riskam pakļauti jaunieši, kuri iesaistījušies grupās, kurām raksturīga agresīva, devianta uzvedība, t.i., kurās valdošās vērtības neatbalsta normu un likumu ievērošanu. Šādā vidē parasti valda stingri noteiktas iekšējās normas un vienotība. Kā liecina pētījuma dati, MIN lietotāji biežāk atzīst, ka, lai draugi neuzskatītu par glēvuli, nepieciešams ne vien lietot šādas vielas, bet arī vienmēr atbildēt uz apvainojumu un reizi pa reizei kādu iekautīt. Kopumā videi, kurai raksturīgi kaitīgi grupu starpā, zādzības, laupīšanas un demolēšanas, bieži vien raksturīga arī MIN grupas atkarības vielu lietošana.

Jaunieši, kuri lieto MIN grupas atkarību izraisošās vielas, biežāk ir zaudējuši draugu vai draugus – izšķīrušies no tiem, tikuši izšķirti vai tikuši atraidīti. Atkarības vielas lietošanas uzsākšanai šajā gadījumā iespējami vairāki iemesli. Pusaudža vecumā tikt pieņemtām grupā vai iegūt labus draugus ir ļoti svarīgi, tādēļ draugu atraidījums vai zaudēšana var pamudināt uz atkarību izraisošo vielu lietošanu, iespējams, pat cerot, ka tādējādi grupas attieksme uzlabosies. Cita iespēja ir, ka lietošana ir sekas pārdzīvojumam. No otras puses, arī MIN grupas vielu pamēģināšana/lietošana atsevišķos gadījumos var izraisīt draugu zaudējumu. Jebkurā gadījumā šķiršanās no draugiem vai nopietnas nesaskaņas vienaudžu starpā būtu jāuzskata par būtisku riska faktoru.

Interesanti, ka tie, kuri ir pamēģinājuši MIN grupas vielas, biežāk izvēlas aktīvu laika pavadīšanu kopā ar draugiem – ceļo vai nodarbojas ar sporta aktivitātēm ārpus mājas. Atrodoties kopā ar draugiem vietās, kur nav klāt vecāku, viņiem ir lielākas iespējas izmēģināt šīs vielas. Tādējādi šāda vienaudžu uzvedība nav uzskatāma par aizsargfaktoru, bet drīzāk – riska faktoru.

Dažādu faktoru svarīgums alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā

Pētījums ļauj secināt, ka grupas spiediens (tas, ka draugi lieto atkarību izraisošās vielas un to lietošana ir svarīga, lai iegūtu draugu cieņu un nepaliktu ārpus vienaudžu grupas) saistīts ar visu legālo un nelegālo vielu lietošanu/ pamēģināšanu (25. tabula).

25. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu

	Tabaka	Alkohols	Marihuāna	Citas vielas
	Smēķē katru dienu	Piedzēries pēdējā mēneša laikā	Ir pamēģinājis	Ir pamēģinājis
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīga atkarības vielu lietošana	0,16	0,19	0,27	0,15
Viegli saņemt no draugiem atbalstu un palīdzību	0,20	0,04	0,02	0,00
Draugi lieto atkarības vielas	0,51	0,41	0,53	0,23
Iesaistījušies jauniešu grupu kaitīgos	0,22	0,36	0,45	0,94
Draugi zog, laupa, demolē	0,10	0,25	0,34	0,54
Lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, nepieciešama atkarības vielu lietošana	0,33	0,28	0,37	0,39
Zaudējis draugu(-us)	0,15	0,12	0,08	0,22
Kopā ar draugiem skatās TV/ video/ DVD	0,09	0,06	0,01	0,02
Draugi pieprasa atbildēt uz apvainojumu, lai aizstāvētu godu	0,12	0,07	0,12	0,19
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi labi izskatīties un orientēties mūzikā	-0,03	-0,03	-0,12	-0,16
Iesaistījušies ķircināšanā, tikuši ķircināti	-0,06	0,02	-0,17	-0,19
Sporto un ceļo kopā ar draugiem	-0,03	0,06	0,15	0,11

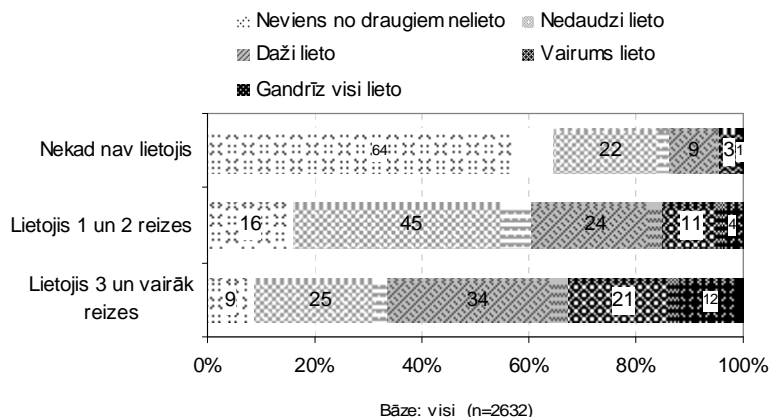
Piezīme. Ar **gaišāku** krāsu iezīmētas pozitīvās statistiski nozīmīgās atšķirības vielas lietotājiem no nelietotājiem, ar **tumšāku** – negatīvās.¹⁰ Tabulā attēlotas vidējās faktoru vērtības.

Marihuānas lietošana ir tipiski sociāla parādība, turklāt biežāk to pamēģinājuši jaunieši, kuri kopā ar draugiem mēdz ceļot vai nodarboties ar fiziskām aktivitātēm ārpus mājas. Atšķirībā no citu vielu lietotājiem, marihuānu

¹⁰ Atšķirības nozīmīgumu starp vielas lietotājiem/pamēģinātājiem un nelietotājiem nosaka ne tikai pati vidējā vērtība, to ietekmē arī grupas lielums. Piemēram, „smagās narkotikas” lietojuši nozīmīgi mazāk jauniešu nekā piedzērušies, tādēļ pat pie relatīvi lielākās vidējās vērtības atšķirība var nebūt statistiski nozīmīga.

pamēģinājušie nav zaudējuši draugus biežāk kā šīs vielas nelietotāji. Tieši draugu loks un tajā valdošā uztvere un attieksme pret marihuānas lietošanu (tas, vai tā paaugstina cieņu draugu acīs) ir galvenais marihuānas pamēģināšanas riska faktors. Šo secinājumu labi apliecina rezultāts, kas rāda, cik daudzi no marihuānas lietotāju vai nelietotāju draugiem lieto marihuānu (24. attēls).

24. attēls. **Marihuānas lietošanas saistība ar šīs vielas lietošanu draugu vidū (%)**

Tikai trešdaļa jauniešu, kuri marihuānu nav lietojuši, atzīst, ka kāds no viņu draugiem šo vielu lieto. Turpretī tiem, kuri marihuānu ir lietojuši, 88% gadījumu to lieto arī kāds draugs vai draugi. Kopumā tikai 4% jauniešu, kuru draugi marihuānu nelieto, paši tomēr izvēlējušies to pamēģināt. Tādējādi, ja draugi marihuānu nelieto, risks, ka jaunietis to pamēģinās, ir ļoti mazs.

Gan marihuānas, gan citu MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietotājiem raksturīgs pozitīvā pamudinājuma trūkums – nav pārliecības, ka draugu cieņu var iegūt citādi, piemēram, labi izskatoties vai orientējoties mūzikā. Tādējādi, pārliecinot jauniešu par šādu pozitīvu uzmanības un atzinības iegūšanas veidu, var mazināt MIN grupas vielu pamēģināšanas risku.

Ja salīdzina marihuānas un citu MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietotājus, var secināt, ka citu vielu lietotāju draugiem biežāk raksturīgas dažādas noziedzīgas, deviantas rīcības – zagšana, laupīšana, iesaistīšanās kautiņos un nepieciešamība atbildēt uz apvainojumu. Šāda uzvedība var būt saistīta gan ar grupā valdošajām normām, gan parādīties kā sekas šo vielu lietošanai.

Smēķētājiem salīdzinoši mazāk nekā citu atkarības vielu lietotājiem raksturīga devianta uzvedība, taču smēķēšanai jauniešus var piesaistīt iespēja socializēties un būt kopā ar citiem jauniešiem neformālā atmosfērā. Pētījums liecina, ka smēķētājiem biežāk nekā nesmēķētājiem iespējams iegūt draugu atbalstu un palīdzību (26. tabula).

26. tabula. **Smēķēšanas saistība ar to, cik viegli saņemt atbalstu un palīdzību no draugiem (%)**

	Saņemt mīlestību un rūpes		Saņemt laiku pārrunāt personīgus jautājumus		Saņemt padomu mācībās		Saņemt padomu citos jautājumos		Saņemt cita veida palīdzību	
	Nav smēķējis	Smēķē katru dienu	Nav smēķējis	Smēķē katru dienu	Nav smēķējis	Smēķē katru dienu	Nav smēķējis	Smēķē katru dienu	Nav smēķējis	Smēķē katru dienu
Ļoti grūti	7	4	4	3	5	7	2	3	3	3
Drīzāk grūti	20	15	13	7	16	19	9	7	10	7
Drīzāk viegli	48	47	45	36	48	43	47	36	48	39
Ļoti viegli	24	34	38	54	30	31	42	55	39	50

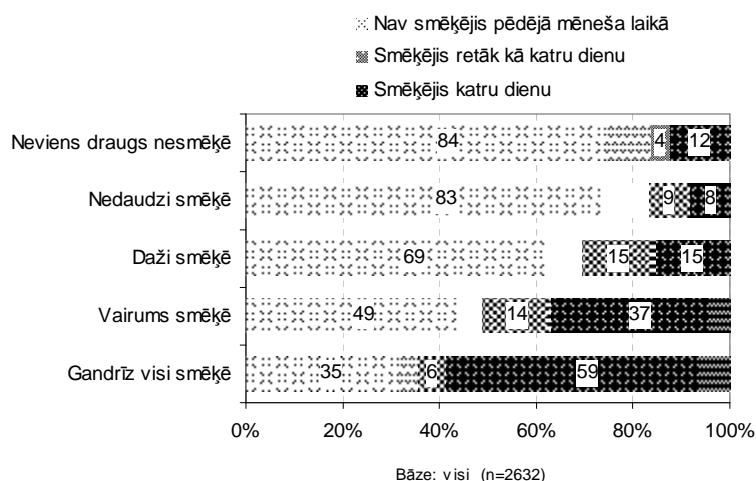
Bāze: visi (n=2632)

Iespējams, ka kopīga smēķēšana satuvina vienaudžus, palīdz viņiem atbrīvoties, izrunāt personīgus jautājumus un saņemt padomu. Tas var būt viens no iemesliem, kādēļ viņi izvēlas smēķēt. Taču iespējama arī pretēja saistība – ka sociāli aktīvāki bērni arī biežāk smēķē, jo ir iniciatīvas bagātāki un tendēti uz jauno.

Par pusaudžu ietekmes stiprumu uz smēķēšanu liecina tas, ka, jo vairāk draugu smēķē, jo lielāks ir risks, ka jaunietis sāks smēķēt. Ja smēķē neliela daļa draugu (t.i., draugu pulkā vienmēr ir arī kāds, kurš nesmēķē), tad no smēķēšanas atturēties ir vieglāk. Ja smēķē lielākā daļa draugu, tad varbūtība, ka jaunietis sāks smēķēt, ir ļoti liela: nesmēķē tikai 35% no tiem, kuriem gandrīz visi draugi smēķē, un 49% no tiem, kuriem vairums draugu smēķē (25. attēls).

25. attēls. Draugu smēķēšanas ietekme uz jaunieša smēķēšanu (%)

Risks, ka smēķējošie draugi pamudinās jaunieši lietot cigaretes, ir līdzīgs kā risks, ka marihuānu lietojošie pamudinās jaunieši lietot marihuānu: marihuānu nav lietojuši 50% no tiem, kuriem vairums draugu lieto marihuānu, un 34% no tiem, kuriem visi draugi lieto marihuānu. Tādējādi abos gadījumos draugi var veidot vai nu riskantu vidi, vai aizsargvidi, kurā svarīgas citas vērtības un kas pasargā no smēķēšanas. Diemžēl šobrīd smēķēšana jauniešu vidū ir ārkārtīgi izplatīta un draugi nav vienīgais faktors, kas noved pie šī kaitīgā ieraduma: regulāri smēķē arī 12% no tiem, kuriem neviens draugs nesmēķē.

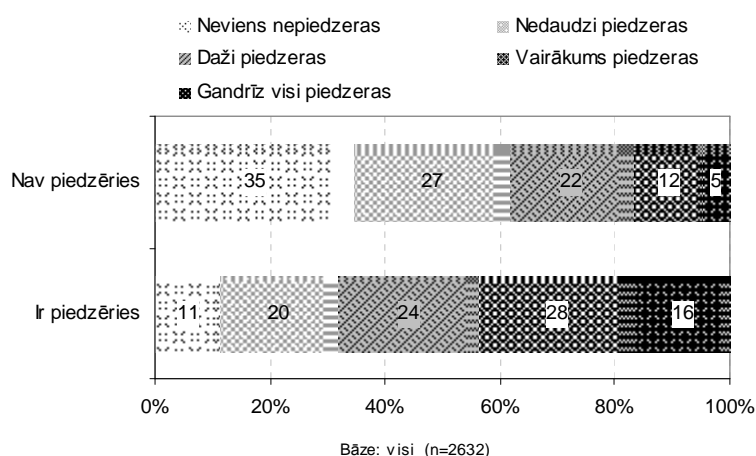
Jaunieši, kuri smēķē katru dienu, atrodas atšķirīgā sociālajā vidē. Dzīves stils, kas ietver vēlus vakarus ārpus mājas kopā ar vienaudžiem, kuri smēķē vai lieto citas atkarības vielas, ir viens no nozīmīgākajiem smēķēšanas riska faktoriem. Nav pārsteidzoši, ka smēķētāji arī biežāk izvēlas laiku ar draugiem kopā pavadīt pie TV vai DVD nekā aktīvā atpūtā ārpus mājas – fiziskās formas pasliktināšanās ir tiešs smēķēšanas efekts.

Smēķētāji atzīst, ka atkarības vielu lietošana ir svarīga, lai iegūtu draugu cieņu un nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, tai pašā laikā par svarīgu uzskatot arī labu izskatīšanos un orientēšanos mūzikā. Var secināt, ka smēķēšana tiek uztverta kā viena no stila sastāvdaļām līdztekus apģērbam un citiem vienaudžu cieņu paaugstinošiem faktoriem. Šāds smēķēšanas statuss ir viens no būtiskiem riska faktoriem. Jauniešiem, kuri pēdējā mēneša laikā nav smēķējuši, retāk atkarības vielas lieto draugi, atkarības vielu lietošana viņu draugu grupā nav nepieciešama un cieņu nepaaugstina.

Līdzīgus secinājumus var izdarīt par alkohola lietošanu. Jaunieši, kuri piedzeras, biežāk atzīst, ka draugi lieto atkarības vielas un atkarības vielu lietošana ir svarīga, lai iegūtu draugu cieņu un nepaliktu ārpus vienaudžu grupas.

Jo vairāk draugu regulāri piedzeras, jo lielāks risks, ka arī jaunietis būs kādreiz piedzēries: piedzērušies ir 84% no tiem, kuriem gandrīz visi draugi vismaz reizi mēnesī piedzeras un 77% no tiem, kuriem vairums draugu vismaz reizi mēnesī piedzeras, taču tikai 32% no tiem, kuru draugi nemēdz piedzerties. Kopumā tikai trešdaļa no jauniešiem, kuriem vismaz kāds draugs mēneša laikā ir piedzēries, paši nekad nav piedzērušies (26. attēls).

26. attēls. Draugu piedzeršanās ietekme uz jaunieša piedzeršanos (%)

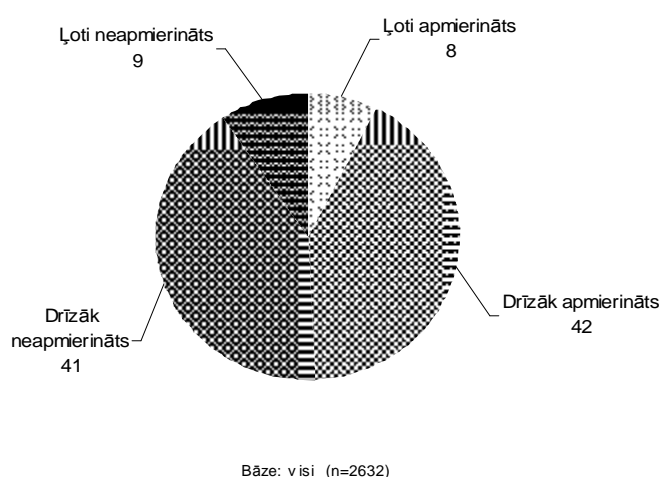
6. Skolas vide

Skolā bērns pavada garas stundas, tādēļ tā ieņem centrālu vietu bērna dzīvē. Sevišķi svarīga ir skolas loma pusaudža vecumā, kad ir vislielākā iespējamība pamēģināt atkarības vielas.

6.1. Attieksme pret mācībām

Stress un spiediens, kas saistīts ar neapmierinošām sekmēm, kā arī nespēja attaisnot vecāku cerības var mazināt skolēna pašapziņu, interesi par mācībām un kļūt par nozīmīgu atkarības vielu lietošanas riska faktoru. Neraugoties uz to, ka tikai 7% jauniešu uzskata, ka viņu sekmes un uzvedība skolā ir sliktākas nekā vidēji (**19. pielikums**), puse skolēnu ar savām sekmēm ir ļoti neapmierināti vai drīzāk neapmierināti (27. attēls).

27. attēls. Apmierinātība ar sekmēm (%)

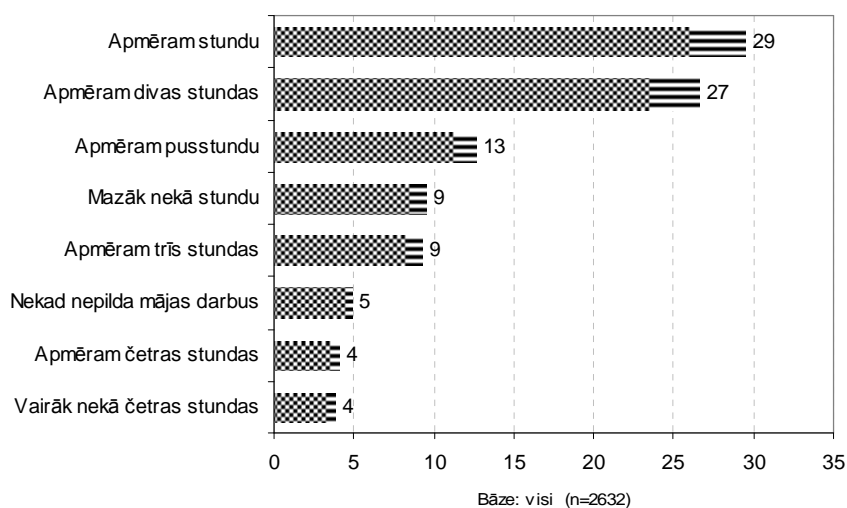

Parasti neapmierinātība saistīta ar vājākām sekmēm: 10% skolēnu šajā semestrī saņēmuši neapmierinošu vērtējumu matemātikā vai valodu priekšmetos.

Tomēr neapmierināta ir arī daļa skolēnu, kuru atzīmes ir labas: piemēram, 14% no tiem, kuri nav saņēmuši vērtējumu zemāku par 7. No vienas puses, neapmierinātība ar savām sekmēm liecina par vēlēšanos tās uzlabot un ir pozitīvs, rosinošs faktors, taču, no otras puses, ja stress ir pārmērīgs, tas var kļūt par nozīmīgu faktoru atkarību izraisošo vielu pamēģināšanai.

Panākumi skolā saistīti ar laiku, ko skolēns velta mācībām ārpus stundām. Parasti skolēni mājas darbu sagatavošanai velta 1–2 stundas dienā (28. attēls). Nozīmīgi vairāk laika tam velta meitenes (24% velta tam pat vairāk nekā 2 stundas), savukārt mazāk – zēni (39% velta tam ne vairāk kā pusstundu).

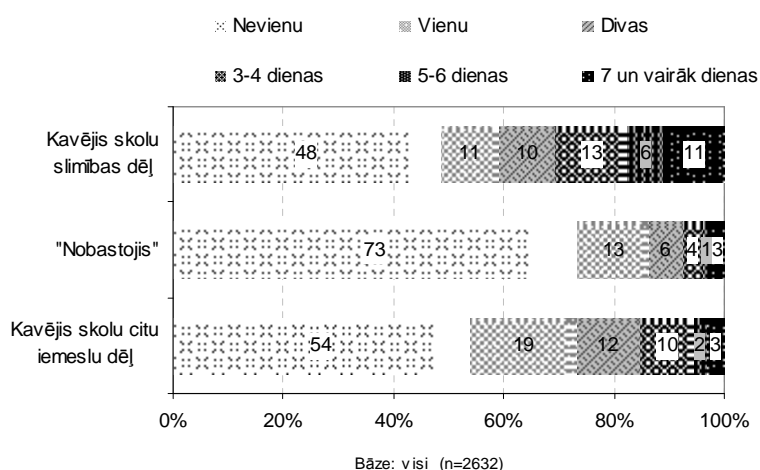
28. attēls. **Mājas darbu veikšanai veltītais laiks (%)**

Paviršā attieksme pret mācībām un slihta sagatavošanās stundām ne tikai var mazināt panākumus skolā un veicināt atkarību izraisošo vielu lietošanu, bet arī ietekmēt turpmāko jauniešu dzīves ceļu. Tādēļ tas jāanalizē kā viens no būtiskiem riska faktoriem.

Cits riska faktors ir skolas kavējumi. Tie var kļūt par iemeslu nespējai pilnvērtīgi apgūt mācību vielu, zemākām sekmēm un, iespējams, pat skolas pamešanai. Kā iemeslu skolas kavējumiem jaunieši visbiežāk min slimību: tikai aptuveni puse skolēnu pēdējā mēneša laikā nav kavējuši skolu slimības dēļ. Jāatzīmē, ka aptauja tika veikta decembrī – laikā, kad dažādas slimības ir samērā izplatītas.

29. attēls. **Skolas kavējumi (%)**

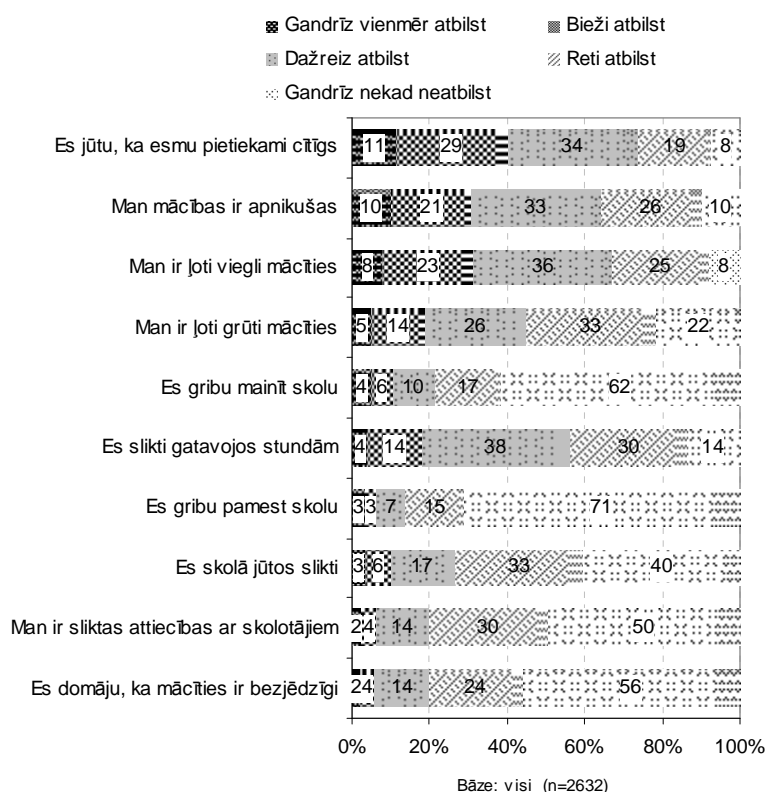

27% skolēnu atzīst, ka pēdējā mēneša laikā vismaz vienreiz ir „nobastuši” skolu. Parasti jaunieši skolu „nobastuši” vienu vai divas dienas, tomēr 8% skolēnu bastuši skolu pat trīs vai vairāk dienas mēnesī (29. attēls).

„Bastošana” saistīta ar attieksmi pret mācībām un skolu. Biežāk skolu „basto” jaunieši, kuriem ir maza iesaiste mācībās – viņi uzskata, ka mācīties ir bezjēdzīgi, tas ir apnicis, slikti gatavojas stundām, tomēr nejut vajadzību mācīties cītīgāk. Tāpat bieži skolu „basto” tie, kuriem ir sliktas attiecības ar skolotājiem un kuri vēlētos mainīt vai pamest skolu. Tādēļ svarīgi, lai vecāki un skolotāji laikus ievērotu bērna problemātisku uzvedību un attieksmes maiņu un meklētu risinājumu, kamēr vēl skolas kavēšana nav novedusi pie nespējas tikt līdz mācībām un izslēgšanas no skolas.

Jauniešiem, kurus nesaista mācību process, ir ne tikai lielāks skolas pamešanas/izslēgšanas risks, bet, kā rāda iepriekšējie pētījumi, viņi biežāk pievēršas arī atkarības vielu lietošanai.

30. attēls. Attieksme pret skolu un mācībām (%)

Neraugoties uz to, ka visai reti skolēni uzskata mācības par bezjēdzīgām, gandrīz trešdaļa atzīst, ka mācības ir apnikušas (30. attēls). 6% ir sliktas attiecības ar skolotājiem, 9% skolā jūtas slikti, 10% vēlas mainīt skolu,¹¹ bet 6% – pamest skolu pavisam. Saistību analīze parāda, ka vēlme pamest skolu ir saistīta ar vairākiem aspektiem – gan to, ka ir sliktas attiecības ar skolotājiem un skolā jūtas slikti, gan to, ka jaunieši mācības uzskata par bezjēdzīgām, tās ir apnikušas (**20. pielikums**).

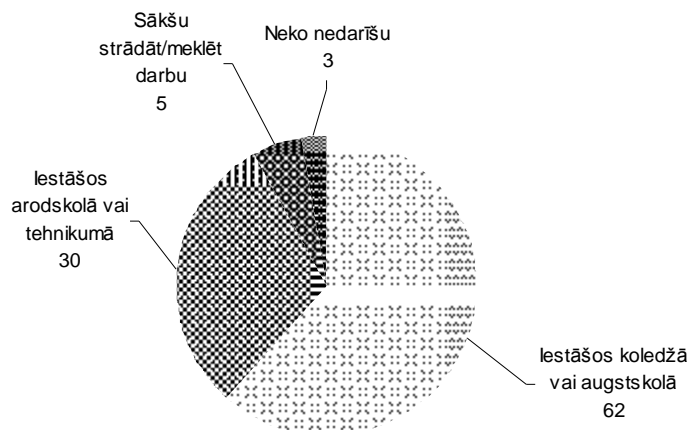
Mazāka piesaiste mācībām vērojama zēniem. Zēni ne vien sliktāk gatavojas mācībām, bet arī skolu „basto” biežāk nekā meitenes. Viņi biežāk uzskata, ka mācīties ir bezjēdzīgi, mācības ir apnikušas, viņi sliktāk gatavojas stundām, bet domā, ka ir pietiekami cītīgi, tāpat viņiem biežāk ir sliktas attiecības ar skolotājiem un viņi skolā jūtas slikti. Atšķirībā no meitenēm, kuras biežāk izvēlas mainīt skolu, zēni biežāk izsaka vēlmi pamest skolu pavisam.

Jaunieši ar pozitīvu attieksmi pret skolā notiekošo (mācībām, skolas vidi) un tie, kuriem ir nopietna līdzdalība skolas aktivitātēs un izvirzīti svarīgi mērķi, kurus dzīvē grib sasniegt, ir daudz aizsargātāki. Tādēļ aptaujā tika

¹¹ Jāatzīmē, ka skolu biežāk vēlas mainīt 9. klases audzēkņi – tas liecina, ka vēlme mainīt skolu var būt racionāla, balstīta skolēnu turpmākajos dzīves plānos un interesēs.

uzdoti arī jautājumi par jauniešu turpmākajiem dzīves plāniem. Lielākā daļa (62%) skolēnu pēc skolas pabeigšanas plāno iestāties koledžā vai augstskolā. 30% iecerējuši iestāties arodskolā vai tehnikumā, bet 8% – mācības neturpināt (31. attēls).

31. attēls. Jauniešu plāni pēc skolas beigšanas (%)

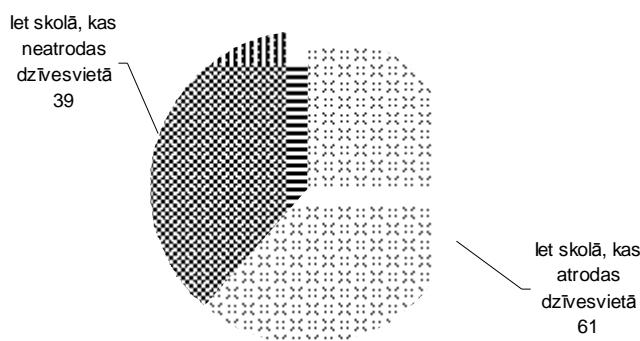

Bāze: visi (n=2632)

Meitenes (65%) biežāk nekā zēni (58%) plāno iestāties koledžā. Šis rezultāts sasaucas ar citu pētījumu datiem, kas apliecina, ka tieši meitenes biežāk izvēlas studijas augstākajās mācību iestādēs. Arodskolu vai tehnikumu nozīmīgi biežāk plāno izvēlēties skolēni, kuru ģimenes labklājības līmenis ir ievērojami vai daudz zemāks par vidējo. Iespējams, jaunieši šādi cer ātrāk iegūt nepieciešamo izglītību, lai iekļautos darba tirgū.

Šobrīd tikai 39% skolēnu iet skolā, kas atrodas viņu dzīvesvietā. 61% apmeklē skolu ārpus dzīvesvietas (32. attēls).

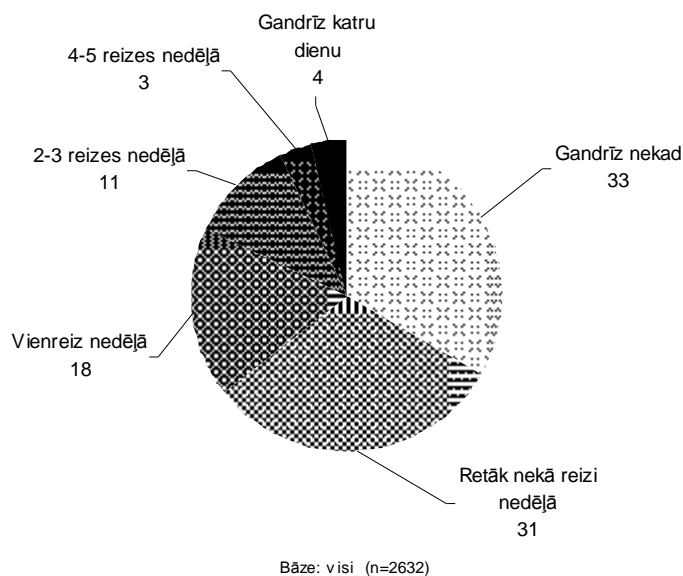
32. attēls. Skolas atrašanās dzīvesvietā (%)

Bāze: visi (n=2632)

Skola, it īpaši, ja tā atrodas tuvu dzīvesvietai, var piedāvāt jauniešiem dažādas saistošas iespējas pavadīt laiku ārpusklases pasākumos.

33. attēls. Piedalīšanās organizētos ārpusklases un ārpusklases pasākumos (%)

Kopumā 2/3 skolēnu norādījuši, ka piedalās kādos organizētos atpūtas vai izklaidējošos ārpusklases pasākumos (33. attēls). 36% bērnu šādu iespēju izmanto vismaz reizi nedēļā. Šāda organizēta laika pavadīšanas ar klasesbiedriem var kļūt par aizsargfaktoru un kavēt iesaistīšanos deviantās aktivitātēs.

6.2. Skolas vides ietekme uz atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu

Medikamenti, inhalanti un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa)

Statistikās analīzes rezultātā, iekļaujot 19 pazīmes, tika izdalīti 7 faktori, kas raksturo skolas vides, tajā valdošo attiecību un attieksmes pret mācībām ietekmi. Kopumā tie izskaidro 62% variācijas starp jautājumiem (21. pielikums).

- faktors** – „Patīk skola”. Ietver aspektus, kas saistīti ar pozitīvu attieksmi pret skolu – negrib pamest vai mainīt skolu, jo skolā jūtas labi. Faktorā ietilpst arī attiecības ar skolotājiem – tas ir viens no aspektiem, kas ietekmē skolēna labsajūtu skolā.
- faktors** – „Cītīgi gatavojas stundām”. Ietver aspektus, kas norāda uz jaunieša iesaisti mācību procesā – gatavošanos stundām, laiku, ko velta mājas darbu pildīšanai, sajūtu, ka ir pietiekami cītīgs. Bez tam, faktoru raksturo arī interese pret mācībām – tās nav apnikušas.
- faktors** – „Sliktas sekmes”. Ietver aspektus, kas liecina par problēmām mācību procesā un stresu, ko izjūt jauniešs sliktu sekmju dēļ – tiek saņemtas sliktas atzīmes, tās ir sliktākas nekā vienaudžiem, un jauniešs ar tām nav apmierināts. Bez tam, faktoru raksturo arī tas, ka ir grūti mācīties.
- faktors** – „Viegli mācīties”. Raksturo jaunieša spējas – cik viegli ir mācīties.
- faktors** – „Izraidīts no klases/ skolas”. Norāda uz saskaršanos ar problēmsituācijām, kad jauniešs izraidīts no klases, nosūtīts uz direktora kabinetu vai izraidīts no skolas.
- faktors** – „Kavē skolu”. Raksturo skolas kavējumus slimības, „bastašanas” vai citu iemeslu dēļ.
- faktors** – „Apmeklē skolu savā dzīvesvietā”.

Jaunizveidotie faktori un tos veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem attēloti **22. pielikumā**. Turpmākajā analīzē tika pārbaudīta saistība starp dažādu skolas faktoru svarīgumu un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu. Kā atkarīgais mainīgais tika definēts nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vai lietošanas fakts. Papildus tika veikta loģistiskā regresiju analīze, lai noskaidrotu dažādu faktoru ietekmes stiprumu uz nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu (**23. pielikums**).

Datu analīze parādīja, ka starp tiem jauniešiem, kuri pamēģinājuši vai lieto MIN grupas atkarības vielas, un tiem, kas to nekad nav darījuši, pastāv atšķirības atkarībā no skolā valdošajām attiecībām, kā arī no attieksmes pret mācībām (27. tabula). Tas apliecina hipotēzi, ka skolas vide ir būtisks faktors, kas ietekmē riska varbūtību, ka jauniešis pamēģinās kādu no šīs grupas vielām. Statistiski nozīmīgas atšķirības starp MIN grupas atkarību izraisošo vielu izmēģinātāju/lietoāju un pārējo jauniešu grupu konstatētas sešās no septiņām iepriekš aprakstītajām faktoru grupām. Vienīgais aspekts, kas nav saistīts ar MIN grupas vielu pamēģināšanu, ir tas, vai jauniešis apmeklē skolu savā dzīvesvietā.

27. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

	MIN pamēģināšana				Regresijas B vērtība
	Nav pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Starpība		
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. regresiju analīzē >0,5)</i>					
Cītīgi gatavojas stundām	0,13	-0,37	-0,49*		-0,54
Izraidīts no klases/ skolas	-0,11	0,28	0,39*		0,38
Patīk skola, negrib to mainīt	0,08	-0,23	-0,31*		-0,31
Sliktas sekmes	-0,07	0,16	0,23*		0,27
Kavē skolu	-0,07	0,15	0,22*		0,22
Viegli mācīties	-0,03	0,10	0,14*		0,16
<i>Faktori, kuri nav saistīti ar MIN pamēģināšanu (Sig. dispersiju analīzē >0,5)</i>					
Apmeklē skolu rajonā, kurā dzīvo	0,00	0,03	0,03		-

Piezīme. Lielāka vidējā faktora vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs vairāk, turpretī mazāka vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs mazāk. Ar * iezīmētas statistiski nozīmīgās atšķirības. Regresijas B vērtība parāda faktora ietekmes virzienu un spēku. Jo lielāka (vai mazāka) vērtība, jo lielāka ir faktora ietekme. Ja B vērtība kādam faktoram tabulā nav norādīta, tas nozīmē, ka ietekme ir statistiski nenozīmīga.

Regresiju analīze liecina, ka nozīmīgākais MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas riska faktors ir jaunieša intereses trūkums par mācību procesu – sliktā gatavošanās stundām (28. tabula). Nereti tas noved arī pie sekmju pasliktināšanās. Intereses trūkums un problēmas ar mācībām palielina atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas risku. Bērni, kuriem ir nopietna attieksme pret mācībām, ir pasargātāki, kamēr tiem, kurus nesaista pats mācību process un kuri velta maz laika mājas darbu sagatavošanai (**24. pielikums**), biežāk būs tendence pievērsties atkarības vielu lietošanai. Tādēļ svarīgi, lai skolotāji un vecāki laikus konstatētu jaunieša problēmas un palīdzētu tās risināt. Jāatzīmē, ka arī pati aizraušanās ar MIN grupas atkarību izraisošajām vielām var samazināt interesi par mācībām.

28. tabula. Atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar cītīgumu (%)

	Es slikti sagatavojos stundām		Es jūtu, ka neesmu pietiekami cītīgs	
	Nav lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Nav lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN
Gandrīz vienmēr atbilst	2	8	9	17
Bieži atbilst	11	22	26	36
Dažreiz atbilst	37	39	36	26
Reti atbilst	34	22	21	16
Gandrīz nekad neatbilst	16	8	8	6

Bāze: visi (n=2632)

Intereses trūkums par mācībām var izpausties nepatīkā pret skolu un skolas kavēšanā. Jauniešiem, kuri ir pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas, raksturīga mazāka piesaiste skolai: viņiem nepatīk skola, un viņi biežāk mēdz to kavēt. Nepatika pret skolu un skolas kavēšana liecina par jaunieša riskantu uzvedību.

Cits riska faktors ir jaunieša problemātiska uzvedība skolā. Jaunieši, kas pamēģinājuši MIN grupas vielas, biežāk izraidīti no skolas vai klases. Uzvedība, kas noved pie izraidīšanas, var liecināt par jaunieša noslieci uz deviantu uzvedību, tai skaitā atkarības vielu lietošanu. No otras puses, šāda situācija var mudināt jaunieši

pamēģināt atkarību izraisošās vielas – vai nu pārdzīvojuma rezultātā, vai lai vēl vairāk izrādītu savu nepakļaušanos.

Noteikt cēloņseku saistības virzienu ir grūti: iespējams, ka neatļauto vielu lietošanu sekmē tas, ka skolēns negūst atzinību skolā, tāpat iespējams, ka intereses trūkums par mācībām ir sekas neatļauto atkarību izraisošu vielu lietošanai. Tomēr jāņem vērā, ka starp aptaujātajiem ir ļoti maz šo vielu regulāru lietotāju. Tātad ticamāka tomēr ir versija, ka slikta sagatavošanās stundām nav sekas neatļauto atkarību izraisošu vielu lietošanai – jo šīs vielas vēl nav atstājušas būtisku ietekmi uz psihi. Likumsakarības drīzāk var norādīt uz situāciju, kurā atrodas pusaudzis, – skolā viņam neveicas, vecāki nav viņa uzticības personas, līdz ar to viņš ir vairāk pakļauts sociāli nevēlamai vienaudžu ietekmei.

Interesanti, ka tie jaunieši, kuri ir pamēģinājuši MIN grupas vielas, uzskata, ka viņiem ir viegli mācīties, un attiecīgi velta mazāk laika mājas darbiem. Tas norāda, ka daļai (iespējams, tieši talantīgiem) jauniešiem interese par šīm atkarību izraisošajām vielām var raksties garlaicības, izaicinājumu trūkuma dēļ.

Dažādu faktoru svarīgums alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanā

Tieši marihuānas lietotājus izteikti atšķir tas, ka viņi nav cītīgi, negatavojas stundām (29. tabula).

29. tabula. Faktoru saistība ar legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu

	Tabaka	Alkohols	Marihuāna	Citas vielas
	Smēķē katru dienu	Piedzēries pēdējā mēneša laikā	Ir pamēģinājis	Ir pamēģinājis
Patīk skola, negrib to mainīt	-0,19	-0,19	-0,24	-0,45
Cītīgi gatavojas stundām	-0,31	-0,40	-0,52	-0,28
Sliktas sekmes	0,35	0,16	0,22	0,13
Viegli mācīties	0,03	0,04	0,11	-0,08
Izraidīts no klases/ skolas	0,19	0,28	0,32	0,63
Kavē skolu	0,33	0,23	0,28	0,39
Apmeklē skolu rajonā, kurā dzīvo	-0,03	-0,05	0,04	-0,01

Piezīme. Ar **gaišāku** krāsu iezīmētas pozitīvās statistiski nozīmīgās atšķirības vielas lietotājiem no nelietotājiem, ar **tumšāku** – negatīvās.¹² Tabulā attēlotas faktoru vidējās vērtības.

Puse marihuānu lietojušo (salīdzinājumā ar 21% marihuānu nelietojušo) mājas darbiem velta ne vairāk kā pusstundu dienā, vairāk nekā trešdaļa (35%) atzīst, ka bieži vai vienmēr slikti sagatavojas stundām, un vairāk nekā puse (56%) jūt, ka nav pietiekami cītīgi (30. tabula). Īpaši tas raksturīgs marihuānas lietotājiem, kuri šo vielu lietojuši vairākkārt. Tai pašā laikā viņi atšķirībā no citu nelegālo atkarību izraisošo vielu lietotājiem uzskata, ka mācīties ir viegli. Tas gan nebūt nenozīmē, ka marihuānu lieto jaunieši, kuri ir talantīgāki par pārējiem (kā redzams, vidēji viņu sekmes ir zemākas), tomēr, atšķirībā no marihuānas nelietotājiem, daudzi no tiem nejūt, ka mācībās būtu īpaši jāiespringst, un nemaz necenšas iegūt augstāku vērtējumu.

Marihuānu lietojušie jaunieši ir ne tikai mazāk cītīgi, bet bieži vien arī kavē skolu. Viņiem trūkst intereses par mācībām un skolu. Šāds rezultāts nav pārsteidzošs: kā liecina līdzšinējie pētījumi,¹³ „demotivācijas sindroms” (*amotivational syndrome*) varētu būt viens no marihuānai raksturīgiem blakusefektēm. Tomēr marihuānas lietošanas un demotivācijas kauzālā saistība joprojām nav pierādīta – ir tikpat iespējams, ka šāda uzvedība noved pie marihuānas lietošanas. Jebkurā gadījumā motivācijas trūkums, garlaicība, intereses trūkums par skolu un mācībām var liecināt par riskantu jaunieša uzvedību un ir viens no riska faktoriem.

¹² Atšķirības nozīmīgumu starp vielas lietotājiem/ pamēģinātājiem un nelietotājiem nosaka ne tikai pati vidējā vērtība, to ietekmē arī grupas lielums. Piemēram, „smagās vielas” lietojuši nozīmīgi mazāk jauniešu nekā piedzērušies, tādēļ pat pie relatīvi lielākas vidējās vērtības atšķirība var nebūt statistiski nozīmīga.

¹³ The Institute of Medicine of the National Academy of Sciences, USA, 1982.

<http://uncletaz.com/marijuana/marief.html>

30. tabula. **Marihuānas lietošanas vai pamēģināšanas saistība ar mājas darbu pildīšanu (%)**

		Marihuānas pamēģināšana	
		Nav lietojuši	Ir lietojuši
Laiks, ko dienā velta mājas darbu pildīšanai	Nekad nepilda mājas darbus	3	12
	Mazāk nekā pusstunda	6	20
	Apmēram pusstunda	11	18
	Apmēram stunda	30	31
	Apmēram divas stundas	30	14
	Apmēram trīs stundas	11	3
	Apmēram četras stundas	5	1
	Vairāk nekā četras stundas	4	1

Bāze: visi (n=2632)

Citas MIN grupas atkarības vielas lietojušos jauniešus izteikti raksturo konflikti skolā un ar skolotājiem: nepatika pret skolu un izraidīšana no klases. Arī viņi mēdz kavēt skolu un kopumā slikti gatavoties stundām. Īpaši viņiem raksturīga problemātiska uzvedība skolā: biežāk nekā citi viņi tikuši izraidīti no klases vai skolas. Jāņem vērā, ka arī pašu atkarības vielu (piemēram, ekstazī) tiešs efekts var būt atbrīvošanās sajūta, drosmes un jautrības pieplūdums, kas savukārt var veicināt deviantu uzvedību. Nepieņemama uzvedība skolā un nevēlēšanās iet uz skolu ir vieni no būtiskiem šo vielu lietošanas riska faktoriem. Ja skolotāji un vecāki tam nepievērš pienācīgu uzmanību, tas var palielināt varbūtību, ka jaunieši pamēģinās / lietos atkarību izraisošas vielas.

Jaunieši, kuri pēdējā mēneša laikā ir piedzērušies, līdzinās tiem, kuri regulāri smēķē. Viņi kopumā ir mazāk cītīgi, sliktāk mācās, mazāk rūpīgi gatavojas stundām, kā arī nekavē skolu. Viņiem nepatīk skola un ir bijušas konfliktsituācijas (izraidījums no skolas vai klases). No vienas puses, šis rezultāts liecina par ģimenē ieaudzīnāto vērtību nozīmi, no otras – var secināt, ka arī legālo atkarību izraisošo vielu lietošana lielā mērā ir saistīta ar noteiktu dzīves stilu un iespaidu, ko par sevi cenšas atstāt jaunieši.

Pastāv risks, ka dažādas neveiksmes var novest pie atkarības vielu lietošanas un izvērsties slēgtajā aplī – nepadodas mācības, negatavojas stundām, problēmas skolā, nepatīk skola, kavē skolu, nepadodas mācības, nepatīk mācīties, negatavojas stundām... Taču nav noliedzama arī pretēja saistība – gan legālo, gan nelegālo atkarību izraisošo vielu ietekme uz mācībām. Īpaši šeit jāatzīmē alkohols. Kā norāda Amerikas Medicīnu asociācija,¹⁴ alkoholam ir negatīva ietekme uz smadzenēm, it īpaši jaunībā, un tā lietošana var ietekmēt ne tikai jaunieša garīgās spējas, bet arī augšanas procesu. Jauniešiem, kuri lieto alkoholu, var būtiski pasliktināties mācīšanās un atmiņa. Salīdzinājumā ar tiem, kuri dzer nedaudz, pastāvīga alkohola lietošana var novest pie tā, ka jaunieši pieaugot nekad nespēs tikt līdzīgi citiem, jo alkohols ietekmē smadzeņu sistēmu, kas kritiski svarīga gan atmiņai, gan jaunas informācijas uzglabāšanai, tai skaitā mazina spēju atcerēties to, kas tikko iemācīts. Tādēļ alkohola lietošanas izplatība skolās uzskatāma par būtisku problēmu.

¹⁴ American Medical Association. Harmful Consequences of Alcohol Use on the Brains of Children, Adolescents and College Students. USA, 2003. <http://www.ama-assn.org/ama/pub/category/9416.html>

7. Vecāku ģimene un ģimenes attiecības

Vieni no spēcīgākajiem riska un vienlaikus aizsargājošajiem faktoriem ir pieredze, ko bērns/ jauniešs gūst vecāku ģimenē jau no agras bērnības. Vecāku konflikti, vecāku un bērnu savstarpējie konflikti, vecāku nespēja (laika trūkuma, zināšanu trūkuma u.c. iemeslu dēļ) vai arī nevēlēšanās nodarboties ar bērna audzināšanu, ne tikai pārraugot viņa uzvedību, sekmes skolā un brīvā laika nodarbes, bet arī iedziļinoties un palīdzot risināt viņa problēmas, bieži ir galvenie vai vieni no galvenajiem cēloņiem bērna deviantai rīcībai pusaudža gados.

Lai arī aptaujāto jauniešu uzvedību šajā vecumā vairāk ietekmē draugi, apkārtējā kopiena – vienaudži, sabiedrībā populāru personu paustie uzskati un rīcība, tomēr lielākā daļa skolēnu šajā laikā turpina dzīvot vecāku ģimenē, ir atkarīgi no saviem vecākiem un līdz ar to ir ģimenes aizsargāti vai pakļauti tās nelabvēlīgai ietekmei. Apjomīgā informācija, kas šīs aptaujas ietvaros tika noskaidrota gan par vecāku ģimeni, gan par jauniešu un vecāku savstarpējām attiecībām, dod iespēju gan kvantitatīvi raksturot ģimenes vidi, gan pārbaudīt hipotēzi par saistību starp attiecībām ģimenē un psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu/lietošanu. Lai pārbaudītu šīs ietekmes spēku un veidus, vispirms raksturosim aptaujā iekļauto Rīgas skolēnu dzīves apstākļus un vecāku ģimeni.

7.1. Ģimenes struktūra un dzīves apstākļi

Aplūkojot dzīves apstākļus, galvenais rādītājs ir ģimenes struktūra – pilna vai nepilna ģimene. Lai arī lielākā daļa aptaujāto skolēnu dzīvo ar abiem vecākiem (65%), tomēr ievērojama ir arī to jauniešu daļa (23%), kuri dzīvo nepilnā ģimenē – bez viena no vecākiem, 8% ar māti vai tēvu un attiecīgi ar patēvu vai pamāti, 3% dzīvo cita veida apstākļos.

Aptuveni pusei atbildējušo skolēnu¹⁵ vecāku ir augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība (54% mātei un 48% tēvam), aptuveni katram ceturtajam no vecākiem ir vidējā profesionālā vai nepabeigta vidējā profesionālā izglītība, savukārt vidējā vai nepabeigta vidējā izglītība ir 16% mātēm un 19% tēviem.

31. tabula. Vecāku izglītības līmenis (%)

	Māte	Tēvs	Ģimenes izglītības līmenis
Pamata vai nepabeigta pamata	1	1	1
Vidējā vai nepabeigta vidējā	16	19	12
Vidējā profesionālā vai nepabeigta vidējā profesionālā	28	33	24
Augstākā vai nepabeigta augstākā	54	47	64

36% atbildējušo skolēnu mājās sarunājas latviešu valodā, 13% – latviešu un citā valodā un 50% – citā valodā.

Viens no jaunieša dzīves apstākļu indikatoriem ir vecāku ģimenes materiālās labklājības līmenis. Iepriekšējie pētījumi liecina, ka pastāvošā saikne starp ģimenes materiālo labklājību un psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu vai lietošanu nav viennozīmīgi skaidrojama. Pirmkārt, zems ģimenes materiālās labklājības līmenis ierobežo pieeju visa veida resursiem, to skaitā iespējām nodrošināt jauniešiem pilnvērtīgu izglītību un brīvā laika nodarbes, otrkārt, slikti materiālie apstākļi nereti ir sekas tieši pašu vecāku antisociālai uzvedībai. Iespējams, runājot par psihoaktīvo vielu lietošanu, tas ir viens no būtiskākajiem jauniešu deviantās uzvedības cēloņiem. No otras puses, iepriekšējo pētījumu dati liecina, ka ir atsevišķi nelegālo atkarību izraisīto vielu veidi, piemēram, kokaīns, amfetamīnu grupa, kas ir „prestīžāki” un ko biežāk lieto jaunieši, kuri auguši un dzīvo materiāli labāk nodrošinātās ģimenēs.

Tā kā izlasē iekļauti tikai Rīgas mācību iestāžu audzēkņi, tad nav pārsteigums, ka kopumā nedaudz vairāk kā trešdaļa (37%) skolēnu vecāku ģimenes labklājības līmeni salīdzinājumā ar citām ģimenēm valstī vērtē kā vidēju, 58% – kā labāku par vidējo un tikai 5% – kā sliktāku.

Lai precīzāk novērtētu ģimenes materiālo stāvokli, anketā tika iekļauti jautājumi par situācijām/lietām, kuras ģimene var atļauties (sk. 32. tabulu). Atbildes uz šiem jautājumiem apliecina, ka rīdzinieku materiālais stāvoklis ir augstāks nekā vidēji valstī. Salīdzinoši maz ir tādu ģimeņu, kurās pēc jaunieša vērtējuma gandrīz

¹⁵ Mātes izglītību nezina 9% respondentu, savukārt tēva – 19% un vismaz vienam no vecākiem – 6%.

vienmēr vai bieži vecākiem nav pat tik daudz naudas, lai apmaksātu ārpusklases pasākumus (6%), tāds pats ir to ģimeņu īpatsvars, kurās vecākiem tik tikko pietiek naudas, lai iegādātos pašu nepieciešamāko.

32. tabula. **Materiālā stāvokļa un materiālo iespēju novērtējums vecāku ģimenē (% , vid.)**

	Gandrīz nekad	Reti	Dažreiz	Bieži	Gandrīz vienmēr	Aritmētiskais vidējais
Vecāki ir trūcīgi finansiālā ziņā	55	27	14	2	1	1,67
Vecāki nevar atļauties nopirkt mašīnu	44	22	15	10	9	2,18
Vecākiem tik tikko pietiek naudas apmaksāt nepieciešamāko	66	20	8	3	3	1,57
Vecākiem nepietiek naudas apmaksāt ārpusklases pasākumus	70	16	8	3	3	1,52

7.2. Vecāku un bērnu savstarpējās saites: uzraudzība un kontrole

Vecāku uzraudzība un kontrole pār pusaudža uzvedību mazinās, jauniešiem kļūstot vecākam. Tomēr bērna uzvedības pārraudzība, pārmērīga vai pārāk maza kontrole var ietekmēt – veicināt vai kavēt gan antisociālas uzvedības veidošanos, gan atkarību veicinošu vielu lietošanu.

Vecāku uzraudzību un kontroli raksturo vairāki indikatori – informētība un ieinteresētība par bērna/jaunieša gaitām, prasības pret jauniešu – prasību izvirzīšana un to izpildes kontrole. Jauniešiem tika lūgts novērtēt, cik lielā mērā viņu vecāku attieksme un rīcība atbilst noteiktiem raksturojumiem. Spriežot pēc atbildēm, svarīgākais vecākiem ir jaunieša sekmes skolā – prasība, lai jauniešis labi mācītos. Par saviem vecākiem atbilstošu šādu prasību atzinuši gandrīz visi aptaujātie (97%).

Vecāku vadība un kontrole, ko raksturo informētība par to, kur un ar ko kopā bērns atrodas, kur un ar ko kopā pavada brīvo laiku, šajā vecuma posmā vēl ir diezgan stipri izteikta.

Lielākā daļa vecāku (84%) pazīst savu bērnu draugus, zina, kur un ar ko kopā viņu bērns mēdz pavadīt vakarus (80/79%). Puse vecāku stingri nosaka, cikos jāatgriežas mājās, un trešajai daļai jauniešu tiek noteikts arī tas, ko drīkst darīt ārpus mājas un ko ne.

Salīdzinoši retāk vecāki sazinās ar bērna draugu vecākiem.

33. tabula. **Vecāku informētība un attieksme pret bērna brīvā laika nodarbēm jauniešu skatījumā (%)**

Apgalvojumu vērtējums	Ļoti atbilstoši	Drīzāk atbilstoši	Drīzāk neatbilstoši	Ļoti neatbilstoši
Vecāki ir stingri noteikuši, ko es mājās drīkstu darīt, ko nē	11	29	42	18
Vecāki ir stingri noteikuši, ko es drīkstu ārpus mājas darīt, ko nē	10	26	42	22
Vecāki ir stingri noteikuši, cikos vakarā jābūt mājās	19	31	36	14
Vecāki zina, ar ko es vakarā esmu kopā	41	38	15	6
Vecāki zina, kur es esmu vakaros	42	38	14	5
Vecāki pazīst manus draugus	46	38	12	3
Vecāki pazīst manu draugu vecākus	15	29	35	21
Vecāki bieži sazinās ar draugu vecākiem	5	14	39	42
Vecāki dažreiz sazinās ar draugu vecākiem, lai aprunātos	5	14	32	49
Vecāki seko manām nodarbēm brīvajā laikā	13	33	34	21

Iepriekš aplūkoto informāciju precīzē atbildes uz jautājumu par vecāku informētību saistībā ar brīvā laika pavadīšanu sestdienu vakaros. Vairāk nekā divas trešdaļas jauniešu atzīst, ka gandrīz vienmēr vai lielākoties viņu vecāki ir informēti, kur un kā jaunieši pavada brīvdienas vakarus. Salīdzinot 9. un 10. klases skolēnu atbildes, šajā jautājumā nav novērojamas nekādas atšķirības. Turpretī statistiski būtiskas atšķirības ir starp zēnu un meiteņu vecāku informētību. Tam var būt divējāds izskaidrojums – pirmkārt, vecāki vairāk uztraucas, kur un ar ko kopā brīvo laiku pavada viņu meitas, savukārt meitenes biežāk nekā zēni pastāsta vecākiem par savām brīvā laika nodarbēm. To zināmā mērā apliecina arī atbildes uz nākamo jautājumu.

34. tabula. **Vecāku informētība par bērna brīvā laika pavadīšanu sestdienu vakaros (%)**

	Visi	Zēni	Meitenes
Gandrīz vienmēr	49	45	54
Bieži	30	30	31
Dažreiz	12	15	9
Reti	5	6	3
Gandrīz nekad	4	5	3

Statistiski nozīmīgas ir atšķirības, kas novērojamas zēnu un meiteņu atbildēs uz jautājumu, vai jaunieši slēpj no vecākiem to, ar ko nodarbojas vakaros un brīvdienās. Zēniem ir raksturīgāka tendence slēpt visu vai daudz ko no tā, ar ko viņi mēdz nodarboties, savukārt meitenes ir atklātākas. Vēl lielākas atšķirības novērojamas, kad jautājums skar skolas gaitas un mācības. Meitenes ievērojami biežāk nekā zēni stāsta mājiniekiem par savām skolas gaitām. Līdzīgi kā iepriekšējā gadījumā, salīdzinājumā starp klasēm būtiskas atšķirības jauniešu uzvedībā netiek novērotas.

35. tabula. **Vakaru un brīvdienu nodarbes satura slēpšana no vecākiem (%)**

	Visi	Zēni	Meitenes
Slēpj visu	7	9	4
Daudz ko noslēpj	10	11	10
Kaut ko noslēpj	28	29	27
Maz ko slēpj	35	32	38
Neko neslēpj	20	19	21

36. tabula. **Mājinieku informēšana par ikdienas skolas gaitām (%)**

	Visi	Zēni	Meitenes
Izstāsta gandrīz visu	17	14	21
Daudz ko izstāsta	26	21	30
Kaut ko patur pie sevis	21	35	28
Daudz ko nestāsta	12	14	11
Gandrīz neko nestāsta	13	17	10

Svarīgs ģimenes attiecību rādītājs ir laiks, ko vecāki pavada kopā ar bērniem, un aktivitātes, kuras tiek veiktas kopā ar ģimeni. To raksturo gan kopā pavadītie darbdienas vakari, gan brīvdienas pasākumi. Puse jauniešu gandrīz nekad vai ļoti reti mēdz kopā ar vecākiem pavadīt brīvo laiku darbdienas vakaros. Bieži vai gandrīz vienmēr ar vecākiem kopā ir aptuveni katrs piektais no aptaujātajiem. Nedēļas nogalēs kopā ar vecākiem brīvo laiku pavada aptuveni trešā daļa jauniešu. Nav tiešu kritēriju, lai izvērtētu šos rādītājus, tomēr, ņemot vērā jauniešu vecumu, jāatzīst, ka pietiekami liela daļa aptaujāto vairāk vai mazāk regulāri pavada laiku kopā ar vecākiem. Šajā sakarībā svarīgi ir noskaidrot, kādas aktivitātes un kādas nodarbes aizpilda šo kopā pavadīto laiku.

37. tabula. **Brīvais laiks kopā ar vecākiem (%)**

	Gandrīz nekad	Reti	Dažreiz	Bieži	Gandrīz vienmēr
Darbdienās pavada brīvo laiku pēc skolas kopā ar vecākiem	22	28	29	15	7
Nedēļas nogales pavada kopā ar vecākiem	13	25	29	22	12

Visbiežāk brīvo laiku piepilda sarunas ar ģimenes locekļiem, kam seko kopīga TV skatīšanās, kā arī video/DVD skatīšanās, kas raksturo pasīvu atpūtu. Diezgan liela daļa – katrs ceturtais jauniešs kopā ar vecākiem mēdz spēlēt datorspēles. Aptuveni puse jauniešu kopā ar ģimenes locekļiem ceļo. Diemžēl vairāk nekā 40% aptaujāto gandrīz nekad kopā ar vecākiem neapmeklēja kino vai teātra izrādes un tāpat arī nemēdz kopā ar ģimeni sportot.

38. tabula. **Brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni (%)**

	Gandrīz nekad	Reti	Dažreiz	Bieži
Skatās televizoru	9	19	37	34

Skatās video/DVD	22	27	33	18
Apmeklē kino vai teātri	42	36	18	4
Nodarbojas ārā ar sportu u.tml.	43	27	19	12
Spēlē datorspēles	58	18	12	12
Sarunājas	2	7	22	69
Ceļo	17	29	34	20

7.3. Vecāku attieksme pret atkarību izraisošo vielu lietošanu

Vecāku attieksme pret dažādu psihoaktīvo vielu lietošanu un viņu pašu ieradumi šajā jomā, piemērs, ko viņi demonstrē bērniem, nešaubīgi ietekmē gan vecumu, kad jauniešs pamēģina vai uzsāk lietot psihoaktīvās vielas, gan arī jaunieša attieksmes veidošanos pret šo vielu lietošanu. Kā liecina iepriekš veikto pētījumu dati, mūsu valstī jauniešs visbiežāk ģimenē sastopas ar alkohola lietošanu un nereti tieši vecāki ir tie, kas pirmie piedāvā bērnam iedzert vai pieļauj alkohola lietošanu, vai ar savu personisko piemēru demonstrē, ka tā ir parasta ikdienas parādība un neatņemama svētku sastāvdaļa. Visi šie faktori var atstāt vienlīdz spēcīgu ietekmi gan uz jaunieša uzskatiem šajā jautājumā, gan psihoaktīvo vielu lietošanas uzsākšanu. Visstingrākajai vecāku kontrolei un pārraudzībai šajos jautājumos nebūs nekāds efekts, ja jau no agras bērnības jauniešs ģimenē vēros alkohola lietošanu ikdienā vai, piemēram, svētku reizēs.

Lai gūtu priekšstatu par vecāku attieksmi, jauniešiem tika lūgts novērtēt, kāda, viņuprāt, būtu vecāku reakcija, ja viņi smēķētu cigaretes, piedzertos vai smēķētu marihuānu/hašišu. Kopumā vairums jauniešu atzīst, ka vecāku reakcija būtu negatīva – viņi būtu pilnībā vai ļoti lielā mērā pret jebkuru no minētajām rīcībām. Protams, gandrīz visi (96%) aptaujātie uzskata, ka vislielākajā mērā vecākiem būtu iebildumi pret marihuānas vai hašiša smēķēšanu. Interesanti, ka nedaudz lielāka ir to jauniešu daļa, kuri uzskata, ka vecāki būtu pilnīgi pret, ja jauniešs smēķētu cigaretes, nekā tad, ja piedzertos (65% pret 60%).

39. tabula. Vecāku reakcijas vērtējums (%)

Ja viņu bērns....	Būtu pilnīgi pret	Būtu ļoti pret	Būtu diezgan pret	Viņiem būtu vienalga
... smēķētu cigaretes	65	17	16	3
... piedzertos	60	21	20	2
.... smēķētu marihuānu/ hašišu	91	5	3	0

Kā jau minēts, prasības pret bērnu ir tikai viens no aspektiem, kas var ietekmēt jaunieša izvēli un rīcību. Nākamais ir pašu vecāku demonstrētais piemērs. Šajā aspektā detalizētāk aplūkots alkohola lietošanas izplatība vecāku vidū un attieksme pret to. Rezultāti liecina, ka aptuveni tikai puse jauniešu (52%) nekad nav ievērojuši, ka tēvs lietotu alkoholu līdz pilnīgam apreibumam, 9% to novērojuši bieži vai pat ļoti bieži. Mātes piemērs ir mazāk negatīvs, tomēr kopumā katrs ceturtais jauniešs kaut reizi ir novērojis savu māti dzeram alkoholu līdz pilnīgam apreibumam.

40. tabula. Novērojums par alkohola pārmērīgu lietošanu vecāku vidū (%)

Tēvs vai māte lietojis alkoholu līdz pilnīgam apreibumam	Nekad nav novērots	Reti	Dažreiz	Bieži	Ļoti bieži	Nedzīvo kopā ar tēvu/māti
Tēvs	52	22	10	5	4	8
Māte	69	16	6	2	1	7

Alkohola lietošana, īpaši svētkos un izklaides pasākumos, ir tik dziļi iesakņojusies mūsu tautas tradīcijās un ir tik plaši izplatīta, ka vecāki bieži vien neapzinās, ka tieši viņi paši ir pirmie, kas rāda saviem bērniem piemēru un pat veicina alkohola lietošanas uzsākšanu. Par to liecina atbildes uz jautājumu par alkohola lietošanu kopā ar vecākiem. Tikai 11% ģimeņu vecāki alkoholu nelieto. Nedaudz vairāk kā puse aptaujāto jauniešu ir vai nu pagāršojuši, vai mēdz iedzert kādu alkoholisko dzērienu kopā ar tēvu vai māti. 2% jauniešu atzīst, ka pat bieži iedzer kopā ar vecākiem. Interesanti atzīmēt, ka vecāki šajā aspektā brīvāk izturas pret meitām, biežāk piedāvājot nogaršot alkoholu vai pieļaujot iespēju iedzert kopā ar viņiem. Iespējams, vecāki uzskata, ka meiteņu vidū šādai rīcībai būs mazāk tālejošas sekas.

41. tabula. Alkoholisko dzērienu lietošana kopā ar vecākiem (%)

	Visi	Zēni	Meitenes
Vecāki alkoholu nelieto	11	12	10
Vecāki nekad nav piedāvājuši alkoholiskos dzērienus	35	42	30
Mēdz pagaršot nedaudz alkoholiskos dzērienus kopā ar mammu un/vai tēti	38	31	45
Dažreiz iedzer glāzi alkoholiska dzēriena kopā ar mammu un/vai tēti	14	13	14
Bieži iedzer glāzi alkoholiska dzēriena kopā ar mammu un/vai tēti	2	2	1

Kopumā jāsecina, ka alkohola lietošana ģimenēs, kur aug bērni, līdz pat šim laikam netiek uzskatīta par īpašu problēmu, jo lielākā daļa jauniešu var novērot alkohola lietošanu savas ģimenes ikdienā vai svētkos, daļa jauniešu lieto alkoholu kopā ar vecākiem, daļai jauniešu vecāki nav īpaši lieguši to darīt. Lai arī vecāku mājas nav pati populārākā vieta, kur jaunietis mēdz lietot alkoholiskos dzērienus, tomēr tikai mazāk nekā puse jauniešu (42%, no kuriem 2% vispār nelieto alkoholu) to nav darījuši vecāku mājās. Tātad savukārt vairāk nekā puse aptaujāto (58%) to ir darījuši vai mēdz darīt vecāku mājās.

7.4. Ģimenes attiecību ietekme uz MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/ lietošanu

Faktoru noteikšana

Iepriekšējā sadaļā, pamatojoties uz aptaujas rezultātiem, tika raksturotas ģimenes attiecības, piesaiste ģimenei, bērnu–vecāku savstarpējās saites un vecāku attieksme (tajā skaitā personiskā piemēra raksturojums) pret MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanu, kā arī alkohola lietošana vecāku ģimenē. Atsevišķas atbildes uz jautājumiem dod iespēju raksturot tikai kādu atsevišķu ģimenes attiecību aspektu. Lai kopumā novērtētu, cik lielā mērā ģimenes attiecību stiprums vai vājums kavē vai sekmē jaunieša deviantu rīcību (šajā gadījumā MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu vai lietošanu), tika veikta faktoranalīze.

Analīzei tika pakļauts jauniešu vērtējums par attiecībām ar vecākiem, vecāku vadības un kontroles raksturojums u.c. attiecību aspekti, kas iztirzāti iepriekšējā sadaļā, kā arī atsevišķi vērtējumi par ģimenes materiālo labklājību, vecāku nodarbošanās, izglītība, jauniešu vērtējums par vecāku pieredzi alkohola lietošanā un smēķēšanu.

No 62 pazīmēm jeb apgalvojumiem, kas raksturo vecāku ģimeni, attiecības un piesaisti ģimenei, kopējo aktivitāšu pieredzi, faktoranalīzes rezultātā (Kaiser–normalized varimax rotation) tika iegūti 17 faktori vai attiecību dimensijas, ap kurām grupējas jauniešu subjektīvie vērtējumi (sk. 25. pielikumu). Faktoru skaita noteikšanai izmantota metode, kas izdala faktoros, kuru īpašvērtība (Eigenvalues) jeb dispersija kovariāciju matricā ir lielāka par 1. Iegūtie faktori kopumā izskaidro 66% sakarību starp šiem 62 indikatoriem. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas piederības līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

Turpmākajā analīzē tika pārbaudīta saistība starp ģimenes attiecību stiprumu un MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanu. Šajā gadījumā kā atkarīgais mainīgais tika definēts nelegālo atkarības vielu pamēģināšanas vai lietošanas fakts.

Tika aprēķināts jauns dihotoms mainīgais, kurā vērtība „1” piešķirta katram respondentam, kurš kaut reizi pamēģinājis kaut vienu no MIN grupas atkarību izraisošajām vielām, bet vērtība „0” – visiem pārējiem. Šajā nolūkā tika veikta loģistiskās regresijas analīze, lai noskaidrotu dažādu faktoru ietekmes stiprumu uz šo vielu pamēģināšanu (sk. 26. pielikumu). Kā atkarīgais mainīgais tika definēts pamēģināšanas vai lietošanas fakts.

Vispirms aplūkosim faktoranalīzes rezultātus (faktoru slodžu matricas sk. 25. pielikumā).

1. dimensija/faktors – vecāku–bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās. Raksturo labas vecāku–bērnu attiecības, savstarpēju uzticēšanos un paļaušanos vienam uz otru: iekļauj tādus aspektus kā vecāku mīlestību un rūpes par bērnu; to, ka vecāki atrod laiku, lai pārrunātu ar bērnu viņa personīgos jautājumus; vecāki sniedz jebkuru cita veida palīdzību saviem bērniem un neliedz padomu mācību, kā arī citos jautājumos un iecerēs. Šajās ģimenēs bieži notiek sarunas vienam ar otru.

2. dimensija/faktors – vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām. Raksturo ciešas ģimenes saites un kontroles iespējas. Vecāki ir informēti par sava bērna gaitām, kam acīmredzot pamatā ir ciešas savstarpējās attiecības ģimenē. Šī raksturojuma dimensija piemīt jauniešiem no ģimenēm, kur vecāki lielākoties vai nekad nezina, kur un ar ko kopā bērni pavada vakarus, kur pavada brīvdienas. Vecāki vienmēr ir informēti, kur viņu bērns atrodas vakaros un ar ko kopā pavada vakarus, kur un ko dara brīvdienās, savukārt bērns neslēpj no vecākiem savas gaitas vakaros un brīvdienās. Šo jauniešu vecāki pazīst bērna draugus, nedēļas nogales un darbdienas vakarus pēc mācībām jaunietis pavada kopā ar vecākiem.

3. dimensija/faktors – ģimenes materiālās labklājības vērtējums. Apvieno jauniešus pēc vecāku ģimenes materiālā statusa. Iekļauj tos, kuri nāk no salīdzinoši pārtikušām/ turīgām ģimenēm: nav problēmas apmaksāt ikdienā nepieciešamo un ģimenes labklājības līmenis salīdzinājumā ar citām ģimenēm mūsu valstī ir virs vidējā.

4. dimensija/faktors – ciešas saites ar draugiem un viņu vecākiem. Raksturo jaunieša vecāku attiecības ar viņa draugiem. Šo jauniešu vecāki ir informēti par sava bērna draugiem – pazīst draugus un viņu vecākus.

5. dimensija/faktors – ticīgums vecāku ģimenē. Apvieno jauniešus no ticīgām ģimenēm un ticīgas vides.

6. dimensija/faktors – aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpuskolas dzīvē. Raksturo ģimenes, kurās vecāki aktīvi interesējas un iekļaujas bērna sabiedriskajā dzīvē, piedaloties ārpusklasses un skolas pasākumos, kā arī sporta pasākumos. Vecāki atbalsta un rosina arī pašu jauniešu piedalīties ārpuskolas organizētos pasākumos.

7. dimensija/faktors – vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai. Raksturīga izteikta vecāku kontrole pār bērna ārpus skolas pavadīto laiku, brīvā laika aktivitātēm: vecāki ir stingri noteikuši, ko jauniešiem drīkst darīt mājās un ārpus mājas. Tāpat stingri ir noteikts, cik ilgi jauniešiem vakaros jābūt mājās. Vecāki rūpīgi seko jaunieša nodarbēm brīvajā laikā, un viņiem ir ļoti svarīgi, lai viņu bērns labi mācītos arī skolā.

8. dimensija/faktors – vecāku atbalsts sporta gaitām. Apvieno jauniešus, kuri nodarbojas ar sportu un kuru vecāki, atbalsta jaunieša sporta gaitas, seko un interesējas par tām. Vecākiem ir svarīgi, ka jauniešiem piedalās ārpuskolas pasākumos, t.sk. sporta pasākumos, gūstot panākumus šajā jomā.

9. dimensija/faktors – aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi. Galvenais akcents uz bērnu un vecāku sadarbību, kas balstās uz kopīgām interesēm un iesaisti brīvā laika aktivitātēs: kopīgām nodarbēm ar sportu un kopīgiem teātra un kino apmeklējumiem. Sporta aktivitātes neapšaubām iespējamās tikai tādās ģimenēs, kur gan tēvs, gan māte vairāk vai mazāk regulāri nodarbojas ar sportu.

10. dimensija/faktors – vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību. Raksturo vecāku attieksmi pret bērnu rīcību – veselībai kaitīgajiem ieradumiem utt. Iekļauj jauniešu vērtējumu par savu vecāku nosodošu attieksmi gadījumos, ja jauniešiem smēķētu cigaretes, marihuānu/hašišu vai piedzertos.

11. dimensija/faktors – pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: TV, video, datorspēles. Vecāku un bērnu attiecības raksturo kopīga pasīva brīvā laika pavadīšana: darbdienās brīvo laiku pēc mācībām jauniešiem pavada mājās kopā ar vecākiem, kopā ar ģimeni skatoties TV un video/DVD, spēlējot datorspēles.

12. dimensija/faktors – veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē. Līdzīgi kā 8. faktors, apvieno jauniešus no ģimenēm, kurās augstu tiek vērtēts veselīgs dzīvesveids, vecāki uzver godīgumu dzīvē un sporta spēlēs.

13. dimensija/faktors – vecāku alkohola lietošanas pieredze. Raksturo ģimenes, kurās vecāki paši nemēdz lietot alkoholu līdz pilnīgai apreibuma stadijai un līdz ar to nerāda saviem bērniem negatīvu pieredzi.

14. dimensija/faktors – vecāku tolerance attieksmē pret alkohola lietošanu. Raksturo vecāku attieksmi pret alkohola lietošanu – vecāki nekad nav piedāvājuši jauniešiem alkoholu, un jauniešiem nemēdz to lietot savu vecāku mājās.

15. dimensija/faktors – vecāku izglītības līmenis. Apvieno jauniešus pēc vecāku izglītības pakāpes.

16. dimensija – vecāku ģimene un nodarbošanās. Apvieno jauniešus pēc vecāku nodarbinātības veida un ģimenes sastāva.

17. dimensija – visas ģimenes aktīva iesaiste sportā. Atkal ģimenes, kurās cieņā ir nodarbošanās ar sportu, apvieno jauniešus, kuru brālis vai māsa, kā arī māte aktīvi nodarbojas ar sportu.

Faktoru ietekmes uz MIN grupas vielu lietošanu analīze

Turpmākajā analīzē, izmantojot loģistiskās regresijas metodi, tika pārbaudīta saistība starp faktoranalīzē noteiktajiem ģimenes faktoriem un MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/lietošanu.

42. tabula. Ģimenes faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

	Regresijas B vērtības	Exp(B)
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. regresiju analīzē >0.5)</i>		
2. Vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām	-0,449	0,638
7. Vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	-0,175	0,840
10. Vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	-0,406	0,666
14. Vecāku tolerance attieksmē pret alkohola lietošanu	0,296	1,345
<i>Faktori, kuri nav saistīti ar MIN pamēģināšanu (Sig. dispersiju analīzē >0.5)</i>		
1. Vecāku – bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās	-0,071	0,932
3. Ģimenes labklājības vērtējums	-0,109	0,897
4. Ciešas saites ar draugiem un viņu vecākiem	-0,122	0,885
5. Ticīgums vecāku ģimenē	-0,092	0,912
6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpuskolas dzīvē	0,060	1,062
8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	-0,007	0,993
9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi	0,012	1,012
11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: TV, video, datorspēles	-0,124	0,884
12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē	-0,054	0,947
13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	0,147	1,159
15. Vecāku izglītības līmenis	-0,005	0,995
16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	0,032	1,033
17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā	0,139	1,149

Datu analīze parādīja, ka starp tiem jauniešiem, kuri pamēģinājuši vai lieto MIN grupas atkarības vielas, un tiem, kas to nekad nav darījuši, pastāv atšķirības atkarībā no bērnu–vecāku attiecībām ģimenē, ģimenes saišu vājuma vai stipruma un audzināšanas ģimenē.

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp šo vielu izmēģinātāju/lietotāju un pārējo jauniešu grupu bija četrās no iepriekš aprakstītajām faktoru grupām: 2., 7., 10. un 14.

Rezultāti liecina, ka starp tiem jauniešiem, kuri pamēģinājuši vai lieto MIN grupas atkarības vielas, un tiem, kas to nekad nav darījuši, pastāv atšķirības atkarībā no piesaistes ģimenei un ģimenes attiecību stipruma. Tas apliecina hipotēzi, ka ģimenes attiecību ciešums, piesaiste ģimenei dažādos aspektos ietekmē riska varbūtību, ka jauniešiem pamēģinās kādu no atkarību izraisošajām vielām.

Viens no spēcīgākajiem riska faktoriem ir vājas saites bērnu un vecāku starpā, savstarpējās uzticības trūkums.

Pirmkārt, kā rāda regresijas modeļa rezultāti, pastāv lielāka iespējamība, ka MIN grupas atkarību izraisošās vielas biežāk pamēģinājuši vai lieto jaunieši, kuriem ir vāji izteikta piesaiste ģimenei (vecāki neinteresējas un bērni neinformē par saviem draugiem un savām gaitām ārpus skolas), vecāki maz vai praktiski nemaz nekontrolē jaunieša brīvā laika aktivitātes, ir mazāk informēti vai nav informēti par to, kā un ar ko kopā jauniešiem pavada vakarus, savukārt jauniešiem slēpj no vecākiem savas nodarbes vakaros un brīvdienās u.tml.

Otrkārt, šī pētījuma rezultāti apliecina, ka disciplīna, saprātīga kontrole, kas ietver skaidri formulētas prasības bērna uzvedībai, mazina risku, ka jauniešiem pamēģinās vai uzsāks MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanu. Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp lietotāju un nelietotāju grupu atkarībā no audzināšanas vecāku ģimenē un no prasībām, kādas vecāki izvirza bērniem. Ir lielāka varbūtība, ka jaunieši, kuri pamēģinājuši vai lieto MIN grupas atkarības vielas, biežāk auguši ģimenēs, kam raksturīgs zems kontroles līmenis pār jaunieša brīvā laika gaitām ārpus skolas: vecāki nav formulējuši savas prasības, ko bērns drīkst

vai nedrīkst darīt gan mājās, gan ārpus mājas, vecāki neinteresējas vai neseko līdzī jauniešu brīvā laika nodarbēm un nav stingri noteikuši, cikos jāierodas mājās. Šo bērnu vecākiem nav īpaši svarīgi, lai jauniešiem būtu labas sekmes skolā. Un pretēji – kā aizsargājošs faktors darbojas vecāku kontrole un ieinteresētība. Jaunieši, kuru ģimenēs ir spēcīgi izteikta vecāku kontrole, ir skaidri definēti uzvedības noteikumi (tiek kontrolētas jauniešu gaitas ārpus mājas un nodarbes mājās, tiek izvirzītas stingras prasības par mājās pārnākšanas laiku utt.), kuru vecākiem ir svarīgi, lai bērnam būtu labas sekmes skolā utt., biežāk atturējušies no psihoaktīvo vielu pamēģināšanas vai lietošanas.

Treškārt, būtisks aizsargājošs vai riska faktors ir vecāku attieksme pret bērna riska uzvedību – šajā gadījumā atkarību izraisošo vielu lietošanu. Domājams, nav daudz tādu ģimeņu, kurās vecāki atbalstītu bērna smēķēšanu, alkohola vai marihuānas lietošanu. Tomēr, kā liecina analīze, arī vecāku vienaldzīga un neieinteresēta attieksme pret bērna rīcību var būt nopietns riska faktors. Iespēja, ka jauniešiem pamēģinās vai lietos atkarību izraisošas vielas, ir lielāka tajās ģimenēs, kur pēc jaunieša vērtējuma vecākiem būtu vienaldzīga, ja tie uzzinātu, ka viņu bērns smēķē cigaretes, marihuānu/hašišu vai lieto alkoholu.

Pēdējais faktors, kas nozīmīgi ietekmē atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas iespējamību (turklāt pēc vērtības tas ir visspēcīgākais), ir vecāku tolerance attiecībā pret alkohola lietošanu. Tas lielā mērā saistīts ar iepriekš aprakstīto. Fakts, ka vecāki pieļauj alkohola lietošanu mājās un paši kopā ar bērnu iemalko alkoholiskos dzērienus, palielina iespējamību, ka jauniešiem jūties brīvāk, pamēģinot un, iespējams, arī turpinot lietot MIN grupas atkarību izraisošas vielas.

Faktoru ietekmes uz tabakas un alkohola lietošanu analīze

Lai noskaidrotu ģimenes faktoru ietekmi uz legālo atkarību izraisošo vielu – tabakas un alkohola lietošanu, tika veikta regresijas analīze. Kā atkarīgie mainīgie tika definēti regulāras smēķēšanas un piedzeršanās fakts.

Analīzes rezultāti liecina (sk. 26. pielikumu), ka ģimenes faktoriem ir nozīmīgāka saistība ar to, ka jauniešiem smēķē vai lieto alkoholu, nekā ar iespējamību, ka jauniešiem varētu būt lietojis MIN grupas vielas. Viens no skaidrojumiem varētu būt tas, ka vecāki pret alkohola lietošanu un smēķēšanu tomēr izturas daudz iecietīgāk nekā pret narkotiku lietošanu. Otrkārt, paši vecāki bieži vien rāda piemēru, smēķējot un lietojot alkoholu kā svētkos, tā ikdienā, pieļaujot vai pat piedāvājot pusaudzīm iedzert, piemēram, svētku reizēs. Iespēju, ka jauniešiem jau 15-16 gadu vecumā sācis vairāk vai mazāk regulāri smēķēt visspēcīgāk ietekmē iecietīga vecāku attieksme pret alkohola lietošanu un smēķēšanu. Negatīva korelācija ar smēķēšanas faktu ir virknei ģimenes faktoru, kas saistīti ar vecāku informētību un veselīga dzīvesveida pieņemšanu, t.i. – iespēju, ka jauniešiem regulāri smēķē, nozīmīgi mazina ciešas vecāku un bērnu savstarpējās saites ģimenē, vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām, vecāku negatīva attieksme pret smēķēšanu. Otra faktoru grupa, kas mazina iespējamību, ka jauniešiem būs kļuvis par regulāru smēķētāju ir aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni, veselīgs dzīvesveids ģimenē un sportošana ģimenē.

Dati liecina, ka ģimenes attiecību un tradīciju ietekme uz alkohola lietošanu, t.i. uz faktu, ka jauniešiem piedzērušies ir samērā līdzīga kā smēķēšanas gadījumā. Ģimenes loma šajā gadījumā ir vēl spēcīgāka. Bez iepriekš minētajiem faktoriem, iespējams, ka jauniešiem būs pārmērīgi lietojis alkoholu ietekmē vēl citi ar ģimeni saistītie faktori. Līdzīgi kā iepriekšējā gadījumā, šo iespēju vislielākajā mērā ietekmē vecāku toleranta attieksme pret alkohola lietošanu. Savukārt negatīvi šo iespēju ietekmē vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām, kā arī kopējas ģimenes aktivitātes, sportošana un veselīgs dzīvesveids. Papildus iepriekš aplūkoto faktoriem, alkohola pārmērīgas lietošanas iespējamību nozīmīgi ietekmē pašu vecāku alkohola lietošanas pieredze, t.i. fakts, ka tēvs vai māte ir lietojuši alkoholu līdz pilnīgam reibumam. Savukārt šo iespēju mazina ģimenes kopējas aktivitātes ne tikai sportā, bet arī pasīva brīvā laika pavadīšana kopā, kā arī vecāku informētība un ieinteresētība par bērna gaitām, ko šajā gadījumā raksturo interese par bērna sporta gaitām un bērna līdzgaitniekiem – viņa draugu un draugu vecāku paziņšana.

43. tabula. Faktoru saistība ar regulāru smēķēšanu un piedzeršanos

	Regulāri smēķē		Alkohola (piedzeršanās pēdējo 30 dienu laikā)	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)
<i>Faktori, kuriem ir nozīmīga ietekme uz MIN pamēģināšanu (Sig. < 0.5)</i>				
1. Vecāku - bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās	-0,241	0,786	-0,034	0,966
2. vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām	-0,689	0,502	-0,601	0,548
9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni:	-0,390	0,677	-0,162	0,851

sports un kultūras pasākumi				
10. vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	-0,498	0,608	-0,450	0,637
12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē	-0,177	0,838	-0,085	0,918
14. Vecāku tolerance attieksmē pret alkohola lietošanu un smēķēšanu	0,485	1,624	0,758	2,134
4. Ciešas saites ar draugiem un to vecākiem	0,115	1,122	-0,144	0,866
8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	0,038	1,039	0,145	1,156
11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni : TV, video, datorspēles	-0,156	0,855	-0,283	0,754
13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	0,143	1,153	0,190	1,209
<i>Faktori, kuri nav saistīti ar regulāru smēķēšanu un piedzeršanos (Sig. dispersiju analizē >0.5)</i>				
3. Ģimenes labklājības vērtējums	0,102	1,107	0,004	1,004
5. Ticīgums vecāku ģimenē	-0,121	0,886	-0,109	0,897
6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpuskolas dzīvē	0,145	1,156	-0,132	0,876
7. vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	0,062	1,064	-0,131	0,877
15. Vecāku izglītības līmenis	-0,138	0,872	-0,133	0,875
16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	-0,175	0,839	-0,169	0,845
17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā	-0,011	0,989	0,065	1,067

Kopumā šīs aptaujas dati apliecina, ka attiecības un pieredze vecāku ģimenē ir vieni no riska vai aizsargājošiem faktoriem, kas palielina vai mazina MIN grupas atkarības vielu lietošanas risku.

Ģimenes jomā kā nozīmīgākie riska faktori jāmin vecāku kontroles trūkums, kas izpaužas vecāku neieinteresētībā vai nespējā sekot bērna gaitām, neuzticēšanās, kas izpaužas faktā, ka bērns slēpj no vecākiem savas gaitas, un vecāku vienaldzīgā vai pat pamudinošā reakcijā pret bērna riska uzvedību: smēķēšanu, dzeršanu.

Savukārt tiem jauniešiem, kuri nekad nav pamēģinājuši MIN grupas nelegālās atkarības vielas, raksturīga stiprāka piesaiste ģimenei, ciešākas ģimenes saites starp vecākiem un bērniem un stingrāka vecāku pārraudzība, kontrole pār bērna aktivitātēm. Atbilstoši jauniešu vērtējumam vecāki ļoti lielā mērā seko līdzī bērna brīvā laika aktivitātēm, ir informēti par to, ar ko nodarbojas un ar ko kopā viņu bērns pavada vakarus. No tā izriet arī fakts, ka vecāki pazīst sava bērna draugus. Nedēļas nogales un darbdienus vakarus pēc mācībām jaunieši mēdz pavadīt kopā ar vecākiem. Minētie faktori darbojas kā aizsargājošie faktori, kas mazina vielu pamēģināšanas vai lietošanas risku.

Analīzes rezultāti liecina, ka attiecības, situācija un vecāku attieksme, t.i. – ģimenes faktoram lielāka nozīme ir legālo psihoaktīvo vielu lietošanas gadījumā. Attiecības, vecāku piemērs, vecāku kontrole ir nozīmīgs kā riska tā arī aizsargājošs faktors, kas ietekmē kā smēķēšanu, tā arī alkohola lietošanu vai atturēšanos no tā. Šis rezultāts nepārsteidz, jo atšķirībā no nelegālajām psihoaktīvajām vielām, alkohola lietošana un smēķēšana ir ne tikai plaši izplatīta, bet tiek uztverta kā neatņemama mūsu ikdienas un svētku sastāvdaļa, arī vecāku attieksme pret šo parādību ir iecietīga un daudzkārt pat motivējoša.

8. Vides faktori

Viena no faktoru grupām, kura varētu ietekmēt nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vai lietošanas risku, ir tā saucamie apkārtējās vides faktori, kas raksturo drošību dzīvesvietas kopienā. Drošību dzīvesvietā sekmē ne vien tas, ka jaunietis ir fiziski neapdraudēts, bet arī paša jaunieša priekšstati par drošību – individuālās īpašības, rīcības prakse un ārējie strukturālie apstākļi, no kā atkarīga indivīda drošumspēja jeb spēja nezaudēt drošības sajūtu. Visbiežāk drošības sajūtu stiprina tas, ka jaunieši pazīst apkārtnes iedzīvotājus un paļaujas uz kopienas pārstāvju un valsts institūciju rīcības stratēģijām draudu apstākļos.

No 26 pazīmēm jeb apgalvojumiem, kas raksturo vidi, kurā dzīvo un uzturas jaunieši, faktoranalīzes rezultātā (*Kaiser–normalized varimax rotation*) tika iegūti 7 faktori vai attiecību dimensijas, ap kurām grupējas jauniešu subjektīvie vērtējumi (**30. pielikums**). Faktori kopumā izskaidro 64% sakarību starp šiem 26 indikatoriem (**29. pielikums**). Tika pārbaudīta saistība starp vides faktoriem un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu, kā atkarīgo mainīgo definējot nelegālo atkarības vielu pamēģināšanas vai lietošanas faktu.

Nozīmīgas atšķirības starp atkarību izraisošo vielu pamēģinājušajiem un nemēģinājušajiem jauniešiem tika konstatētas šādās pazīmēs:

- neuzticas valsts institūcijām, varai;
- jūtas droši vakaros mājās tuvumā un pilsētā;
- dzīvesvietas, mikrorajona un/vai skolas maiņa;
- labi zina apkārtnes vienaudžus (44. tabula).

44. tabula. Faktoru saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

	Nav pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Ir pamēģinājuši/ lietojuši MIN	Starpība
<i>Faktori, kuri ir saistīti ar MIN pamēģināšanu (Sig, <0,5)</i>			
Neuzticas valsts institūcijām, varai	-0,06	0,16	0,22*
Jūtas droši vakaros pilsētā un mājās tuvumā	-0,06	0,15	0,21*
Mainīta dzīvesvieta, mikrorajons	-0,05	0,11	0,16*
Labi zina apkārtnes vienaudžus	-0,03	0,07	0,10*
<i>Faktori, kuri nav saistīti ar MIN pamēģināšanu (Sig, dispersiju analizē >0,5)</i>			
Neapmierināts ar savu dzīvesvietu	-0,01	0,03	0,04
Vājas saites ar kaimiņiem	0,00	0,01	0,01
Kaimiņu vienaldzība pret jauniešu izdarībām	-0,01	-0,01	0,00

Piezīme. Lielāka vidējā faktora vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs vairāk, turpretī mazāka vērtība liecina, ka faktors grupai raksturīgs mazāk. Ar * iezīmētas statistiski nozīmīgās atšķirības.

Uzticēšanās valsts institūcijām

Būtiskākais no vides faktoriem, kas var veicināt atkarības vielu lietošanu, ir tas, cik lielā mērā jaunieši uzticas valsts institūcijām, varai (tai skaitā policijai un tiesai). Ja uzticība šīm institūcijām ir maza, jaunieši tās arī nerespektē, neuzskata to darbību par atbilstošu, likumus (arī tos, kas regulē atkarības vielu lietošanu) – par pamatotiem un neapšaubāmiem. Likumdevējvaras un tiesu varas leģitimitāte jauniešu acīs uzskatāma par vienu no ļoti būtiskiem jautājumiem saistībā ar nelegālo atkarības vielu lietošanas izplatību. Aptaujas rezultāti rāda, ka visvairāk jauniešu uzticas veselības aprūpes iestādēm (71%), vispārējās izglītības iestādēm (68%), tiesai (57%), baznīcai (51%), masu medijiem (52%) un policijai (50%). Krietni retāk jauniešu uzticību bauda arod biedrības (37%), Saeima (23%) un valdība (23%).

Kā minēts iepriekš, uzticēšanās valsts institūcijām ir saistīta ar narkotiku pamēģināšanas pieredzi – tie jaunieši, kuri pamēģinājuši vai lietojuši nelegālās atkarību izraisošās vielas, retāk uzticas baznīcai, vispārējās izglītības iestādēm, tiesu sistēmai, kā arī policijai, parlamentam un valdībai. Statistiski nenozīmīgas ir atšķirības starp narkotiku pamēģināšanu/ lietošanu un uzticēšanās līmeni plašsaziņas līdzekļiem un veselības aprūpes sistēmai.

Tāpat kā narkotiku pamēģināšana vai lietošana, arī regulāra smēķēšana ir saistīta ar jauniešu uzticēšanos valsts institūcijām. Tie jaunieši, kuri smēķē katru dienu, biežāk nekā citi neuzticas ne policijai, ne arī

vispārējās izglītības iestādēm. Tā, piemēram, izglītības iestādēm ļoti maz uzticas 20% no šīs grupas jauniešiem, bet starp jauniešiem, kuri nesmēķē vai smēķē neregulāri, izglītības iestādēm praktiski neuzticas 12%. Savukārt policijai gandrīz neuzticas trešdaļa to jauniešu, kuri smēķē katru dienu (30%), un 17% jauniešu, kuri nesmēķē vai smēķē neregulāri.

Drošība dzīvesvietā

Otrs būtiskākais faktors, kas ietekmē narkotiku pamēģināšanas vai lietošanas risku, ir drošība dzīvesvietas apkārtnē. Vairums aptaujāto jauniešu (83%) norādījuši, ka jūtas droši vakaros savas dzīvesvietas tuvumā – 43% uzskata, ka jūtas ļoti droši, bet 40% – drīzāk droši nekā nedroši. Draudu sajūta jauniešus vairāk uztrauc, atrodoties vakarā pilsētas centrā, – kopumā trešdaļa jauniešu nejūtas īsti komfortabli, no tiem 25% jūtas drīzāk nedroši, bet 8% – ļoti nedroši. Savas mājas apkārtnē, tāpat pilsētas centrā vakaros drošāk jūtas tie jaunieši, kuri pamēģinājuši vai lietojuši nelegālās narkotikas, – vairāk nekā puse (51%) no šiem jauniešiem uzskata, ka jūtas ļoti droši mājas apkārtnē. Salīdzinājumam: to jauniešu vidū, kuri narkotikas nav mēģinājuši, ļoti droši jūtas vairs tikai 39%. Tāpat arī drošības sajūta biežāk ir tiem jauniešiem, kuri smēķē katru dienu (54%). Salīdzinājumam: no tiem jauniešiem, kuri nesmēķē vai smēķē neregulāri, ļoti droši mājas tuvumā vakaros jūtas 37%.

Nemot vērā, ka atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas/ lietošanas risks lielāks ir puisiem nekā meitenēm, nevar apgalvot, ka drošība dzīvesvietas apkārtnē ir tieši saistīta ar šo vielu pamēģināšanu/lietošanu. To drīzāk determinē piederība dzimumam, jo aptaujas rezultātu analīze rāda, ka gan dzīvesvietas apkārtnē, gan arī pilsētas centrā vakaros drošāk jūtas zēni nekā meitenes. Vairāk nekā puse aptaujāto zēnu (53%) norādījuši, ka jūtas ļoti droši mājas tuvumā vakaros, savukārt no visām meitenēm ļoti droši vakaros dzīvesvietas apkārtnē jūtas trešdaļa (33%). Tāpat arī atrodoties pilsētas centrā vakaros, nedroši jūtas 36% meiteņu un salīdzinoši mazāk (28%) zēnu.

Dzīvesvietas vai skolas maiņa

Pēdējo 12 mēnešu laikā dzīvesvietu ir mainījuši 12% jauniešu, bet 13% ir paguvuši nomainīt skolu. Skolu biežāk nācies mainīt 10. klases skolēniem, stājoties vidusskolā (23% no šīs grupas). Salīdzinājumam: no aptaujātajiem 9. klases skolēniem pēdējā gada laikā skolu mainījuši tikai 5%.

Savukārt pēdējo piecu gadu laikā savukārt dzīvesvietu ir mainījusi trešdaļa jauniešu – vairums (25%) to darījuši tikai vienreiz, 5% divreiz, bet 3% trīs vai vairāk reizi. Tāpat arī trešdaļa jauniešu pēdējo piecu gadu laikā ir mainījuši skolu – 27% to darījuši vienreiz, 4% divreiz, bet 3% trīs un vairāk reizi.

Lielāks MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas risks ir jauniešiem, kuri mainījuši skolu vai dzīvesvietu – īpaši, ja tās mainītas vairākkārt (45. tabula).

45. tabula. **Dzīvesvietas maiņas saistība ar MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu (%)**

	Nav pamēģinājuši MIN	Ir pamēģinājuši MIN
Ir mainījis dzīvesvietu	10	15
Nav mainījis dzīvesvietu	90	85

Šis risks saistīts ne tikai ar pašu maiņas faktu – nepieciešamību pielāgoties jauniem apstākļiem un pierādīt sevi vēl nepazīstamu vienaudžu priekšā, bet arī ar pārdzīvojumu, ko izraisa šķiršanās no draugiem, un stresu, kas saistīts ar vides maiņu. Šādā situācijā vecākiem būtu īpaši jāseko līdzi jaunieša sajūtām un rīcībai.

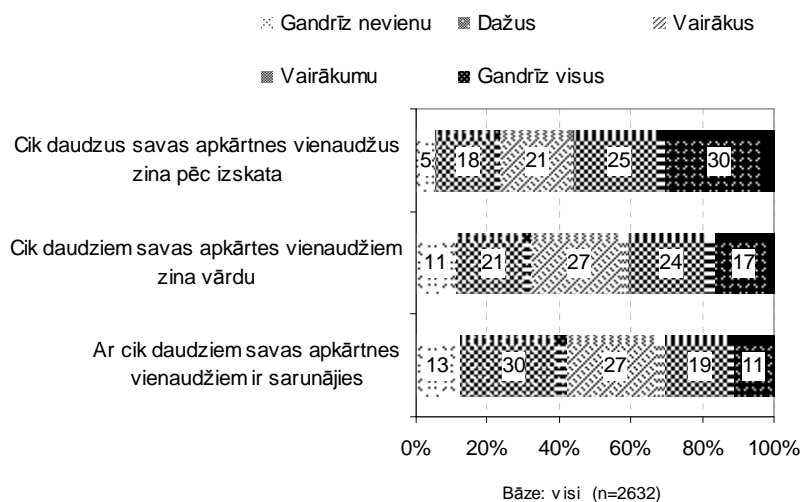
Dzīvesvietas/mikrorajona maiņa nav nozīmīgi saistīta ar legālo atkarības vielu lietošanu – jaunieši, kas maina dzīvesvietu, nesmēķē vai nepiedzeras biežāk kā citi. Taču, kā jau minēts, nozīmīgi pieaug MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanas risks. Tas vēlreiz apliecina, ka drīzāk šādas izmaiņas jaunieša uzvedībā saistītas nevis ar pašu vidi, uz kuru jauniešs pārceļas, bet ar jaunieša emocionālo pārdzīvojumu dzīvesvietas maiņas dēļ.

Kontakti ar apkārtnes vienaudžiem

Ja skola atrodas tālu no mājām un klasesbiedri nedzīvo tuvumā, jaunieši mēdz pavadīt laiku ar draugiem ārpus skolas vai apkārtnes jauniešiem. Kontakti un laika pavadīšana ar apkārtnes jauniešiem var būt viens no atkarības vielu lietošanas riska vai aizsargājošiem faktoriem. Kontaktu tīklus var raksturot divos virzienos –

kāds ir kontaktu plašums (cik plašs ir paziņu loks) un kāds ir to stiprums, ciešums (cik laba, tuva ir šī pazišanās).

34. attēls. Pazišanās ar apkārtnes vienaudžiem (%)

Ņemot vērā, ka lielākā daļa jauniešu brīvo laiku mēdz pavadīt ārpus mājas, sportojot vai nodarbojoties ar kādām citām aktivitātēm, viņi parasti labi zina vietējo apkaimi un tajā dzīvojošos vienaudžus. Lielākā daļa (55%) jauniešu zina vairumu savas apkārtnes vienaudžu pēc izskata, turklāt 40% zina arī vairuma apkārtnes vienaudžu vārdus. 30% ir sarunājušies ar lielāko daļu savas apkārtnes vienaudžu un vēl 27% – ar vairākiem savas apkārtnes vienaudžiem (36. attēls). Plaši sociālo kontaktu tīkli var sniegt atbalstu un palīdzību pusaudžim, kad viņam tā nepieciešama, taču vienlaikus palielina risku, ka starp paziņām būs kāds, kurš pamudinās uz atkarību izraisošo vielu lietošanu. Kopumā var secināt, ka jaunieši lielā mērā ietekmē ne tikai skolas, bet arī dzīvesvietas apkārtnē jauniešu vidū valdošās normas un paradumi.

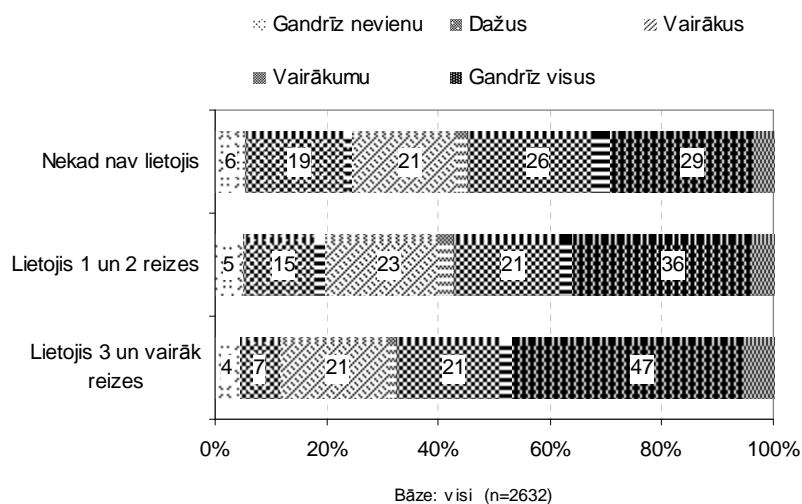
Svarīgi arī, kādi jaunieši sastopami dzīvesvietas tuvumā. Tieši tie, kuri labi zina apkārtnes vienaudžus, biežāk pamēģinājuši MIN grupas atkarību izraisošās vielas. Analizējot saistības ar dažādu legālo un nelegālo atkarības vielu lietošanu, var secināt, ka viņi arī nozīmīgi biežāk smēķē. Tie jaunieši, kuri nav smēķējuši pēdējā mēneša laikā, biežāk nekā citi norādījuši, ka apkārtnes jauniešus vai nu nepazīst, vai arī pazīst tikai dažus. Turpretim no tiem jauniešiem, kuri smēķējuši katru dienu, vairums (68%) pazīst lielāko daļu vai gandrīz visus apkārtnes vienaudžus. Salīdzinājumam: to jauniešu grupā, kuri nesmēķē, vairumu apkārtnes vienaudžu vai gandrīz visus pazīst 52%, turklāt viņi krietni retāk šos jauniešus pazīst pēc vārdiem (38% no grupas vs. 51% regulāro smēķētāju grupā) un arī krietni retāk ir runājuši ar viņiem (26% no grupas vs. 45% regulāro smēķētāju grupā). Tādējādi var secināt, ka atkarības vielu lietošana apkārtnes jauniešu vidū mēdz būt nozīmīga socializēšanās mehānisma daļa.

Vislabāk savas apkārtnes vienaudžus zina tie, kuri lieto citas MIN grupas vielas, ne marihuānu (37. attēls).

Kopumā var secināt, ka, ja daudz laika tiek pavadīts ārpus mājas dažādos izklaides pasākumos, jaunieši ir ieguvuši ļoti plašu draugu un paziņu loku, kā arī viņam un viņa draugiem raksturīga devianta uzvedība un nepakļaušanās normām, tie ir būtiski riska faktori atkarības vielu lietošanas uzsākšanai.

Interesanti, ka gan tie jaunieši, kuri lieto MIN grupas vielas, gan tie, kuri smēķē un piedzeras, jūtas apkārtnē daudz drošāk nekā tie, kuri tās nelieto. Pamatā tas ir tādēļ, ka viņi labāk pazīst apkārtnes jauniešus (46. tabula).

35. attēls. Citu MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģinājumu pazīstamība ar apkārtnes vienaudžiem (%)

46. tabula. Apkārtnes jauniešu pazīšanas nozīme saistībā ar to, cik droši jauniešis jūtas, vakarā vienatnē pastaigājoties mājas tuvumā (%)

	Nezina gandrīz neviena apkārtnes jaunieša vārdu	Dažus	Vairākus	Lielāko daļu	Zina gandrīz visu apkārtnes jauniešu vārdus
Mājas tuvumā jūtas ļoti droši	27	30	42	47	62
Drīzāk droši	37	48	44	38	29
Drīzāk nedroši	25	18	11	11	7
Ļoti nedroši	11	5	3	3	3

Kā redzams, uzturēt kontaktus ar kaimiņu jauniešiem var būt lietderīgi un pozitīvi, taču jāskatās, kādi ir šie apkārtnes jaunieši – kādas uzvedības normas un vērtības valda viņu savstarpējās attiecībās.

Pazīmes, kuras neietekmē atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Veiktā regresiju analīze (31. pielikums) rāda nenozīmīgu vides faktoru ietekmi uz MIN grupas atkarību izraisošo vielu izmēģināšanu. Tādējādi, lai gan saistības ir konstatējamās, pētījuma rezultāti neļauj apgalvot, ka vides faktori var nozīmīgi palielināt vai samazināt šo vielu lietošanas vai pamēģināšanas risku.

MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšana/lietošana nav nozīmīgi saistīta ar apmierinātību ar dzīvesvietu. Novērtējot savu apmierinātību ar vidi, kurā dzīvo, 43% jauniešu atzīmējuši, ka ir pilnībā apmierināti ar dzīvesvietu, bet 37% raksturojuši, ka ir gandrīz apmierināti. Praktiski visi no šiem jauniešiem (70%) ir apmierināti arī ar dzīvesvietas tuvumā pieejamām sociālās dzīves aktivitātēm, taču, neskatoties uz to, krietni mazāks ir to aptaujāto īpatsvars, kuri arī nākotnē gribētu dzīvot pašreizējā dzīvesvietā – 29% noteikti tur gribētu dzīvot, bet viena ceturtdaļa jauniešu drīzāk gribētu nekā negribētu. Lai gan neapmierinātība ar dzīvesvietu kopumā MIN grupas vielu pamēģināšanu neietekmē, tomēr pētījums liecina, ka sociālo aktivitāšu trūkums dzīvesvietā un neapmierinātība ar to var mudināt jauniešus piedzerties. Nodrošinot saistošas izklaides un atpūtas iespējas jauniešiem viņu dzīvesvietas tuvumā, iespējams samazināt alkohola lietošanas risku.

MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšana/lietošana nav saistīta arī ar to, cik ciešas vai vājas ir saites un sakari ar kaimiņiem. Lai gan aptaujas rezultāti rāda, ka vairumam jauniešu vecāku (69%) ir draugi/paziņas, kas dzīvo dzīvesvietas tuvumā un ar kuriem viņi mēdz kontaktēties, taču krietni mazāk ir tādu ģimeņu, kas uztur ciešus kontaktus ar kādu no kaimiņiem (40%). Tādēļ jauniešu vērtējumā kaimiņu attieksme varētu būt iecietīga, ja tiktu manīts, ka pusaudži basto skolu un klaiņo apkārtnē, taču neiecietīga tā varētu kļūt, ja tiktu novērota devianta rīcība mājas apkārtnes tuvumā. Lielākā daļa (54%) jaunieši uzskata, ka kaimiņi iejauktos, ja pamanītu, ka kāds cenšas ielauzties mašīnā vai dzīvoklī, bet 44% domā, ka kaimiņi reaģētu, ja izceltos kautiņš mājas priekšā vai jaunieši apzīmētu apkārtējo māju sienas (46%). Salīdzinājumam: tikai 17%

pieļauj iespēju, ka kaimiņi aizrādītu pusaudžiem par skolas bastošanu un klaiņošanu. Jāatzīmē, ka šādā situācijā kaimiņu reaģēšanas varbūtību kā pilnīgi neiespējamu novērtējusi trešdaļa jauniešu (33%), bet 19% uzskata, ka rīcība no kaimiņu puses drīzāk nesekos. Tādējādi var secināt, ka, lai arī kaimiņi kontrolē dzīvesvietas apkārtnē notiekošo, jauniešu rīcību tie ietekmēt nevar.

9. Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas un lietošanas iemeslu atšķirības

Arī šajā pētījumā ir konstatēts, ka personības iezīmēm kopumā ir samērā nozīmīga loma atkarību izraisošu vielu lietošanā. Nedaudz mazāk ir iespējams paredzēt to, vai indivīds kļūs par regulāru šo vielu lietotāju. Tas norāda, ka personības ietekme ir lielāka, novelkot robežu starp vēlamu un nevēlamu, savukārt, lai atteiktos no MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanas, būtiskāka ir indivīda loma sociālajā vidē, viņa vēlēšanās un iespējas saņemt apkārtējo palīdzību esošās vai topošās atkarības pārvarēšanā.

Iepriekš aprakstītās sakarības ir attiecināmas uz pazīmēm, kas veicina atkarību izraisošu vielu pamēģināšanu, bet nedaudz atšķirīgi rezultāti ir iegūstami, ja tiek mērīta saistība starp personības iezīmēm un atkarību izraisošu vielu lietošanas biežumu. Dažādi faktori ir savstarpēji cieši saistīti, un to starpā pastāv būtiska mijiedarbība. Tādēļ, lai novērtētu katra aspekta lomu un nozīmi atkarību izraisošu vielu pamēģināšanā un lietošanā, tika izvēlēta korelāciju analīze kā metode, kas nekontrolē kovariāciju ietekmi uz kopējo rezultātu (47. tabula).

Saistība starp atkarību izraisošo vielu regulāru lietošanu un viedokli, ka dažkārt ir nepieciešams smēķēt marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, ir ciešāka nekā izmēģinātājiem. Tas norāda, ka daļā pusaudžu grupu eksistē spēcīgs viedoklis par to, ka marihuānu lietot ir vēlams. Šāds uzskats tad arī sekmē marihuānas regulāru lietošanu.

Tie, kas biežāk lieto atkarību izraisošās vielas, biežāk arī tiek izraidīti no skolas. Tas apliecina, ka, iespējams, šeit ir vērojama pretēja saistība – biežāka atkarību izraisošo vielu lietošana ir sekas, nevis cēlonis izraidīšanai no skolas.

Vērā ņemama saistība ir konstatējama starp atkarību izraisošo vielu lietošanu un izvarošanu. Tie, kas biežāk ir lietojuši atkarību izraisošās vielas, biežāk ir piedzīvojuši seksuālu uzmākšanos vai nu no ģimenes locekļa, vai citas personas. Tā kā šāda saistība netika konstatēta iemeslos, kas pamudina izmēģināt atkarību izraisošās vielas, tad var secināt: seksuālas izmantošanas upuri nav tendēti uz atkarību izraisošu vielu izmēģināšanu vairāk par pārējiem, bet, ja viņi tās ir izmēģinājuši, tad viņiem ir grūtāk atbrīvoties no šo vielu lietošanas. Tātad būtu ieteicams sargāt jauniešus ar šādu negatīvu pieredzi no atkarību izraisošām vielām.

47. tabula. Dažādu faktoru saistība ar MIN grupas vielu lietošanas biežumu

	Korelācijas koeficients
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,319
Tiku izraidīts no skolas	-0,242
Slēpju no vecākiem, ko daru vakaros un brīvdienās	-0,226
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē marihuāna	-0,224
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	-0,223
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	-0,197
Es gribu pamest skolu	-0,193
Esmu kādreiz mēģinājis/-usi izdarīt pašnāvību	-0,192
Tiku izraidīts/-a no klases vai aizsūtīts/-a uz direktora kabinetu	-0,190
Dažreiz ir nepieciešams iedzert alkoholu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,189
Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana	-0,189
Tiku iesaistīts/-a fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais	-0,185
Es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu	-0,180
Es slikti sagatavojos stundām	-0,179
Katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši	-0,176
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē cigaretes	-0,167
Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem	-0,159
Drauga nāve	-0,158
Esmu mēģinājis/-usi šinī mācību gadā izdarīt pašnāvību	-0,156
Es skolā jūtos slikti	-0,156
Domāju par pašnāvību	-0,154

Bāze: visi (n=2632)

Piezīme: Tabulā attēlots korelācijas koeficients. Jo lielāka ir korelācijas koeficienta vērtība, jo ciešāka ir saistība. Korelācijas koeficientu pieņemts uzskatīt par būtisku, ja tas ir lielāks par 0.3.

Jāievēro, ka, arī analizējot biežākas atkarību izraisošu vielu lietošanas situācijas, nav konstatējami personības faktori, kas pusaudža vecumā būtiski ierobežotu varbūtēju atkarības risku. Tas liecina, ka, lai mazinātu atkarību risku, ir nepieciešams lielāku uzmanību pievērst tieši preventīvu pasākumu organizēšanai.

Pētījumā iegūtie secinājumi kopumā saskan ar rezultātiem, kas šajā kontekstā ir iegūti citās valstīs. Pusaudža gados kā biežākais psiholoģiskais iemesls atkarību izraisošu vielu izmēģināšanai tiek minēta savstarpēja ietekmēšanās vienaudžu grupās, kā arī attiecības ģimenē. Tāpat arī ir konstatēts, ka zēni biežāk lieto neatļautas atkarību izraisošas vielas (Kirkcaldy et al., 2003).

10. Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas iemesli 9. un 10. klasē

Ir konstatējams, ka atšķiras tas, kādas personības iezīmes veicina atkarību izraisošo vielu izmēģināšanu 9. un 10. klasē (sk. 48. un 49. tabulu). Lai arī visciešāk saistītās pazīmes – atkarību izraisošo vielu izmēģināšana, lai iekļautos starp vienaudžiem, sakrīt, tomēr atšķiras pēc saistības ciešuma nākamās pazīmes. 9. klases skolēniem ir novērojama sadzīvisku iemeslu lielāka ietekme, kamēr 10. klases skolēniem lielāka ietekme ir sociālajiem priekšstatiem par fiziska spēka lietošanu, kā arī citiem sociālajiem priekšstatiem. 10. klases skolēniem atšķirībā no 9. klases skolēniem starp visciešāk saistītajiem aspektiem parādās:

- ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana;
- dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū;
- dažreiz izveidojas situācijas, kas attaisno sišanu otram cilvēkam vai viņa piekaušanu;
- es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu.

Iespējams, šādu atšķirību iemesls ir vecumposmu attīstības īpatnības. Pusaudža gadi ir arī laiks, kad strauji veidojas un nostiprinās indivīda uzskatu sistēma. Līdz ar to, pieaugot vecumam, palielinās arī atšķirības uzskatos starp dažādām vienaudžu grupām. Jauniešiem, kas ir tendēti uz atkarību izraisošu vielu lietošanu, vairāk izveidojas uzskati, kas pieļauj brīvāku sabiedrības likumu un morāles normu interpretāciju. Tātad var secināt, ka, pusaudžiem pieaugot, izvēle par vai pret atkarību izraisošu vielu izmēģināšanu kļūst arvien apzinātāka. No šo vielu apkarošanas viedokļa var teikt, ka, ja vēl 9. klasē pusaudži drīzāk ir jāpārlicina par to, ka referentā grupa (t.i. grupa, kuras viedoklis viņiem ir svarīgs) nepieņem un nosoda atkarību izraisošu vielu lietošanu, tad 10. klasē jau arvien vairāk var sākt runāt par atkarību izraisošām vielām kā par sociāli nevēlamu parādību, norādīt uz sekām, kas rodas no to lietošanas un kādu iespaidu tas atstāj uz mazāk nobriedušiem indivīdiem.

48. tabula. Saistība starp MIN grupas vielu lietošanu un dažādiem faktoriem 9. klases skolēniem

	Korelācijas koeficients
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,311
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē marihuāna	-0,232
Slēpju no vecākiem, ko daru vakaros un brīvdienās	-0,231
Tiku izraidīts/-a no klases vai aizsūtīts/-a uz direktora kabinetu	-0,222
Katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši	-0,202
Es slikti sagatavojos stundām	-0,186
Tiku izraidīts/-a no skolas	-0,186
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē cigaretes	-0,181
Dažreiz ir nepieciešams iedzert alkoholu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,181
Es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu	-0,179
Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana	-0,172
Esmu kādreiz mēģinājis/-usi izdarīt pašnāvību	-0,169
Es gribu pamest skolu	-0,157
Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem	-0,152
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,151

Bāze: 9. klases skolēni (n=1494)

Piezīme: Tabulā attēlots korelācijas koeficients. Jo lielāka ir korelācijas koeficienta vērtība, jo ciešāka ir saistība. Korelācijas koeficientu pieņemts uzskatīt par būtisku, ja tas ir lielāks par 0.3.

49. tabula. **Saistība starp MIN grupas vielu lietošanu un dažādiem faktoriem 10. klases skolēniem**

	Korelācijas koeficients
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,250
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē marihuāna	-0,249
Es slikti sagatavojos stundām	-0,246
Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana	-0,222
Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū	-0,211
Dažreiz izveidojas situācijas, kas attaisno sišanu otram cilvēkam vai viņa piekaušanu	-0,190
Es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu	-0,180
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē cigaretes	-0,179
Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem	-0,175
Tiku izraidīts/-a no klases vai aizsūtīts/-a uz direktora kabinetu	-0,174
Slēpju no vecākiem, ko daru vakaros un brīvdienās	-0,172
Katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši	-0,167
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāzog veikalā	-0,159
Dažreiz ir nepieciešams pārkāpt likumus (normas), lai gūtu panākumus	-0,154
Es jūtu, ka neesmu pietiekami cītīgs/-a	-0,151

Bāze: 10. klases skolēni (n=1148)

Piezīme: Tabulā attēlots korelācijas koeficients. Jo lielāka ir korelācijas koeficienta vērtība, jo ciešāka ir saistība. Korelācijas koeficientu pieņemts uzskatīt par būtisku, ja tas ir lielāks par 0.3.

Atšķirībā no MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas, nav konstatējama būtiska atšķirība faktoros, kas veicina regulāru šo vielu lietošanu 9. vai 10. klasē (sk. 50. un 51. tabulu). Lai arī saglabājas tendence, ka 10. klasē lielāka sakarība parādās vērtību, morāles un sociālo priekšstatu jomā, tomēr tā ir mazāk izteikta. Gan 9., gan 10. klases skolēniem starp ciešāk saistītajiem iemesliem parādās dažādu grupu pazīmes – gan vērtības, morāle un sociālie priekšstati, gan vides vai skolas faktori, gan attiecību veidošana.

50. tabula. Saistība starp MIN grupas vielu lietošanas biežumu un dažādiem faktoriem 9. klases skolēniem

	Korelācijas koeficients
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,316
Es gribu pamest skolu	-0,236
Tiku izraidīts no skolas	-0,224
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē marihuāna	-0,216
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	-0,214
Slēpju no vecākiem, ko daru vakaros un brīvdienās	-0,214
Tiku iesaistīts/-a fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais	-0,184
Dažreiz ir nepieciešams iedzert alkoholu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,183
Esmu kādreiz mēģinājis/-usi izdarīt pašnāvību	-0,183
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	-0,178
Tiku izraidīts/a no klases vai aizsūtīts/-a uz direktora kabinetu	-0,177
Es skolā jūtos slikti	-0,175
Es slikti sagatavojos stundām	-0,172
Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana	-0,170
Katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši	-0,169
Es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu	-0,166
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē cigaretes	-0,163
Es gribu mainīt skolu	-0,160
Kāds no draugiem vai citiem tuviem cilvēkiem ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	-0,158
Kāds no paziņām ir izdarījis pašnāvību	-0,157
Kāds no draugiem vai citiem tuviem cilvēkiem ir izdarījis pašnāvību	-0,157
Domāju par pašnāvību	-0,156
Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem	-0,152

Bāze: 9. klases skolēni (n=1494)

Piezīme: Tabulā attēlots korelācijas koeficients. Jo lielāka ir korelācijas koeficienta vērtība, jo ciešāka ir saistība. Korelācijas koeficientu pieņemts uzskatīt par būtisku, ja tas ir lielāks par 0.3.

51. tabula. Saistība starp MIN grupas vielu lietošanas biežumu un dažādiem faktoriem 10. klases skolēniem

	Korelācijas koeficients
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,320
Tiku izraidīts no skolas	-0,266
Slēpju no vecākiem, ko daru vakaros un brīvdienās	-0,246
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais, kas nav ģimenes loceklis	-0,239
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē marihuāna	-0,235
Piedzīvoju seksuālu uzmākšanos, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais ģimenes loceklis	-0,223
Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana	-0,216
Tiku izraidīts/-a no klases vai aizsūtīts/a uz direktora kabinetu	-0,208
Esmu kādreiz mēģinājis/-usi izdarīt pašnāvību	-0,207
Drauga nāve	-0,205
Es ievēroju tos noteikumus, kurus pats gribu	-0,200
Dažreiz ir nepieciešams iedzert alkoholu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,198
Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū	-0,194
Katrs var pārkāpt daudzus noteikumus, ja tie šķiet neatbilstoši	-0,187
Tiku iesaistīts fiziskā vardarbībā savās mājās, kurā bija iesaistīts kāds pieaugušais	-0,184
Es slikti sagatavojos stundām	-0,182
Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem	-0,179
Vecāka vai brāļa/māsas nāve	-0,174
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāsmēķē cigaretes	-0,171
Lai iegūtu draugu cieņu, ir jāzog veikalā	-0,170
Esmu mēģinājis/-usi šinī mācību gadā izdarīt pašnāvību	-0,166
Dažreiz izveidojas situācijas, kas attaisno sišanu otram cilvēkam vai viņa piekaušanu	-0,165
Domāju par pašnāvību	-0,157
Es domāju, ka mācīties ir bezjēdzīgi	-0,154
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	-0,152

Bāze: 10. klases skolēni (n=1148)

Piezīme: Tabulā attēlots korelācijas koeficients. Jo lielāka ir korelācijas koeficienta vērtība, jo ciešāka ir saistība. Korelācijas koeficientu pieņemts uzskatīt par būtisku, ja tas ir lielāks par 0.3.

Tas norāda, ka neatļauto atkarību izraisošo vielu regulāru lietošanu gan 9., gan 10. klasē nosaka līdzīgi iemesli. Iespējams, tas ļauj secināt, ka šīs vielas biežāk lieto tieši tie indivīdi, kuru personības attīstībā nenotiek būtisks lēciens uz personīgo uzskatu attīstību, bet saglabājas liela vienaudžu un citu personu ietekme. Šī atziņa sasaucas ar t.s. "atkarīgās personas" tipu, kam raksturīgs augsts pakļāvīgums un impulsivitāte (Kirkcaldy et al., 2003).

11. Atkarību izraisošo vielu lietošanu ietekmējošie faktori un to svarīgums

11.1. Dažādu faktoru ietekme uz MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/ lietošanu

Iepriekšējās sadaļās aplūkoti dažādi faktori, kas ietekmē vai ir saistīti ar atkarību izraisošo vielu lietošanu. Kā jau minēts, atkarības vielu lietošanu var ietekmēt ne tikai dažādi ar ģimeni, vienaudžu un skolas vidi, apkārtni un personības iezīmēm saistīti aspekti, bet arī to kombinācija.

Lai izprastu, kuri faktori atkarības vielu lietošanā/ pamēģināšanā ir vissvarīgākie, tika veikta regresiju analīze, kā atkarīgo mainīgo izvēloties MIN grupas atkarības vielu lietošanu (ir vai nav pamēģinājis), savukārt kā neatkarīgos mainīgos iekļaujot:

- 27 faktorus, kas raksturo indivīdu, personības iezīmes,
- 12 faktorus, kas raksturo attiecības ar vienaudžiem,
- 7 faktorus, kas raksturo attiecības skolā un skolas vidi,
- 7 faktorus, kas raksturo vidi, kurā jauniešs dzīvo,
- 17 faktorus, kas raksturo attiecības ģimenē un ar vecākiem¹⁶.

Iztrūkstošo atbilžu rezultātā regresiju analīzē iekļautas 30% jeb 779 intervijas. Regresiju analīzes izskaidrojošā vērtība uzskatāma par pietiekoši nozīmīgu ($R^2 = 0.309$), lai secinātu, ka modelis labi apraksta apstākļus un attieksmes, kas ietekmē atkarības vielu pamēģināšanu. Analīzē iekļautie aspekti par 31% nosaka iespējamību, ka indivīds izmēģinās neatļautas atkarību izraisošas vielas Pilnīgu regresiju analīzes rezultātu skat.33.Pielikumā.

Pētījumā izmantotais dalījums faktoru grupās ir visai nosacīts. Kā jau minēts, personības jeb individuālās iezīmes pārklājas un korelē ar vienaudžu un skolas faktoriem, tie, savukārt, savā starpā un ar vides faktoriem. Audzināšana un attiecības ģimenē spēcīgi ietekmē to, kāda veidosies bērna personība, savukārt personība – to, kādus vienaudžus izvēlēsies par draugiem. Tomēr analīze ļauj secināt, ka vislielākā nozīme tajā, vai jauniešs pamēģinās atkarību izraisošās vielas ir tieši personības iezīmēm un vienaudžiem, ar kuriem kopā jauniešs pavada laiku. Nākamie svarīgākie faktori ir skolas vide, kam, savukārt seko attiecības ģimenē. Vides faktori nav nozīmīgi atkarības vielu pamēģināšanas izskaidrošanā (52.tabula).

52.tabula. Dažādu faktoru grupu ietekme uz MIN grupas vielu pamēģināšanu

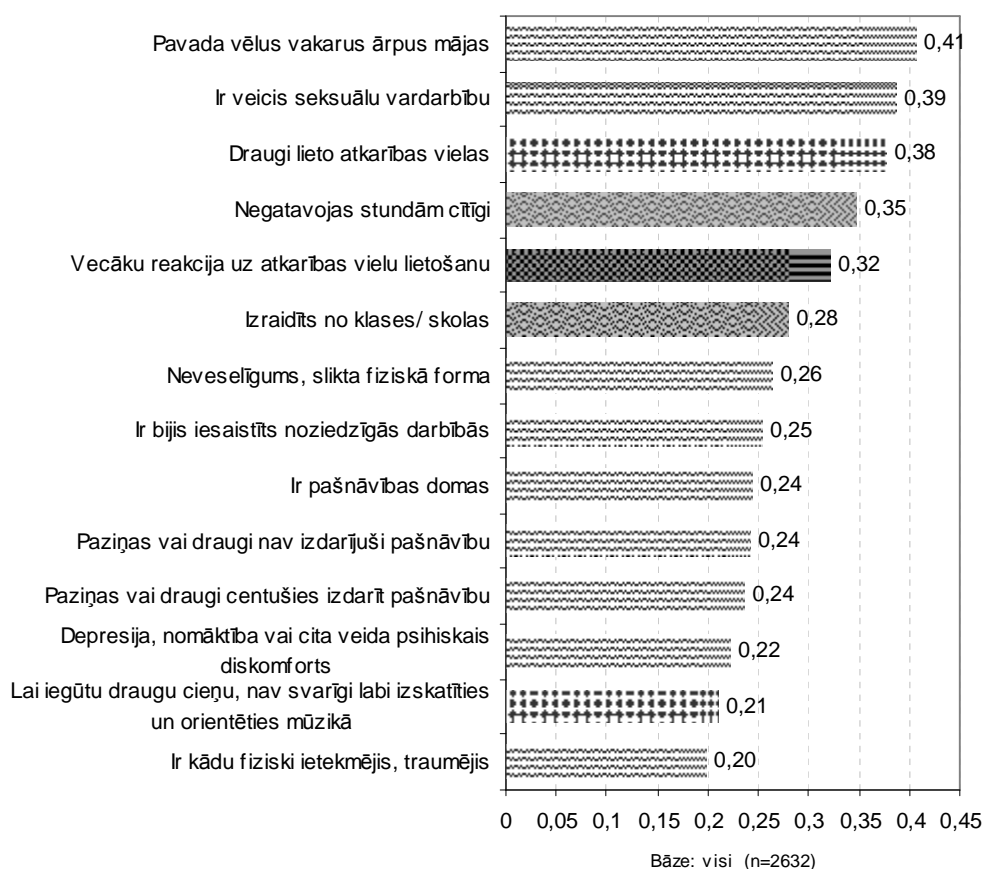
Faktoru grupas	R ²
Skolas vide	0.163
Vienaudži	0.223
Individuālie, personības faktori	0.245
Vecāki, ģimene	0.117
Vide	0.035

Piezīme. R² apzīmē katras faktoru grupas izskaidrojošo vērtību, t.i., cik lielā mērā tā izskaidro atkarības vielu pamēģināšanu.

Liela nozīme tajā, vai bērns pamēģinās atkarību izraisošās vielas, ir tam, vai šīs vielas lieto draugi (38. attēls). Draugi, kuri lieto atkarības vielas, ir uzskatāmi par ārkārtīgi būtisku riska faktoru. Ja jauniešu vidū ir dažādas citas iespējas (orientēšanās mūzikā, laba izskatīšanās), kā iegūt draugu cieņu un uzmanību, iespēja, ka tiks pamēģinātas atkarību izraisošās vielas, ir mazāk ticama.

¹⁶ Faktoru raksturojumu skat. pielikumā.

36.attēls. Kopējā faktoru ietekme uz MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Piezīme: grafikā attēloti aspekti, kuru ietekme ir nozīmīga pie nozīmības līmeņa 0.05. Attēlotie skaitļi norāda B koeficientu, kas, savukārt, apraksta ietekmes stiprumu.

Par atkarības vielu pamēģināšanas/ lietošanas risku liecina tas, ka jaunieši vēlus vakarus pavada ārpus mājas. Lai mazinātu atkarību izraisošo vielu lietošanas risku jauniešu vidū, nepieciešams vecākiem vairāk interesēties par to, kur, kā un ar ko kopā jaunieši pavada vakarus.

Viens no nozīmīgākajiem atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas riska faktoriem ir nosliece uz deviantu uzvedību. Atkarību izraisošās vielas biežāk pamēģina tie jaunieši, kuri ir bijuši iesaistīti noziedzīgās darbībās, veikuši seksuālu vardarbību vai kopumā kādu fiziski ietekmējuši un traumējuši. No vienas puses šāda uzvedība liecina par personas noslieci uz agresiju un noteikumu pārkāpšanu, bet, no otras, tā cieši saistīta ar vienaudžu grupu, kurā uzturas un ar ko kopā pavada laiku jaunieši. Kopumā iegūtie rezultāti apliecina, ka atkarības vielu lietošana ir viena no deviantas uzvedības formām, un tā jāapkaro līdztekus citām deviantas uzvedības formām. Nepietiekoši pievēršot uzmanību vardarbībai skolā, kā arī pusaudžu noziegumiem, jaunieši pierod, ka viņu rīcība netiek sodīta. Tādējādi samazinās barjera pret atkarības vielu lietošanu.

Atkarības vielu pamēģināšanu sekmē arī depresija, nomāktība, psiholoģisks diskomforts: tā var būt sava veida bēgšana no realitātes. Pārdzīvojuma brīžos jaunieši var izvēlēties dažādas apreibinošās vielas – tas var būt gan alkohols, gan arī kādas citas atkarību izraisošās vielas. Svarīgi, lai vecāki sekotu līdz bērna noskaņojumam un uzvedībai, jo risks, ka tiks pamēģinātas atkarību izraisošās vielas, nomāktības un depresijas brīžos paaugstinās. Īpaši nozīmīgs indikators ir jaunieša domas par pašnāvību. Iespējams, atkarības vielās jaunieši meklē mierinājumu, atbildi uz jautājumu par dzīves jēgu un savu vietu pasaulē. Ja jaunieši domā par pašnāvību, viņš arī mazāk satrauksies par iespējami negatīvajām atkarības vielu lietošanas sekām. Svarīgi, lai jaunieši šādos brīžos nebūtu vientuļš un būtu kāds uzticams draugs vai ģimenes loceklis, ar kuru parunāt. Uzmanība būtu jāpievērš tam, ja jaunieši nerūpējas par savu fizisko formu, izskatās neveselīgi: arī tas var liecināt par atkarību izraisošo vielu lietošanu/ pamēģināšanu.

Atkarību izraisošo vielu pamēģinājušajiem jauniešiem mēdz būt arī draugi, kas domā un runā par pašnāvību. Tomēr, ja kāds draugs var paziņa reāli izdarījis pašnāvību, tas mazina šo vielu lietošanas risku. Šo secinājumu apliecina arī iepriekš veiktie pētījumi, norādot, ka tas ļauj jauniešiem apzināties, cik liels patiesībā ir risks, kuru viņš uzņemas, izvēloties atkarību izraisošās vielas.

Cits svarīgs aspekts, kas saistīts ar atkarību izraisošo vielu lietošanu, ir cītīgums, rūpīga gatavošanās stundām. Jaunieši ar vienaldzīgu attieksmi pret mācībām, kuri nav cītīgi un rūpīgi negatavojas stundām, biežāk pamēģina atkarību izraisošās vielas. Nav noliedzama arī iespējami pretēja saistība – intereses par mācībām zudums atkarību izraisošo vielu lietošanas rezultātā. Jebkurā gadījumā šādi problemātiskai jaunieša uzvedībai nepieciešams pievērst gan vecāku, gan skolotāju uzmanību.

Ar atkarības vielu lietošanu saistīta nepakļāvīga uzvedība skolā – izraidīšana no klases vai skolas. Personība, kas nepakļaujas noteikumiem, jeb t.s. "problēmjaunieši" drīzāk izmēģinās atkarību izraisošās vielas.

Liela nozīme ir arī attiecībām ģimenē, īpaši – vecāku attieksmei pret atkarību izraisošo vielu lietošanu. Ja jaunieši zina, ka vecāki reaģētu ārkārtīgi negatīvi, konstatējot, ka jauniešis lieto kādas atkarību izraisošās vielas, iespēja, ka viņš tās pamēģinās, ir mazāka. Risks var palielināties, ja paši vecāki ar savu piemēru rāda, ka atkarību izraisošo vielu lietošana ir pieņemama.

11.2. Dažādu faktoru ietekme uz alkohola, tabakas un citu atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu/ lietošanu

Papildus tika veikta regresiju analīze, par atkarīgo mainīgo izvēloties piedzeršanos pēdējā mēneša laikā un regulāru smēķēšanu. Loģistiskās regresiju analīzes izskaidrojošā vērtība piedzeršanās gadījumiem ($R^2 = 0.431$) un regulārai smēķēšanai ($R^2 = 0.514$) uzskatāma par pietiekami nozīmīgu, lai secinātu, ka modelis labi apraksta apstākļus un attieksmes, kas tos ietekmē. Analīzē iekļautie aspekti attiecīgi par 43% un 51% nosaka iespējamību, ka indivīds pēdējā mēneša laikā būs piedzēries vai regulāri smēķēs.

53. tabula. **Dažādu faktoru grupu ietekme uz regulāru smēķēšanu un piedzeršanos pēdējā mēneša laikā**

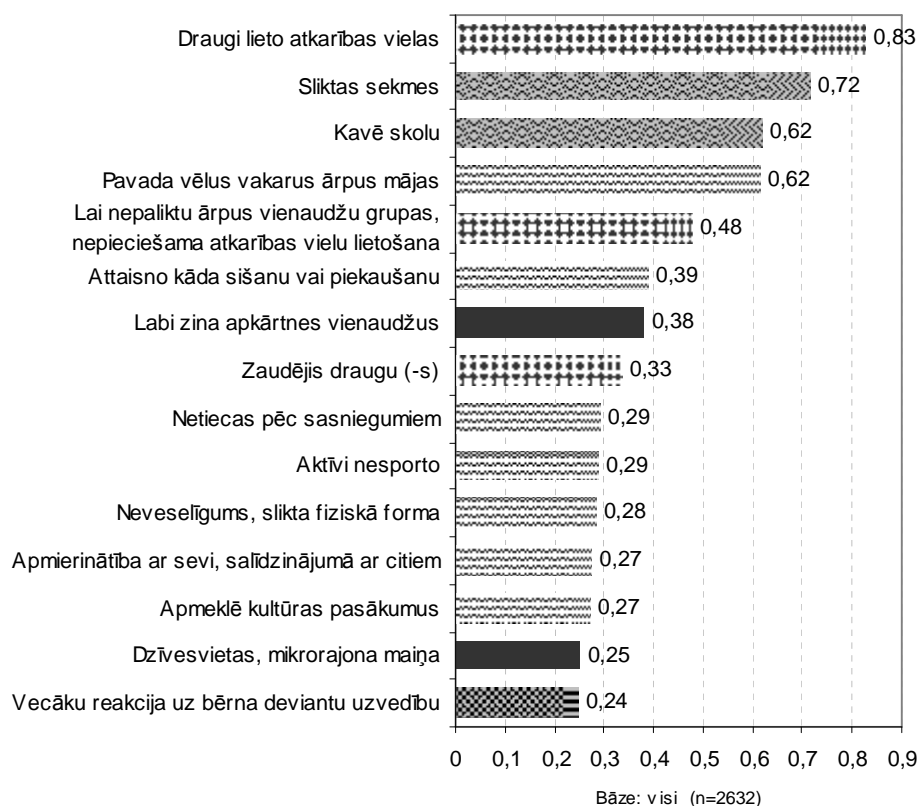
Faktoru grupas	R^2 alkohols	R^2 cigaretēs
Skolas vide	0.149	0.210
Vienaudži	0.204	0.268
Individuālie, personības faktori	0.224	0.262
Vecāki, ģimene	0.226	0.256
Vide	0.020	0.064

Piedzeršanos visvairāk ietekmē personības un ģimenes faktori un nedaudz mazāk – vienaudži. Turpretī regulāra smēķēšana visvairāk saistīta tieši ar vienaudžu vidi, lai gan arī personības un ģimenes faktoriem ir ārkārtīgi liela nozīme. Smēķēšanas risku mazināšanā zināma loma var būt arī skolai.

Smēķēšanu visvairāk rosina tas, ka draugi lieto atkarības vielas un ka to uzskata par nepieciešamu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (39. attēls). Ja draugi smēķē, tad risks, ka jauniešis uzsāks smēķēt, ir ļoti liels. Arī draugu zaudējums var mudināt smēķēšanas uzsākšanu. Smēķēšana saistīta ar īpašu dzīves stilu, kas ietver vēlu vakaru pavadīšanu ārpus mājas, tai skaitā kultūras pasākumu apmeklēšanu. Šāda jaunieša uzvedība var liecināt par paaugstinātu risku kļūt par regulāru smēķētāju. No citām atkarību izraisošajām vielām smēķēšanu atšķir tās sociālais raksturs, tādēļ nav pārsteidzoši, ka smēķētāji labi zina apkārtnes vienaudžus. Par smēķēšanas negatīvo ietekmi liecina tas, ka smēķētāji retāk aktīvi sporto, tiem raksturīgs neveselīgums un slikta fiziskā forma. Šie indikatori var liecināt, ka jauniešis smēķē. Par aizsargfaktoru uzskatāma tiekšanās pēc sasniegumiem un augsts prasīgums pret sevi. Ja jauniešim nav svarīgi kaut ko dzīvē sasniegt un viņš ir apmierināts ar sevi tādu, kāds viņš ir, tas var mazināt barjeras pret smēķēšanas uzsākšanu. Visbeidzot, ģimene var mazināt tieksmi uzsākt smēķēšanu, ja tā aktīvi nosoda šādu uzvedību.

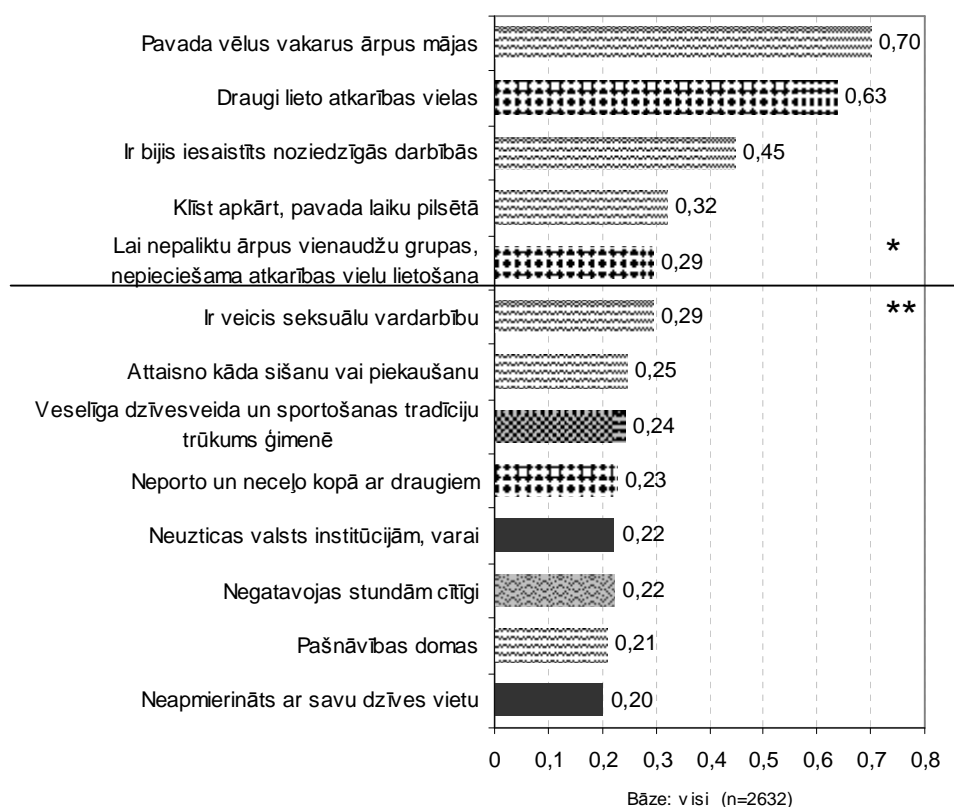
37. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz regulāru smēķēšanu

Piezīme. Attēlotie skaitļi norāda B koeficientu, kas savukārt apraksta ietekmes stiprumu. Attēlā iekļautas īpašības, kuru ietekme ir nozīmīga pie nozīmības līmeņa 0,05.

Arī piedzeršanos ietekmē tas, ka draugi lieto atkarības vielas, īpaši, ja jauniešs jūt, ka, atsakoties no tām, riskē palikt ārpus vienaudžu grupas (40. attēls). Būtisks riska faktors ir vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas, bezmērķīgi kļūstot pilsētā. Atšķirībā no smēķētājiem tiem, kuri piedzeras, raksturīga agresīva un noziedzīga uzvedība. Agresijas izpausmes, ko pavada neuzticēšanās valsts institūcijām, uzskatāmas par būtisku riska faktoru, kas raksturīgs alkohola lietotājiem. Aizsargfaktori turpretī ietver veselīgu un jauniešim saistošu izklaides un atpūtas iespēju piedāvājumu dzīvesvietā. Bez tam svarīgi, lai jauniešs šīs iespējas izmantotu, taču tas, kā jauniešs izvēlēsies pavadīt savu brīvo laiku, lielā mērā atkarīgs no audzināšanas ģimenē – vai tajā tiek uzturētas veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas. Ja jauniešs izvēlas aktīvas atpūtas iespējas kopā ar draugiem, risks, ka viņš piedzērsies, mazinās.

38. attēls. **Kopējā faktoru ietekme uz piedzeršanos pēdējā mēneša laikā**

Piezīme. Attēlotie skaitļi norāda B koeficientu, kas savukārt apraksta ietekmes stiprumu. Ar vienu zvaigznīti atdalītas īpašības, kuru ietekme ir nozīmīga pie nozīmības līmeņa 0,05, ar divām – kuru ietekme ir nozīmīga pie 0,1 nozīmības līmeņa. Īpašības, kuru nozīmība ir mazāka, grafikā nav attēlotas.

Var secināt, ka gan skolai, gan vecākiem jāuzņemas kopēja atbildība par atkarības vielu lietošanas riska faktoru mazināšanu starp jauniešiem – aktīvi nostājoties pret deviantu uzvedību un tās tieksmēm, veicinot pozitīvas motivācijas veidošanos jauniešos, esot informētiem par jaunieša aktivitātēm un draugiem, ar kuriem bērns pavada laiku, veicinot atbildības sajūtu, piesaisti skolai un mācībām, kā arī rosinot uzticēšanos un atvērtu diskusiju par jauniešiem aktuālām problēmām.

Izmantotā literatūra

Drug classification: making a hash of it? *House of Commons, Science and Technology Comitee. Fifth Report of session 2005–06*. London 2006, The Stationery Office Limited.

Gable R.S. (2006). The Toxicity of Recreational Drugs. *American Scientist*. Vol. 94 (3), p. 206.

Kirkcaldy, B.D., Siefen, G., Surall, D., Bischoff R. J. (2003). Predictors of drug and alcohol abuse among children and adolescents. *Personality and Individual Differences*. Vol. 36, Issue 2, p. 247–265.

Petersen, A. (1988). Adolescent Development. *Annual Review of Psychology*. Vol. 39, p. 583–607.

Reņģe V. (2002). Sociālā psiholoģija. Rīga: Zvaigzne ABC. 27. lpp.

Smetana, J. G., Campione–Barr, N., Metzger, A. (2006). Adolescent Development in Interpersonal and Societal Contexts. *Annual Review of Psychology*. Vol. 57, p. 255–284.

Steinberg, L. (1990). Interdependency in the family: autonomy, conflict and harmony in the parent–adolescent relationship. In: Feldman S.S. & Elliot G.R. (eds). *At the Threshold: The Developing Adolescent*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 255–276.

The Institute of Medicine of the National Academy of Sciences, USA, 1982.

<http://uncletaz.com/marijuana/marieff.html>

American Medical Association. Harmful Consequences of Alcohol Use on the Brains of Children, Adolescents and College Students. USA, 2003. <http://www.ama-assn.org/ama/pub/category/9416.html>

Pētījums HBSC – Health Behaviour Among School Aged Children

Pētījums ESPAD – European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs

Pētījums GYTS – Global Youth Tobacco Survey

Pielikumi

1. pielikums. Agresīvas uzvedības attaisnošana: faktoru saistība

	Dažreiz izveidojas situācijas, kas attaisno sišanu otram cilvēkam vai viņa piekaušanu	Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana	Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū	Ja kāds neatbild savam apvainotājam ar sitienu vai piekaušanu, mani draugi tādu uzskata par glāvēli
Dažreiz izveidojas situācijas, kas attaisno sišanu otram cilvēkam vai viņa piekaušanu				
Ja kāds slikti izturas pret mani, es domāju, ka ir attaisnojama viņa piekaušana vai sišana	0.49			
Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū	0.41	0.59		
Ja kāds neatbild savam apvainotājam ar sitienu vai piekaušanu, mani draugi tādu uzskata par glāvēli	0.27	0.37	0.44	

Tabulā attēloti korelācijas koeficienti no -1 līdz +1.

2. pielikums. Apmierinātība ar sevi (%)

	Tieši attiecas	Drīzāk attiecas	Drīzāk neattiecas	Ļoti maz attiecas
Jūtos vismaz tikpat vērtīgs/-a kā pārējie	51	38	9	3
Uzskatu, ka man ir daudz labu īpašību	45	45	9	2
Visumā sliecos domāt, ka esmu neveiksmnieks/-ce	6	13	38	44
Esmu spējīgs/-a visu paveikt tikpat labi kā vairums cilvēku	41	47	10	3
Es domāju, ka man nav sevišķi daudz, ar ko lepoties	7	24	42	26
Man ir pozitīva attieksme pret sevi	39	43	13	5
Kopumā esmu apmierināts/-a ar sevi	42	42	12	4
Es gribētu sevi vairāk cienīt	22	39	27	12
Dažreiz domāju, ka neesmu labs cilvēks	12	30	36	22
Dažreiz jūtos nekam nederīgs/-a	9	20	31	40

3. pielikums. Sevis uztvere (%)

	Tieši atbilst	Drīzāk jā	Drīzāk nē	Nemaz neatbilst
Kad domāju par to, kā es izskatīšos nākotnē, esmu apmierināts/-a	24	61	12	2
Es bieži domāju, ka esmu neglīts/-a un nepievilcīgs/a	7	22	44	27
Esmu apmierināts/a ar savu ķermeni	22	50	24	5
Esmu apmierināts/-a ar fiziskajām izmaiņām ķermenī pēdējos gados	26	51	19	4
Es fiziski jūtos stiprs/-a un vesels/a	31	51	16	2
Esmu apmierināts/-a ar savu dzīvi	33	48	15	5
Esmu laimīgs/-a	35	45	15	5

4. pielikums. Saskaņotība ar pašnāvību (%)

Kāds Jums ir teicis, ka ir domājis/-usi par pašnāvību	45
Kāds no paziņām ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	31
Kāds no paziņām ir izdarījis pašnāvību	17
Kāds no draugiem vai citiem tuviem cilvēkiem ir mēģinājis izdarīt pašnāvību	21
Kāds no draugiem vai citiem tuviem cilvēkiem ir izdarījis pašnāvību	9
Esmu pats/-i domājis/-usi par pašnāvību	32
Esmu nopietni apsvēris/-usi iespēju izdarīt pašnāvību	18
Esmu kādam stāstījis/-usi, ka domāju par pašnāvības izdarīšanu	19
Esmu kādreiz mēģinājis/-usi izdarīt pašnāvību	9
Esmu mēģinājis/-usi šinī mācību gadā izdarīt pašnāvību	5

5. pielikums. Turīguma vērtības (%)

	Ļoti svarīgi	Drīzāk svarīgi	Ne īpaši svarīgi	Nav svarīgi
Cik svarīgi Jums ir kādreiz iegūt daudz naudas?	46	38	15	2
Cik svarīgi Jums ir cītīgi strādāt, lai izceltos citu vidū?	43	39	16	3

6.Pielikums. Individuālie faktori – personība: izskaidrojošā vērtība

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	9.858	13.321	13.321	9.858	13.321	13.321	5.753	7.775	7.775
2	6.816	9.211	22.532	6.816	9.211	22.532	5.649	7.634	15.409
3	3.954	5.343	27.876	3.954	5.343	27.876	3.392	4.584	19.993
4	3.361	4.542	32.417	3.361	4.542	32.417	3.092	4.178	24.171
5	2.647	3.578	35.995	2.647	3.578	35.995	2.717	3.672	27.843
6	2.296	3.102	39.097	2.296	3.102	39.097	2.594	3.506	31.349
7	2.193	2.964	42.061	2.193	2.964	42.061	2.483	3.355	34.704
8	1.692	2.286	44.347	1.692	2.286	44.347	2.280	3.081	37.785
9	1.575	2.128	46.475	1.575	2.128	46.475	2.039	2.755	40.540
10	1.408	1.903	48.378	1.408	1.903	48.378	2.024	2.736	43.275
11	1.401	1.894	50.272	1.401	1.894	50.272	1.946	2.629	45.905
12	1.314	1.775	52.047	1.314	1.775	52.047	1.923	2.599	48.503
13	1.284	1.735	53.782	1.284	1.735	53.782	1.906	2.576	51.079
14	1.253	1.694	55.476	1.253	1.694	55.476	1.600	2.162	53.241
15	1.131	1.528	57.004	1.131	1.528	57.004	1.593	2.152	55.393
16	1.072	1.449	58.453	1.072	1.449	58.453	1.582	2.138	57.531
17	1.040	1.405	59.858	1.040	1.405	59.858	1.380	1.865	59.396
18	1.001	1.353	61.211	1.001	1.353	61.211	1.343	1.815	61.211
19	.925	1.250	62.461						
20	.904	1.221	63.682						
21	.885	1.196	64.878						
22	.840	1.134	66.013						
23	.824	1.114	67.127						
24	.786	1.062	68.188						
25	.759	1.026	69.214						
26	.742	1.003	70.217						
27	.736	.994	71.211						
28	.727	.982	72.193						
29	.708	.957	73.150						
30	.695	.939	74.089						
31	.679	.917	75.006						
32	.644	.870	75.876						
33	.633	.855	76.731						
34	.630	.851	77.582						
35	.613	.829	78.411						
36	.601	.812	79.223						
37	.595	.804	80.027						
38	.587	.793	80.819						
39	.575	.776	81.596						
40	.564	.762	82.357						
41	.554	.748	83.105						
42	.539	.728	83.834						
43	.533	.720	84.554						
44	.521	.704	85.258						
45	.511	.690	85.948						
46	.500	.675	86.623						
47	.488	.659	87.282						
48	.484	.655	87.937						
49	.480	.649	88.585						
50	.470	.635	89.220						
51	.453	.612	89.833						
52	.441	.596	90.429						
53	.436	.589	91.017						
54	.421	.569	91.586						
55	.417	.564	92.150						
56	.416	.562	92.712						
57	.406	.548	93.260						
58	.393	.532	93.791						
59	.388	.524	94.315						
60	.376	.508	94.823						
61	.375	.507	95.330						
62	.370	.500	95.830						
63	.352	.476	96.306						
64	.334	.451	96.757						
65	.302	.408	97.165						
66	.281	.379	97.544						
67	.277	.374	97.918						
68	.264	.357	98.275						
69	.246	.332	98.607						
70	.235	.318	98.925						
71	.221	.298	99.223						
72	.208	.281	99.504						
73	.187	.252	99.756						
74	.180	.244	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

7. pielikums. Individuālie faktori – personība: faktoru slodžu matrica

Tabulā attēloti jaunizveidotie faktori un to veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Nav attēloti mainīgie, kuru saistības ciešums ar faktoru ir no $-0,3$ līdz $0,3$ (t.i., saistība ir nenozīmīga). Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie visvairāk veido (saistās ar) šo faktoru.

Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas piederības līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

Papildinājums (R) aiz mainīgā nosaukuma norāda, ka mainīgā saistība ar faktoru jāskata „apgriezti”. Piemēram:

- „Cik bieži ir ielauzies mašīnā vai ēkā, lai zagtu”, $r^2 = 0.80$ norāda, ka, jo biežāk šāda darbība veikta, jo lielāka būs jaunizveidotā (šajā gadījumā 1.) faktora vērtība.
- „Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi smēķēt cigaretes (R)”, $r^2 = 0.84$ norāda, ka, jo mazāk šim apgalvojumam piekrīt, jo lielāka būs jaunizveidotā (šajā gadījumā, 4.) faktora vērtība, kā arī otrādi – jo vairāk šim apgalvojumam piekrīt, jo mazāka būs jaunizveidotā faktora vērtība.

	Depresija, nomākrība un cita veida psihiskais diskomforts	Ticība Dievam, ticīga ģimene	Neapmierinātība ar sevi, salīdzinājuma ar citiem	Nav bijis traumējošas dzīves pieredzes, notikumu	Praktizē reliģiju	Nav pašnāvības domu	Pašcieņa, pašpārticība	Nesavādība, dusmu uzliesnojumi	Skaidri, nemanīgi principi	Neapmierinātība ar savu ķermeni	Pazīņas vai draugi nav centušies izdarīt pašnāvību	Neuzskata par pareizu mierīgu atbīdi uz konfliktosituācijām	Ciena pret noteikumiem, likumiem	Neatlasno kāda sišanu vai pieklausānu	Nelaiņģums, neapmierinātība ar dzīvi	Pazīņas vai draugi nav izdarījuši pašnāvību	Nav piedzīvojis nelaiemes gadījumu vai slimību	Neitēcas pēc sasniegumiem
Dažreiz izveidojas situācijas, kas attaisno sišanu														0.78				
Ja kāds slikti izturas pret mani, ir attaisnojama viņa pieklausāna														0.76				
Nav svarīgi kādreiz iegūt daudz naudas																		0.77
Nav svarīgi citīgi strādāt, lai izceltos citu vidū																		0.80
Nav pareizi piedot tiem, kas reiz pret mani slikti izturējās												0.68						
Nav pareizi atbildēt pieklājīgi, ja kāds sadusmojas uz mani												0.81						
Nav pareizi būt jaukam pret tiem, kuru rīcību neatbalsta												0.80						
Pēdējās nedēļas laikā bija nekontrolējami dusmu uzliesnojumi							0.72											
Pēdējās nedēļas laikā gribēja lauzt vai bojāt apkārtējās lietas							0.69											
Pēdējās nedēļas laikā strīdējās ar kādu							0.70											
Pēdējās nedēļas laikā uzklēdza kādam, ar kaut ko meta							0.70											
Es neesmu apmierināts ar savu ķermeni									0.76									
Es neesmu apmierināts ar fiziskajām pārmaiņām ķermenī									0.81									
Es jūtos fiziski stiprs un vesels									0.68									
Esmu apmierināts ar savu dzīvi															0.68			
Esmu laimīgs															0.70			
Nevar pārkāpt noteikumus, pat, ja tie šķiet neatbilstoši													0.72					
Es ievēroju ne tikai tos noteikumus, kurus pats gribu													0.75					
Dzīvē nav maz neapšaubāmu likumu													0.68					
Nav tā, ka grūti kaut kam ticēt, jo viss mainās								0.70										
Nav tā, ka neviens nezina, kas no viņa tiek sagaidīts								0.81										
Nav tā, ka neviens nevar būt dzīvē par kaut ko drošs								0.81										
Noteikumu ievērošana garantē panākumus								0.31						0.32				
Pēdējās nedēļas laikā jūta pēkšņas bailes bez iemesla	0.49																	
Pēdējās nedēļas laikā bija noskumis, nebija intereses kaut ko darīt	0.70																	
Pēdējās nedēļas laikā jūta ēstgribas trūkumu	0.54																	
Pēdējās nedēļas laikā jutās vientuļš	0.72																	
Pēdējās nedēļas laikā raudāja vai gribēja raudāt	0.64																	
Pēdējās nedēļas laikā bija grūti aizmigt	0.56																	
Pēdējās nedēļas laikā jutās noskumis vai nospiests	0.78																	
Pēdējās nedēļas laikā trūka intereses kaut ko darīt	0.71																	
Pēdējās nedēļas laikā bija lēnīgs vai trūka enerģijas	0.64																	
Pēdējās nedēļas laikā nākotne šķita bezcerīga	0.60																	
Pēdējās nedēļas laikā likās, ka visi izturas necienīgi	0.55																	
Pēdējās nedēļas laikā nebija ar ko parunāt	0.58																	
Neviens nav teicis, ka domā par pašnāvību											0.69							
Pazīņas nav centušies izdarīt pašnāvību											0.73							
Pazīņas nav izdarījuši pašnāvību																	0.73	
Draugi nav centušies izdarīt pašnāvību											0.60							0.36
Draugi nav izdarījuši pašnāvību																		0.77
Nekad nav pats domājis par pašnāvību						0.58					0.33							
Nekad nav nopietni apsvēris pašnāvību						0.66												
Nekad nevienam nav teicis, ka domātu par pašnāvību						0.64					0.32							
Nekad nav mēģinājis izdarīt pašnāvību						0.71												
Šajā mācību gadā nav mēģinājis izdarīt pašnāvību						0.64												
Nav piedzīvojis nopietnu nelaiemes gadījumu																		0.75
Nav piedzīvojis smagu slimību																		0.72
Nav piedzīvojis vecāka vai brāļa/ māsa nāvi			0.72															
Nav piedzīvojis drauga nāvi			0.50															
Nav piedzīvojis seksuālu uzmākšanos			0.73															
Nav piedzīvojis seksuālu uzmākšanos no ģimenes locekļa puses			0.85															
Nav piedzīvojis seksuālu uzmākšanos no kāda cita puses			0.85															
Nejūtos tikpat vērtīgs kā pārējie			0.74															
Neuzskatu, ka man ir daudz labu īpašību			0.79															
Nedomāju, ka esmu neveiksminieks			-0.31			0.63												
Nespēju visu paveikt tikpat labi, kā vairums cilvēku			0.68															
Domāju, ka man ir ar ko lepoties						0.67												
Man nav pozitīva attieksme pret sevi			0.71															
Neesmu apmierināts ar sevi			0.72															
Nedomāju, ka gribētu sevi vairāk cienīt						0.58												
Nedomāju, ka neesmu labs cilvēks						0.66												
Nejūtos nekam nederīgs						0.67												
Tic Dievam		0.79																
Ticība ir svarīga		0.80																
Regulāri lūdz Dievu		0.60			0.56													
Regulāri lasa svētos rakstus		0.36			0.83													
Regulāri apmeklē dievkalpojumus		0.38			0.82													
Regulāri piedalās citos reliģiskos pasākumos					0.83													
Varētu saņemt Dieva atbalstu		0.72			0.34													
Ir meklējis Dieva atbalstu		0.74																
Labākie draugi ir ticīgi		0.75																
Vairums paziņu ir ticīgie		0.80																
Māte ir ticīga		0.83																
Tēvs ir ticīgs		0.80																

Extraction Method: Principal Component Analysis. •

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a

Rotation converged in 8 iterations.

8. pielikums. Individuālie faktori – uzvedība: izskaidrojošā vērtība

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6.645	36.919	36.919	6.645	36.919	36.919	3.768	20.934	20.934
2	2.485	13.806	50.725	2.485	13.806	50.725	3.405	18.915	39.848
3	1.365	7.584	58.309	1.365	7.584	58.309	2.542	14.120	53.969
4	1.241	6.894	65.203	1.241	6.894	65.203	2.022	11.235	65.203
5	.886	4.924	70.127						
6	.751	4.173	74.301						
7	.629	3.495	77.795						
8	.582	3.235	81.030						
9	.569	3.162	84.192						
10	.473	2.628	86.820						
11	.465	2.581	89.401						
12	.409	2.272	91.673						
13	.359	1.994	93.666						
14	.331	1.841	95.507						
15	.267	1.484	96.991						
16	.240	1.331	98.322						
17	.192	1.065	99.387						
18	.110	.613	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

9. pielikums. Individuālie faktori – uzvedība: faktoru slodžu matrica

Tabulā attēloti jaunizveidotie faktori un to veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Nav attēloti mainīgie, kuru saistības ciešums ar faktoru ir no $-0,3$ līdz $0,3$ (t.i., saistība ir nenozīmīga). Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie visvairāk veido (saistās ar) šo faktoru.

Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas piederības līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

	Ir zadzis, laupījis un/vai demolējis	Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis	Ir bijis iesaistīts noziedzīgās darbībās	Ir veicis seksuālu vardarbību
Cik bieži ir nozadzis kaut ko, kas maksā mazāk kā 3 kino biļetes	0.79			
Cik bieži ir nozadzis kaut ko, kas maksā vairāk kā 3 kino biļetes	0.83			
Cik bieži ir pielietojis fizisku spēku, lai kaut ko nozagtu/nolaupītu	0.72			0.31
Cik bieži ir ielauzies mašīnā vai ēkā, lai zagtu	0.73			0.35
Cik bieži ir sabojājis vai demolējis lietas, kuras nepieder	0.71			
Cik bieži ir veicis citu nodarījumu	0.68			
Cik bieži pēdējā gada laikā ir bijis fiziskas vardarbības upuris			0.67	
Cik bieži pēdējā gada laikā ir veicis fizisku vardarbību		0.37	0.57	
Cik bieži pēdējā gada laikā izgājis terapiju alkohola vai narkotiku lietošanas dēļ			0.57	
Cik bieži pēdējā gada laikā nopratināts saistībā ar aizdomām par nozieguma izdarīšanu			0.70	
Cik bieži pēdējā gada laikā ir atzinies noziegumā, kuru izdarīja			0.68	
Cik bieži pēdējā gada laikā ir atzinies noziegumā, kuru neizdarīja	0.31		0.62	0.32
Cik bieži pēdējā gada laikā iesita kādam ar dūri		0.82		
Cik bieži pēdējā gada laikā notrieca kādu no kājām		0.82		
Cik bieži pēdējā gada laikā iespēra kādam		0.85		
Cik bieži pēdējā gada laikā iebelsa/ ieplaukāja kādu		0.70		
Cik bieži pēdējā gada laikā sagrāba kādu aiz kakla un turēja		0.69		0.32
Cik bieži pēdējā gada laikā draudēja kādam		0.57		0.44
Cik bieži pēdējā gada laikā piespieda kādu uz seksuālām attiecībām				0.87
Cik bieži pēdējā gada laikā piespieda kādu stāties dzimumsakaros				0.85
Extraction Method: Principal Component Analysis. • Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.				
a Rotation converged in 6 iterations.				

10. pielikums. Individuālie faktori – brīvais laiks: izskaidrojošā vērtība

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6.578	21.926	21.926	6.578	21.926	21.926	4.284	14.278	14.278
2	4.462	14.873	36.799	4.462	14.873	36.799	4.198	13.992	28.271
3	2.737	9.125	45.924	2.737	9.125	45.924	3.897	12.989	41.260
4	1.744	5.813	51.737	1.744	5.813	51.737	2.831	9.435	50.695
5	1.669	5.563	57.300	1.669	5.563	57.300	1.981	6.605	57.300
6	.993	3.309	60.609						
7	.923	3.076	63.685						
8	.867	2.891	66.577						
9	.779	2.596	69.173						
10	.758	2.525	71.698						
11	.723	2.410	74.108						
12	.672	2.240	76.348						
13	.569	1.897	78.245						
14	.549	1.830	80.075						
15	.512	1.706	81.782						
16	.487	1.622	83.404						
17	.465	1.549	84.953						
18	.455	1.516	86.469						
19	.438	1.459	87.929						
20	.421	1.403	89.332						
21	.403	1.344	90.676						
22	.385	1.284	91.960						
23	.370	1.234	93.194						
24	.355	1.185	94.379						
25	.334	1.113	95.492						
26	.319	1.064	96.556						
27	.308	1.026	97.582						
28	.280	.934	98.516						
29	.265	.884	99.401						
30	.180	.599	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

11. pielikums. Individuālie faktori – brīvais laiks: faktoru slodžu matrica

Tabulā attēloti jaunizveidotie faktori un to veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Nav attēloti mainīgie, kuru saistības ciešums ar faktoru ir no -0,3 līdz 0,3 (t.i., saistība ir nenozīmīga). Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie visvairāk veido (saistās ar) šo faktoru. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

	Aktīva sportošana	Apmeklē kultūras pasākumus	Kļūst apkārt, pavada laiku pilsētā	Neveselīgs, slikta fiziskā forma	Pavada vēlus vakarus ārpus mājas
Cik bieži pēdējās nedēļas laikā visu vakaru bija mājās					-0.61
Cik bieži pēdējās nedēļas laikā bija ārpus mājas pēc desmitiem vakarā					0.79
Cik bieži pēdējās nedēļas laikā atgriezās mājās pēc pusnakts					0.75
Cik bieži nodarbojas ar sportu	0.79				
Cik bieži piedalās treniņos vai fiziskās nodarbībās skolā ārpus stundām	0.75				
Cik bieži apmeklē treniņus klubā	0.88				
Cik bieži piedalās treniņos vai fiziskās nodarbībās ārpus skolas	0.86				
Cik bieži sevi tā sapūlē, ka saskāp	0.80				
Nav pietiekami daudz fizisko nodarbību	-0.41			0.66	
Nav veselīgs				0.83	
Nav labā fiziskajā formā				0.84	
Salīdzinoši maz sporto	-0.42			0.70	
Nav svarīgi ievērot sabalansētu uzturu				0.52	
Cik bieži pavada laiku ar daudziem bez vecāku klātbūtnes			0.55		
Cik bieži iet uz kino			0.61		
Cik bieži iet uz kafējnīcu			0.69		
Cik bieži kļūst apkārt un ieskatās veikalos			0.73		
Cik bieži pavada laiku pilsētas centrā, īpaši vakaros un brīvdienās			0.76		
Cik bieži kļūst pa kādu tirdzniecības centru vai tā tuvumā			0.75		
Cik bieži iet uz viesībām, "tusiņiem"			0.64		0.32
Cik bieži iet uz ātrās ēdināšanas restorāniem			0.60		
Cik bieži apmeklē sporta pasākumus	0.64				
Apmeklē baseinu		0.61			
Cik bieži apmeklē teātri		0.79			
Cik bieži apmeklē bibliotēku		0.71			
Cik bieži apmeklē klasiskās mūzikas koncertus		0.85			
Cik bieži apmeklē cita veida mūzikas koncertus		0.66	0.30		
Cik bieži apmeklē vietas, kur spēlē mūziķi		0.75			
Cik bieži apmeklē muzejus vai mākslas izstādes		0.80			
Vai ir aizbēdzis no mājām					0.44

Extraction Method: Principal Component Analysis. • Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a

Rotation converged in 6 iterations.

12. pielikums. Individuālo faktoru regresija uz MIN pamēģināšanu

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	2427.389	.167	.245

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pavada vēlus vakarus ārpus mājas	0,50	0,05	89	1	0,00	1,64
Ir bijis iesaistīts noziedzīgās darbībās	0,43	0,07	43	1	0,00	1,53
Ir zadzis, laupījis un/vai demolējis	0,40	0,07	32	1	0,00	1,49
Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis	0,20	0,05	15	1	0,00	1,22
Klīst apkārt, pavada laiku pilsētā	0,18	0,05	11	1	0,00	1,19
Ir veicis seksuālu vardarbību	0,15	0,06	6	1	0,01	1,16
Paziņas vai draugi nav centušies izdarīt pašnāvību	-0,11	0,05	4	1	0,04	0,90
Nav pašnāvības domu	-0,13	0,05	7	1	0,01	0,88
Neattaisno kāda sišanu vai piekaušanu	-0,21	0,05	15	1	0,00	0,81
Cieņa pret noteikumiem, likumiem	-0,26	0,05	24	1	0,00	0,77
Constant	-1,20	0,05	513	1	0,00	0,30

Piezīme: statistiski nenozīmīgie (Sig.<0.05) faktori tabulā nav attēloti.

13. pielikums. Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas saistība ar noziegumu izdarīšanu (%)

		Atkarības vielu pamēģināšana	
		Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas
Cik bieži ir nozadzis kaut ko, kas maksā mazāk nekā 3 kinobijetes	Nekad	94	80
	Vienreiz	4	10
	2-5 reizes	1	6
	6 vai vairāk reizes	1	4
Cik bieži ir nozadzis kaut ko, kas maksā vairāk nekā 3 kinobijetes	Nekad	97	87
	Vienreiz	1	5
	2-5 reizes	1	4
	6 vai vairāk reizes	0	4
Cik bieži ir pielietojis fizisku spēku, lai kaut ko nozagtu/nolaupītu	Nekad	99	90
	Vienreiz	1	4
	2-5 reizes	0	3
	6 vai vairāk reizes	0	5
Cik bieži ir ielauzies mašīnā vai ēkā, lai zagtu	Nekad	99	92
	Vienreiz	1	4
	2-5 reizes	0	1
	6 vai vairāk reizes	0	5
Cik bieži ir sabojājis vai demolējis lietas, kuras nepieder	Nekad	90	76
	Vienreiz	7	12
	2-5 reizes	2	5
	6 vai vairāk reizes	7	2
Cik bieži ir veicis citu nodarījumu	Nekad	98	86
	Vienreiz	1	5
	2-5 reizes	1	4
	6 vai vairāk reizes	5	1

Bāze: visi (n=2632)

14. pielikums. Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas saistība ar brīvā laika pavadīšanu (%)

		Atkarības vielu pamēģināšana	
		Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas
Cik bieži klīst apkārt un ieskatās veikalos	Gandrīz nekad	19	15
	Retāk nekā reizi mēnesī	18	17
	1–3 reizes mēnesī	27	27
	1–3 reizes nedēļā	22	25
	4 un vairāk reizes nedēļā	14	16
Cik bieži pavada laiku pilsētas centrā, īpaši vakaros un brīvdienās	Gandrīz nekad	22	14
	Retāk nekā reizi mēnesī	21	19
	1–3 reizes mēnesī	25	26
	1–3 reizes nedēļā	20	25
	4 un vairāk reizes nedēļā	11	16
Cik bieži klīst pa kādu tirdzniecības centru vai tā tuvumā	Gandrīz nekad	23	19
	Retāk nekā reizi mēnesī	22	24
	1–3 reizes mēnesī	27	25
	1–3 reizes nedēļā	18	21
	4 un vairāk reizes nedēļā	10	10
Cik bieži iet uz viesībām, "tusiņiem"	Gandrīz nekad	18	8
	Retāk nekā reizi mēnesī	25	16
	1–3 reizes mēnesī	31	33
	1–3 reizes nedēļā	16	24
	4 un vairāk reizes nedēļā	10	18
Cik bieži iet uz ātrās ēdināšanas restorāniem	Gandrīz nekad	31	21
	Retāk nekā reizi mēnesī	26	21
	1–3 reizes mēnesī	26	28
	1–3 reizes nedēļā	11	18
	4 un vairāk reizes nedēļā	5	12

Bāze: visi (n=2632)

15. pielikums. Vienaudžu faktori – izskaidrojošā vērtība

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5.840	15.368	15.368	5.840	15.368	15.368	3.147	8.281	8.281
2	3.390	8.920	24.288	3.390	8.920	24.288	3.104	8.168	16.449
3	2.545	6.697	30.986	2.545	6.697	30.986	2.934	7.722	24.171
4	2.213	5.824	36.810	2.213	5.824	36.810	2.266	5.964	30.136
5	1.799	4.735	41.544	1.799	4.735	41.544	2.236	5.884	36.019
6	1.669	4.391	45.935	1.669	4.391	45.935	2.144	5.643	41.663
7	1.573	4.140	50.075	1.573	4.140	50.075	1.776	4.674	46.336
8	1.456	3.832	53.907	1.456	3.832	53.907	1.636	4.305	50.642
9	1.187	3.124	57.031	1.187	3.124	57.031	1.525	4.012	54.654
10	1.119	2.944	59.975	1.119	2.944	59.975	1.468	3.862	58.516
11	1.104	2.906	62.881	1.104	2.906	62.881	1.431	3.766	62.281
12	1.031	2.712	65.594	1.031	2.712	65.594	1.259	3.312	65.594
13	.879	2.314	67.907						
14	.838	2.205	70.113						
15	.798	2.100	72.213						
16	.755	1.988	74.201						
17	.706	1.859	76.060						
18	.658	1.730	77.790						
19	.651	1.712	79.502						
20	.647	1.703	81.205						
21	.581	1.528	82.733						
22	.563	1.482	84.215						
23	.545	1.434	85.650						
24	.536	1.409	87.059						
25	.528	1.389	88.448						
26	.496	1.305	89.753						
27	.453	1.191	90.944						
28	.416	1.094	92.038						
29	.415	1.091	93.129						
30	.390	1.027	94.157						
31	.367	.965	95.122						
32	.338	.890	96.012						
33	.305	.802	96.814						
34	.302	.796	97.610						
35	.291	.766	98.376						
36	.271	.713	99.090						
37	.187	.491	99.581						
38	.159	.419	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

16. pielikums. Vienaudžu faktori – faktoru slodžu matrica

Tabulā attēloti jaunizveidotie faktori un to veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Nav attēloti mainīgie, kuru saistības ciešums ar faktoru ir no -0,3 līdz 0,3 (t.i., saistība ir nenozīmīga). Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie visvairāk veido (saistās ar) šo faktoru. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

	Lai iegūtu draugu cieņu, atkarības vielu lietošana nav svarīga	Viegli saņemt no draugiem atbalstu un palīdzību	Draugi lieto atkarības vielas	Iesaistījušies jauniešu grupu kaitīgos	Draugi zog, laupa, demolē	Lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, atkarības vielu lietošana nav nepieciešama	Zaudējis draugu (-s)	Kopā ar draugiem skatās TV/ video/ DVD	Draugi nepieprasa atbildēt uz apvainojumu, lai aizstāvētu godu	Lai iegūtu draugu cieņu, nav svarīgi labi izskatīties un orientēties mūzikā	Iesaistījušies ķircināšanā, tikuši ķircināti	Sporto un ceļo kopā ar draugiem
Cik viegli saņemt no draugiem padomu citos jautājumos		0.74										
Cik viegli saņemt no draugiem cita veida palīdzību		0.79										
Cik viegli saņemt no draugiem laiku pārrunāt personīgus jautājumos		0.63										
Cik viegli saņemt no draugiem mīlestību un rūpes		0.84										
Cik viegli saņemt no draugiem padomu mācību jautājumos		0.82										
Cik bieži kopā ar draugiem skatās TV							0.89					
Cik bieži kopā ar draugiem skatās video/DVD							0.87					
Cik bieži kopā ar draugiem nodarbojas ārā ar sportu vai kaut ko citu												0.81
Cik bieži kopā ar draugiem ceļo												0.58
Dažreiz vajag kādu sadunkāt vai piekaut, lai aizsargātu savu godu vienaudžu vidū (R)								0.78				
To, kas neatbild uz uzbrukumumu, mani draugi uzskata par glēvuli (R)								0.77				
Dažreiz ir nepieciešams iedzert alkoholu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (R)					0.86							
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (R)					0.83							
Dažreiz ir nepieciešams smēķēt marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (R)					0.73							
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi gūt panākumus sportā (R)									0.55			-0.44
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi smēķēt cigaretes (R)	0.83											
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi lietot alkoholu (R)	0.85											
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi smēķēt marihuānu (R)	0.82											
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi labi izskatīties (R)									0.74			
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi nostāties pret pieaugušo noteikumiem (R)	0.62											
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi zagt veikalā (R)	0.66											
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi labi orientēties mūzikā (R)									0.68			
Cik draugu pēdējā gada laikā nozauguši kaut ko vairāk kā 3 kino biļešu					0.77							
Cik draugu pēdējā gada laikā ielauzušies mājā vai mašīnā, lai zagtu					0.78							
Cik draugu pēdējā gada laikā sabojāja vai demolēja lietas					0.78							
Cik daudzi no draugiem dzer alkoholu		0.88										
Cik daudzi no draugiem smēķē cigaretes		0.89										
Cik daudzi no draugiem piedzeras vismaz reizi mēnesī		0.84										
Cik daudzi no draugiem smēķē marihuānu/ hašiņu		0.62										
Pēdējā gada laikā piedalījās grupā, kas kādu ķircināja											0.75	
Pēdējā gada laikā piedalījās grupā, kas kādu savainoja			0.54	0.35								
Pēdējā gada laikā piedalījās grupā, kas uzsāka kaitīgu ar citu grupu			0.68									
Pēdējā gada laikā pašu ķircināja jauniešu bariņš											0.75	
Pēdējā gada laikā pašam uzbruka jauniešu bariņš			0.74									
Pēdējā gada laikā bija cilvēku grupā, kurai uzbruka sveša grupa			0.82									
Pārtrauca attiecības ar draugu/ draudzeni							0.76					
Draugi atraidīja/ atstūma							0.66					
Piedzīvojis atšķirtību no drauga/ draudzenes							0.81					

Extraction Method: Principal Component Analysis. • Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a

Rotation converged in 6 iterations.

17. Pielikums. Vienaudžu faktoru regresija uz NAIV pamēģināšanu

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	2473.211	.151	.223

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Draugi lieto atkarības vielas	0,56	0,05	119	1	0,00	1,75
Iesaistījušies jauniešu grupu kautiņos	0,47	0,05	87	1	0,00	1,60
Draugi zog, laupa, demolē	0,32	0,05	43	1	0,00	1,38
Sporto un ceļo kopā ar draugiem	0,18	0,05	13	1	0,00	1,20
Lai iegūtu draugu cieņu, nav svarīgi labi izskatīties un orientēties mūzikā	0,14	0,05	9	1	0,00	1,15
Iesaistījušies ķircināšanā, tikuši ķircināti	-0,11	0,05	5	1	0,02	0,89
Zaudējis draugu /-s	-0,20	0,05	18	1	0,00	0,82
Draugi nepieprasa atbildēt uz apvainojumu, lai aizstāvētu godu	-0,20	0,05	17	1	0,00	0,82
Lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, atkarības vielu lietošana nav nepieciešama	-0,31	0,05	46	1	0,00	0,73
Lai iegūtu draugu cieņu, atkarības vielu lietošana nav svarīga	-0,36	0,05	48	1	0,00	0,70
Constant	-1,22	0,05	539	1	0,00	0,30

Piezīme. Statistiski nenozīmīgie (Sig.<0.05) faktori tabulā nav attēloti.

18. pielikums. Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas saistība ar priekšstatiem par to, kas paaugstina draugu cieņu (%)

		Atkarības vielu pamēģināšana	
		Nav lietojuši atkarības vielas	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi lietot alkoholu	Ievērojami paaugstina cieņu	5	8
	Nedaudz paaugstina cieņu	14	18
	Nav nekāda efekta	47	54
	Nedaudz pazemina cieņu	12	11
	Ievērojami pazemina cieņu	22	10
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi smēķēt cigaretes	Ievērojami paaugstina cieņu	3	7
	Nedaudz paaugstina cieņu	10	16
	Nav nekāda efekta	48	56
	Nedaudz pazemina cieņu	13	11
	Ievērojami pazemina cieņu	26	11
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi smēķēt marihuānu	Ievērojami paaugstina cieņu	4	10
	Nedaudz paaugstina cieņu	6	13
	Nav nekāda efekta	41	50
	Nedaudz pazemina cieņu	10	9
	Ievērojami pazemina cieņu	40	18
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi nostāties pret pieaugušo noteikumiem	Ievērojami paaugstina cieņu	7	11
	Nedaudz paaugstina cieņu	22	24
	Nav nekāda efekta	45	46
	Nedaudz pazemina cieņu	12	10
	Ievērojami pazemina cieņu	13	9
Lai iegūtu draugu cieņu, svarīgi zagāt veikalā	Ievērojami paaugstina cieņu	2	4
	Nedaudz paaugstina cieņu	3	6
	Nav nekāda efekta	25	31
	Nedaudz pazemina cieņu	10	12
	Ievērojami pazemina cieņu	61	47

Bāze: visi (n=2632)

19. pielikums. Sekmju un uzvedības skolā pašnovērtējums (%)

Izcilas	6
Daudz labākas par vidējām	14
Labākas par vidējām	30
Vidējas	43
Sliktākas par vidējām	5
Daudz sliktākas par vidējām	0.8
Sliktas	0.7
Nav atbildes	0.6

20. pielikums. Attieksme pret skolu un mācībām: saistību analīze

	Es domāju, ka mācīties ir bezjēdzīgi	Man mācības ir apnikušas	Es slikti gatavojos stundām	Es jūtu, ka esmu pietiekami cītīgs	Man ir ļoti viegli mācīties	Man ir ļoti grūti mācīties	Es skolā jūtos slikti	Es gribu pamest skolu	Es gribu mainīt skolu	Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem
Es domāju, ka mācīties ir bezjēdzīgi										
Man mācības ir apnikušas	0.4									
Es slikti gatavojos stundām	0.3	0.4								
Es jūtu, ka esmu pietiekami cītīgs	0.2	0.3	0.5							
Man ir ļoti viegli mācīties	0.0	-0.1	-0.1	-0.1						
Man ir ļoti grūti mācīties	0.2	0.3	0.3	0.2	-0.5					
Es skolā jūtos slikti	0.2	0.3	0.3	0.2	-0.1	0.3				
Es gribu pamest skolu	0.4	0.4	0.3	0.2	-0.1	0.3	0.4			
Es gribu mainīt skolu	0.2	0.2	0.1	0.1	0.0	0.1	0.3	0.4		
Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem	0.3	0.3	0.3	0.2	-0.1	0.2	0.3	0.4	0.3	

Piezīme. Tabulā attēloti korelācijas koeficienti

21. pielikums. Skolas faktori – izskaidrojošā vērtība

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4.155	21.871	21.871	4.155	21.871	21.871	2.203	11.593	11.593
2	1.878	9.886	31.756	1.878	9.886	31.756	2.179	11.471	23.064
3	1.485	7.813	39.570	1.485	7.813	39.570	2.032	10.695	33.759
4	1.207	6.351	45.921	1.207	6.351	45.921	1.668	8.780	42.539
5	1.117	5.881	51.802	1.117	5.881	51.802	1.369	7.204	49.744
6	.998	5.252	57.054	.998	5.252	57.054	1.263	6.647	56.390
7	.889	4.680	61.734	.889	4.680	61.734	1.015	5.344	61.734
8	.851	4.479	66.213						
9	.774	4.075	70.288						
10	.690	3.630	73.918						
11	.675	3.554	77.471						
12	.646	3.400	80.871						
13	.630	3.315	84.186						
14	.605	3.183	87.369						
15	.563	2.961	90.330						
16	.518	2.725	93.055						
17	.467	2.458	95.512						
18	.446	2.349	97.861						
19	.406	2.139	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

22. pielikums. Skolas faktori – faktoru slodžu matrica

Tabulā attēloti jaunizveidotie faktori un to veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Nav attēloti mainīgie, kuru saistības ciešums ar faktoru ir no –0,3 līdz 0,3 (t.i., saistība ir nenozīmīga). Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie visvairāk veido (saistās ar) šo faktoru. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

	Patīk skola, negrib to mainīt	Cītīgi gatavojas stundām	Sliktas sekmes	Viegli mācīties	Izraidīts no klases/ skolas	Kavē skolu	Apmeklē skolu rajonā, kurā dzīvo
Apmeklē skolu rajonā, kur dzīvo							0.96
Kā vērtē savas sekmes un uzvedību, salīdzinot ar saviem vienaudžiem (R)			-0.59	-0.34			
Laiks, ko velta mājas darbiem		0.68		-0.31			
Atzīmes šajā semestrī matemātikā (R)			0.73				
Atzīmes šajā semestrī dzimtajā valodā (R)			0.70				
Cik dienu pēdējo 30 dienu laikā laikā kavējis skolu slimības dēļ						0.84	
Cik dienu pēdējo 30 dienu laikā laikā kavējis skolu "nobastojot"						0.63	
Man mācības ir apnikušas (R)	0.36	0.57					
Es slikti sagatavojos stundām (R)		0.76					
Es jūtu, ka neesmu pietiekami cītīgs (R)		0.69					
Man ir ļoti viegli mācīties (R)			-0.32	-0.78			
Man ir ļoti grūti mācīties (R)				0.75			
Es skolā jūtos slikti (R)	0.65						
Es gribu pamest skolu (R)	0.73						
Es gribu mainīt skolu (R)	0.77						
Man ir sliktas attiecības ar skolotājiem (R)	0.58						
Saņem ļoti sliktas atzīmes			0.53				
Tika izraidīts no klases					0.76		
Tika izraidīts no skolas					0.83		

Extraction Method: Principal Component Analysis. • Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a
Rotation converged in 6 iterations.

23. pielikums. Skolas faktoru regresija uz MIN grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1858.422	.110	.163

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Kavē skolu	0,22	0,06	16	1	0,00	1,24
Viegli mācīties	0,16	0,06	8	1	0,01	1,17
Sliktas sekmes	-0,27	0,06	22	1	0,00	0,76
Patīk skola, negrib to mainīt	-0,31	0,05	32	1	0,00	0,73
Izraidīts no klases/ skolas	-0,38	0,05	52	1	0,00	0,68
Cītīgi gatavojas stundām	-0,54	0,06	82	1	0,00	0,58
Constant	-1,20	0,06	404	1	0,00	0,30

Piezīme. Statistiski nenozīmīgie (Sig.<0.05) faktori tabulā nav attēloti.

24.Pielikums. Atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas saistība ar mājasdarbu pildīšanai veltīto laiku (%)

		Nav lietojuši atkarības vielas Kolonnas %	Ir pamēģinājuši/ lietojuši atkarības vielas Kolonnas %
Laiks, ko velta mājas darbu pildīšanai	Nekad nepilda mājas darbus	3	10
	Mazāk nekā pusstunda	6	17
	Apmēram pusstunda	11	16
	Apmēram stunda	30	31
	Apmēram divas stundas	30	18
	Apmēram trīs stundas	11	5
	Apmēram četras stundas	5	2
	Vairāk nekā četras stundas	4	2

Bāze: visi (n=2632)

25. pielikums. Ģimenes faktori – faktoru slodžu matrica

	1. Vecāku - bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās	2. vecāku informētība par bērna brīva laika gaitām	3. Ģimenes labklājības vērtējums	4. Ciešas saites ar draugiem un to vecākiem	5. Ticīgums vecāku ģimenē	6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpuskolas dzīvē	7. vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi	10. vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni : TV, video, datorspēles	12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē	13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	14. Vecāku toleranta attieksme pret alkohola lietošanu	15. Vecāku izglītības līmenis	16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā
Cik viegli vai grūti ir saņemt no vecākiem padomu dažādos jautājumos vai iecerēs	0,812																
Cik viegli vai grūti ir saņemt no vecākiem laiku, lai pārrunātu personīgos jautājumus	0,769																
Cik viegli vai grūti ir saņemt no vecākiem jebkuru cita veida palīdzību	0,734																
Cik viegli vai grūti ir saņemt no vecākiem mīlestību un rūpes	0,681																
Cik viegli vai grūti ir saņemt no vecākiem padomu mācību jautājumos	0,678																
Cik bieži Jūs ģimenē sarunājaties viens ar otru	0,414																
Paradums stāstīt mājniekiem par to kā gājis skolā																	
Vecāki zina, kur es esmu vakaros		0,826															
Vecāki zina, ar ko es vakaros esmu kopā		0,8															
Vecāki zina, kur es pavadu brīvdienas vakarus		0,728															
Vai slēpj no vecākiem to, ko dara vakaros un brīvdienās		0,607															
Vecāki pazīst manus draugus		0,519		0,464													
Nedēļas nogales es pavadu kopā ar vecākiem		0,402															
Vecākiem tik tikko pietiek naudas apmaksāt nepieciešamāko			0,809														
Vecāki ir trūcīgi finansiālā ziņā			0,791														
Vecākiem nepietiek naudas apmaksāt ārpusklasses pasākumus			0,758														
Vecāki nevar atļauties nopirkt mašīnu			0,699														
Ģimenes labklājības līmeņa novērtējums salīdzinājumā ar citām ģimenēm mūsu valstī			0,585														
Vecāki bieži sazinās ar draugu vecākiem				0,873													
Vecāki dažreiz satiekas ar draugu vecākiem, lai aprunātos				0,812													
Vecāki pazīst manu draugu vecākus				0,774													
Mana māte ir ticīga					0,904												
Mans tēvs ir ticīgs					0,886												
Vairums manu paziņu ir ticīgi					0,832												

	1. Vecāku - bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās	2. vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām	3. Ģimenes labklājības vērtējums	4. Ciešas saites ar draugiem un to vecākiem	5. Ticīgums vecāku ģimēnē	6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpus skolas dzīvē	7. vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi	10. vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni : TV, video, datorspēles	12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimēnē	13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	14. Vecāku tolerānta attieksme pret alkohola lietošanu	15. Vecāku izglītības līmenis	16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā
Vecāki kopā ar mani piedalās citās ārpus klases nodarbībās Vecāki piedalās skolas pasākumos, kas iesaista arī vecākus Vecāki piedalās sporta pasākumos klubā, kurā esmu iestājies Vecāki ir stingri noteikuši, ko es drīkstu darīt ārpus mājas un ko nē Vecāki ir stingri noteikuši, ko es mājās drīkstu darīt un ko nē Vecāki ir stingri noteikuši, cikos man vakarā jābūt mājās Vecākiem ir svarīgi, lai es labi mācītos Vecāki seko manām nodarbēm brīvajā laikā Vecāki vienmēr uzsver, ka es nodarbojos ar sportu Vecāki seko līdzī manai sporta dzīvei Vecāki uzskata par svarīgu manu uzvaru sporta sacensībās Vecāki uzsver, ka es piedalos labi organizētos ārpus klases pasākumos Māte nodarbojas ar sportu Tēvs nodarbojas ar sportu Kopā ar ģimeni nodarbojas ārā ar sportu vai ko citu Kopā ar ģimeni apmeklē kino vai teātri Kopā ar ģimeni ceļo Vecāku reakcija, ja es smēķētu Vecāku reakcija, ja es piedzertos Vecāku reakcija, ja es smēķētu marihuānu/hašišu Kopā ar ģimeni skatās TV Kopā ar ģimeni skatās video/DVD Darba dienās brīvo laiku pēc skolas pavadu kopā ar vecākiem Kopā ar ģimeni spēlē datorspēles Vecāki uzskata par svarīgu godīgumu spēlēs						0,792 0,72 0,699	0,795 0,795 0,707	0,784 0,726 0,522 0,501	0,619 0,615 0,605 0,573	0,748 0,748 0,709	0,723 0,651 0,503 0,414	0,514				0,432	

	1. Vecāku - bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās	2. vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām	3. Ģimenes labklājības vērtējums	4. Ciešas saites ar draugiem un to vecākiem	5. Ticīgums vecāku ģimenē	6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpuskolas dzīvē	7. vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi	10. vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni : TV, video, datorspēles	12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē	13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	14. Vecāku tolerānta attieksme pret alkohola lietošanu	15. Vecāku izglītības līmenis	16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā
Vecāki uzskata par svarīgu veselīgu dzīvesveidu Tēvs dzer alkoholu līdz pilnīgi apreibst Māte dzer alkoholu līdz pilnīgi apreibst Ģimenes locekļi ikdienā smēķē Vai vecāki piedāvā Jums alkoholiskos dzērienus Vai un cik bieži lieto alkoholu savās mājās Tēva izglītība Mātes izglītība Tēvs strādā ārpus mājas Ģimenes sastāvs Māte strādā ārpus mājas Brālis nodarbojas ar sportu Māsa nodarbojas ar sportu											0,745	0,882 0,86	0,752 0,739	0,8 0,79		- 0,75 0,69 0,52	0,757 0,719

26. Pielikums. Ģimenes faktoru regresija uz MIN grupas vielu lietošanu

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1040,194(a)	0,093	0,138

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
1. Vecāku - bērnu saites un savstarpējā uzticēšnaās	-0,071	0,078	0,819	1	0,365	0,932
2. vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām	-0,449	0,078	33,479	1	0,000	0,638
3. Ģimenes labklājības vērtējums	-0,109	0,077	1,976	1	0,160	0,897
4. Ciešas saites ar draugiem un to vecākiem	-0,122	0,080	2,364	1	0,124	0,885
5. Ticīgums vecāku ģimenē	-0,092	0,075	1,515	1	0,218	0,912
6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpuskolas dzīvē	0,060	0,081	0,555	1	0,456	1,062
7. vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	-0,175	0,080	4,819	1	0,028	0,840
8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	-0,007	0,079	0,009	1	0,924	0,993
9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi	0,012	0,080	0,024	1	0,878	1,012
10. Vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	-0,406	0,074	30,186	1	0,000	0,666
11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni : TV, video, datorspēles	-0,124	0,079	2,448	1	0,118	0,884
12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē	-0,054	0,076	0,509	1	0,476	0,947
13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	0,147	0,076	3,725	1	0,054	1,159
14. Vecāku tolerance attieksmē pret alkohola lietošanu	0,296	0,079	14,109	1	0,000	1,345
15. Vecāku izglītības līmenis	-0,005	0,078	0,004	1	0,947	0,995
16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	0,032	0,092	0,122	1	0,727	1,033
17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā	0,139	0,078	3,178	1	0,075	1,149
Constant	-1,180	0,082	208,069	1	0,000	0,307

27. pielikums. Ģimenes faktoru regresija uz regulāru smēķēšanu

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	885,9948	0,16752268	0,2557803

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
1. Vecāku - bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās	-0,241	0,084	8,260	1,000	0,004	0,786
2. vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām	-0,689	0,087	62,840	1,000	0,000	0,502
3. Ģimenes labklājības vērtējums	0,102	0,089	1,293	1,000	0,256	1,107
4. Ciešas saites ar draugiem un to vecākiem	0,115	0,086	1,792	1,000	0,181	1,122
5. Ticīgums vecāku ģimenē	-0,121	0,083	2,121	1,000	0,145	0,886
6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpusskolas dzīvē	0,145	0,087	2,750	1,000	0,097	1,156
7. vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	0,062	0,087	0,507	1,000	0,476	1,064
8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	0,038	0,087	0,191	1,000	0,662	1,039
9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi	-0,390	0,092	17,763	1,000	0,000	0,677
10. vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	-0,498	0,080	38,887	1,000	0,000	0,608
11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni : TV, video, datorspēles	-0,156	0,087	3,259	1,000	0,071	0,855
12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē	-0,177	0,081	4,725	1,000	0,030	0,838
13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	0,143	0,086	2,752	1,000	0,097	1,153
14. Vecāku tolerance attieksmē pret alkohola lietošanu	0,485	0,088	30,247	1,000	0,000	1,624
15. Vecāku izglītības līmenis	-0,138	0,085	2,615	1,000	0,106	0,872
16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	-0,175	0,096	3,313	1,000	0,069	0,839
17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā	-0,011	0,087	0,016	1,000	0,901	0,989
Constant	-1,478	0,095	242,831	1,000	0,000	0,228

28. pielikums. Ģimenes faktoru regresija uz piedzeršanās pazīmi

Model Summary

-2 Log

Step	likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1138,394	0,208155	0,279402

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
1. Vecāku - bērnu saites un savstarpējā uzticēšanās	-0,034	0,077	0,197	1,000	0,657	0,966
2. vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām	-0,601	0,081	55,159	1,000	0,000	0,548
3. Ģimenes labklājības vērtējums	0,004	0,074	0,003	1,000	0,956	1,004
4. Ciešas saites ar draugiem un to vecākiem	-0,144	0,073	3,944	1,000	0,047	0,866
5. Ticīgums vecāku ģimenē	-0,109	0,071	2,395	1,000	0,122	0,897
6. Aktīva vecāku iesaiste skolas un ārpuskolas dzīvē	-0,132	0,077	2,957	1,000	0,085	0,876
7. vecāki uzstāda normas un seko to ievērošanai	-0,131	0,074	3,133	1,000	0,077	0,877
8. Vecāku atbalsts sporta gaitām	0,145	0,074	3,843	1,000	0,050	1,156
9. Aktīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni: sports un kultūras pasākumi	-0,162	0,075	4,637	1,000	0,031	0,851
10. vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	-0,450	0,083	29,142	1,000	0,000	0,637
11. Pasīvas brīvā laika nodarbes kopā ar ģimeni : TV, video, datorspēles	-0,283	0,075	14,270	1,000	0,000	0,754
12. Veselīga dzīvesveida un sportošanas tradīcijas ģimenē	-0,085	0,073	1,355	1,000	0,244	0,918
13. Vecāku alkohola lietošanas pieredze	0,190	0,074	6,527	1,000	0,011	1,209
14. Vecāku tolerance attieksmē pret alkohola lietošanu	0,758	0,080	90,296	1,000	0,000	2,134
15. Vecāku izglītības līmenis	-0,133	0,073	3,290	1,000	0,070	0,875
16. Vecāku ģimene un nodarbošanās	-0,169	0,089	3,615	1,000	0,057	0,845
17. Visas ģimenes aktīva iesaiste sportā	0,065	0,073	0,784	1,000	0,376	1,067
Constant	0,410	0,076	28,889	1,000	0,000	1,506

29. pielikums. Vides faktori – izskaidrojošā vērtība

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4.374	16.823	16.823	4.374	16.823	16.823	3.719	14.302	14.302
2	3.527	13.564	30.387	3.527	13.564	30.387	3.400	13.078	27.381
3	2.408	9.263	39.650	2.408	9.263	39.650	2.499	9.611	36.991
4	2.101	8.081	47.731	2.101	8.081	47.731	2.487	9.567	46.559
5	1.628	6.262	53.993	1.628	6.262	53.993	1.743	6.704	53.263
6	1.369	5.266	59.259	1.369	5.266	59.259	1.371	5.274	58.537
7	1.171	4.505	63.764	1.171	4.505	63.764	1.359	5.227	63.764
8	.915	3.518	67.282						
9	.837	3.221	70.503						
10	.797	3.066	73.569						
11	.740	2.847	76.416						
12	.711	2.735	79.151						
13	.657	2.529	81.679						
14	.606	2.330	84.009						
15	.577	2.219	86.228						
16	.496	1.906	88.134						
17	.454	1.748	89.882						
18	.427	1.641	91.523						
19	.405	1.558	93.081						
20	.389	1.497	94.577						
21	.363	1.395	95.973						
22	.339	1.305	97.278						
23	.201	.773	98.050						
24	.196	.753	98.803						
25	.164	.632	99.435						
26	.147	.565	100.000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

30. pielikums. Vides faktori – faktoru slodžu matrica

Tabulās attēloti jaunizveidotie faktori un to veidojošo mainīgo saistības ciešums (korelācija) ar šiem faktoriem. Nav attēloti mainīgie, kuru saistības ciešums ar faktoru ir no $-0,3$ līdz $0,3$ (t.i., saistība ir nenozīmīga). Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie visvairāk veido (saistās ar) šo faktoru. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtības atbilda katra faktora izpausmes spēkam. Tas padarīja iespējamu visus jauniešu vērtējumus sagrupēt no vāji izteiktas līdz stipri izteiktai piederībai noteiktu attiecību dimensijai.

	Neuzticas valsts institūcijām, varai	Vājas saites ar kaimiņiem	Labi zina apkārtnes vienaudžus	Kaimiņu vienaldzība pret jauniešu izdarībām	Neapmierināts ar savu dzīves vietu	Jūtas nedroši vakaros pilsētā un mājas tuvumā	Dzīvesvietas, mikrorajona maiņa
Vecāki nezina, kā sauc daudzus mūsu kaimiņus		0.685724					
Vecāki nemēdz apciemot mūsu kaimiņus		0.867157					
Kaimiņu nemēdz apciemot manus vecākus		0.870709					
Mēs nemēdzam aizņemties kaut ko no kaimiņiem		0.802689					
Kaimiņi nemēdz aizņemties kaut ko no mums		0.82194					
Mz ticama kaimiņu iejaukšanās, ja pusaudži apzīmēs apkārtējo māju sienas				0.7898811			
Mz ticama kaimiņu iejaukšanās, ja jaunieši nerespektēs pieaugušos				0.7702704			
Mz ticama kaimiņu iejaukšanās, ja izcelsies kautiņš mājas priekšā				0.8285388			
Mz ticama kaimiņu iejaukšanās, ja kāds centīsies ielauzties mašīnā vai dzīvoklī				0.7151131			
Cik daudzus apkārtnes vienaudžus zina pēc izskata			0.8767007				
Cik daudziem apkārtnes vienaudžiem zina vārdu			0.9170564				
Ar cik daudziem apkārtnes vienaudžiem ir sarunājies			0.8660478				
Neuzticas tiesai	0.71071673						
Neuzticas policijai	0.75135805						
Neuzticas Saeimai	0.79940322						
Neuzticas valdībai	0.80124178						
Neuzticas plašsaziņas līdzekļiem	0.6298263						
Neuzticas arodbiedrībām	0.74096996						
Neuzticas veselības aprūpei	0.61503861						
Dzīvesvietā nav pieejamas daudzas sociālās aktivitātes					0.704673479		
Nav labi dzīvot manā dzīves vietā/ kopienā					0.830380233		
Nākotnē negribētu dzīvot turpat, kur pašreiz					0.701932084		
Pēdējā gada laikā nav pārcēlies uz citu dzīvesvietu							0.805921251
Pēdējo 5 gadu laikā bieži pārcēlies uz citu dzīvesvietu							-0.812156502
Nejūtas droši vakaros mājas tuvumā						0.75889	
Nejūtas droši vakaros pilsētā						0.867131	
Extraction Method: Principal Component Analysis. • Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.							
a Rotation converged in 5 iterations.							

31. pielikums. Vides faktoru regresija uz MIN pamēģināšanu

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	2828.111	.024	.035

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Neuzticas valsts institūcijām, varai	0,21	0,05	22	1	0,00	1,24
Labi zina apkārtnes vienaudzus	0,11	0,05	5	1	0,02	1,11
Dzīvesvietas, mikrorajona maiņa	-0,15	0,04	12	1	0,00	0,86
Jūtas nedroši vakaros pilsētā un mājas tuvumā	-0,21	0,05	21	1	0,00	0,81
Constant	-1,09	0,05	548	1	0,00	0,34

Piezīme. Statistiski nenozīmīgie (Sig.<0.05) faktori tabulā nav attēloti.

32. pielikums. Loģistiskā regresija visām faktoru grupām (14.solis).

Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 14(n)						
Depresija, nomāktība un cita veida psihiskais diskomforts	-0,222	0.105	4.450	1	0.035	0.801
Nav pašnāvības domu	-0,244	0.095	6.549	1	0.010	0.784
Paziņas vai draugi nav centušies izdarīt pašnāvību	-0,235	0.097	5.939	1	0.015	0.790
Paziņas vai draugi nav izdarījuši pašnāvību	0,242	0.111	4.758	1	0.029	1.274
Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis	0,198	0.093	4.539	1	0.033	1.219
Ir bijis iesaistīts noziedzīgās darbībās	0,254	0.129	3.893	1	0.048	1.290
Ir veicis seksuālu vardarbību	0,387	0.129	8.984	1	0.003	1.473
Neveselīgums, sliktā fiziskā forma	0,264	0.101	6.808	1	0.009	1.303
Pavada vēlus vakarus ārpus mājas	0,406	0.102	15.915	1	0.000	1.501
Draugi lieto atkarības vielas	0,377	0.111	11.469	1	0.001	1.458
Lai iegūtu draugu cieņu, nav svarīgi labi izskatīties un orientēties mūzikā	0,211	0.101	4.319	1	0.038	1.235
Cītīgi gatavojas stundām	-0,346	0.101	11.869	1	0.001	0.707
Izraidīts no klases/ skolas	-0,279	0.099	7.961	1	0.005	0.757
vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību	0,322	0.094	11.712	1	0.001	0.725
Constant	-1,302	0.104	157.554	1	0.000	0.272

- a. Mainīgais, kas iekļauts 1. solī: Pavada vēlus vakarus ārpus mājas.
- b. Mainīgais, kas iekļauts 2. solī: Ir kādu fiziski ietekmējis, traumējis.
- c. Mainīgais, kas iekļauts 3. solī: vecāku reakcija uz bērna deviantu uzvedību.
- d. Mainīgais, kas iekļauts 4. solī: Cītīgi gatavojas stundām.
- e. Mainīgais, kas iekļauts 5. solī: Izraidīts no klases/ skolas
- f. Mainīgais, kas iekļauts 6. solī: Paziņas vai draugi nav centušies izdarīt pašnāvību.
- g. Mainīgais, kas iekļauts 7. solī: Neveselīgums, sliktā fiziskā forma.
- h. Mainīgais, kas iekļauts 8. solī: Draugi lieto atkarības vielas.
- i. Mainīgais, kas iekļauts 9. solī: Ir veicis seksuālu vardarbību.
- j. Mainīgais, kas iekļauts 10. solī: Nav pašnāvības domu.
- k. Mainīgais, kas iekļauts 11. solī: Depresija, nomāktība un cita veida psihiskais diskomforts.
- l. Mainīgais, kas iekļauts 12 solī: Paziņas vai draugi nav izdarījuši pašnāvību.
- .m Mainīgais, kas iekļauts 13. solī: Lai iegūtu draugu cieņu, nav svarīgi labi izskatīties un orientēties mūzikā?.
- n. Mainīgais, kas iekļauts 14. solī: Ir bijis iesaistīts noziedzīgās darbībās.